

400 år i finnmarken

En släktkrönika

Olof Mattsson
Sunnansjö

Del I

Historik	Sid
Förord.....	3
Finnmarkens historiska bakgrund	7
Den nya bosättningens villkor	8
Nyodlingens höjdpunkt	10
Bosättandet bergränsas	12
Svedjandet under stormaktstiden	12
Rätten till jakt.....	15
Björnen - mytologi och verklighet	16
Jakten regleras	18
Åkerbruk och boskapsskötsel	19
Finnebergsmännen	20
Finnarnas rättsställning	22
Folktro, kultur och levnadssätt	23
Kristen tradition och utbildning	26

Del II

Släktrönika

Lång-Christoffer och hans ättlingar	31
Dråpet i Rällen	33
Sundsjön - ett maktcentrum	34
Silvergruva och myntprägling	37
Lång-Christoffers död	39
Nedgång och fall	42
Djuprämmen	44
Nästa generation	46
Sammangiften med länsmanssläkten i Håen	48
Frösaråsen befolkas	49
Säfsen under brukets förmyndarskap	50
Släkten växer	53
Kolartorparnas vardag	55
Sista generationen vid Frösaråsen	58
Den nya tiden	60
Till Skattlösberg	63
Emelie och släkten Hellsing	64
Puuroinen eller Buresläkten	65
Muhoinensläkten	67
Soldaten Matts Zackrisson Resare	71
Från smed till hemmansägare	73
Ny husmor vid Tattarfallet	76
Ludvigs levnad	78
En kunskapstörstande torpare	79
1900-talets generationer	83
Avslutning	83
Källförteckning	85
Kartor	87
Antavlor A - L	93

Förord

Denna beskrivning av förhållandena i Västerbergslagens finnbygder vill jag tillägna mina efterkommande - Johan, Magnus, Moa, Anders och barnbarnen Maria, Christoffer och Sofie, som ju har en del av sina släktrötter i finnmarkens magra jord.

Min hustru Susann vill jag tacka för hennes förståelse när min självupptagenhet, inspiration och skrivklåda tagit överhanden och även för hennes benägna hjälp med språkliga och redaktionella förbättringar av texten samt för utskrift av materialet.

Det är framför allt till Säfsenområdet och till trakterna mot Filipstad som jag försökt koncentrera beskrivningen av finnmarken.

Inflyttningen från Savolaks i östra Finland till gränsområdena i ödeskogarna mellan Dalarna och Värmland för ca 400 år sedan, är ur flera aspekter ett fantasieggande kapitel.

Att jag använder ordet inflyttning i stället för invandring beror på att svenskar och finnar ju var medborgare i samma kungarrike fram till år 1809, då Sverige förlorade Finland. Folkomflyttningen skedde trots det stora avståndet inom Svenska riket.

Att inflyttningen relativt snabbt blev ganska omfattande tyder på att den till en början var organiserad på något sätt. Det långa avståndet och de näst intill obefintliga färdmedlen talar mot att Savolaks-finnarna helt spontant och med god precision sökt sig till Västerbergslagens skogar. Man vet också att år 1583 organiserade hertig Karl en överskeppning av en större grupp finnar till Sverige.

Man kan inte undgå att imponeras av den kraft och envisa företagsamhet som många av dessa pionjärer hade. Ca 50 år efter första inflyttarvågen hade en kolonialisering skett i ödeskogarna omkring Hällefors-Fredriksberg.

Ett ytterligare skäl som talar mot en så långväga spontan förflyttning är att vid den tiden fick inte vanligt folk röra sig hur som helst, inte ens inom det egna landet, de var bundna till sin hemtrakt. Det var bara härskarklassen som fritt fick resa.

Visserligen var Savolaksarna historiskt sett ett rörligt folk, ständigt på jakt efter nya svedjeskogar, men de höll sig fortfarande i huvudsak inom sitt eget landskap.

Det var alltså ingen tillfällighet att hertig Karl lockade just Savolaks-finnarna till Sverige, de var envisa och beredda på strapatser för att finna nya gröna svedjeskogar.

Som redan nämnts var det inga utlänningar som kom till ett främmande land, utan savolaksarna var och kände sig som fullvärdiga undersåtar inom Sveriges Rike. De använde också flitigt sin rätt att direkt vända sig till kungen, om de kände sig orättvist behandlade.

En traditionell uppfattning om svedjefinnarnas livsvillkor i Sverige är att de levde isolerat i sina pörten och behöll sin finska kultur en god bit in på 1800-talet, att de vidare hade svårt att hävda sig gentemot svenska bruksägare och bönder. Denna bild är säkert riktig i vissa fall, men generellt är den alltför ensidigt negativ. Inget tyder på att finnarna i högre grad än den svenska allmogen var några martyrer som stillatigande lät sig kuvas. I dåtidens klassamhälle stod vare sig svedjefinnar eller svenska torpare och bruksarbetare särskilt högt i kurs.

När man fördjupar sig något i svedjefinnarnas historia framträder ändå en nyanserad bild av ett stolt och självmedvetet folk, som väl kände till och tillvaratog sina lagliga rättigheter som svenska medborgare.

En orsak till deras kollektiva självförtroende var sannolikt deras gemensamma kultur. Trots att de bodde miltals ifrån varandra umgicks man flitigt och de trånga pörtena var ofta packade med släktingar och bekanta. Savolaksarna var av hävd gästfria och lät på ett självklart sätt nyanlända finnar och andra besökande bo kvar under ganska långa perioder, vilket irriterade och försvårade för svenska myndigheter att hålla kontroll på finnmarksbefolkningen.

Detta intensiva umgänge finnarna emellan stärkte givetvis deras gruppsammanhållning och kulturarv i de svenska svedjemarkerna.

En ytterligare orsak som kan ha ökat deras grupptillhörighet, var de sägner om starka och envisa finnar som slagit sig ner i den svenska ödemarken och betvingat naturen och blivit oinskränkta härskare över milsvida skogar. Dessa sägner fick under ett par århundraden näst intill mytologisk karaktär och införlivades i svedjefinnarnas kulturarv.

Anledningen till att jag mera allmänt intresserat mig för finnarnas historiska bakgrund, är givetvis först och främst att över hälften av min egen släkttillhörighet finns i den finnmark som jag försöker skildra.

Vid en egen anspråkslös släktforskning stötte jag på en utskrift ur 1775 års dödsbok från Säfsen. Utskriften handlade om *Jan Sigfridsson*, född 1699 i Djuprämmen "han kunde wäl läsa i och uthan bok - warit nämndeman i 19 år, och fört ett i utvärtes måtto wackert lefwerne". Jag kände igen denne Jan Sigfridsson som en anfader i 6:e generationen på min mors sida, vilket jag återkommer till i släktkrönikan. I sammanhanget

bör även nämnas att Jan Sigfridssons farfarsfar hette *Lång-Christoffer Jönsson Havuinen* i Sundsjön och var en av de första bosättarna i trakten. Vad som förvånade mig var att Jan Sigfridsson, en finntorpare född 1699, var både läskunnig och nämndeman. Jag hade bibringats uppfattningen att mina förfäder inom den finska släktgrenen, som odlat upp Frösaråsen under fyra generationer, behållit sin finska kultur ganska länge, och inte haft så täta kontakter med det svenska samhället.

Vad jag visste var att min morfar *Ludvig Eriksson*, född 1866 och hans far *Erik Larsson*, född 1821 var läskunniga och kulturellt bevandrade och även varit nämndemän. Däremot hade jag inte föreställt mig att deras förfäder i generationerna från 1600- och 1700-tal skulle vara läskunniga och delaktiga i samhällets institutioner.

Jag blev alltså intresserad av hur tillvaron tedde sig för folket i finnbygderna och hur förhållandena förändrades under generationernas lopp.

För att skaffa mig en bild av dessa människors livsvillkor har jag läst en del tillgänglig litteratur i ämnet, forskat i kyrkoböcker och i krigsarkivet samt dragit mig till minnes detaljer som min mor *Nelly* född 1911 i Skattlösberg berättat från sin barndom. Jag har också pratat med min moster *Lilli* född 1908, också i Skattlösberg, omkring hennes minnen från hemmet och föräldrarna.

Jag har även fått ta del av släktutredningar som andra personer på Lång-Christoffers släktträd låtit göra. Av Rolf Christoffersson i Långban, nutida ättling till Lång-Christoffers son Sigfrid i nionde led, har jag erhållit intressant källmaterial, bl a angående arvsskiftet efter Lång-Christoffer. Av Ingvar Hök i Lesjöfors, som i likhet med mig är ättling i åttonde led till Lång-Christoffers sonson Sigfrid Ersson, har jag fått spännande släkthistoriskt material, bl a om dödsdomen mot Sigfrid Erssons far. Resultatet har blivit att vissa personer och släkter fått stort utrymme i släktkrönikan medan andra, tyvärr oftast kvinnorna, fått mindre utrymme. Det har varit tillgängligheten av material och uppgifter som varit avgörande. Det är framför allt männen som blivit omtalade och som lämnat skriftliga spår efter sig, ofta i domböcker där deras brottsliga handlingar ensidigt finns bevarade. Den vardagliga och hederliga sidan av deras liv och gärningar har däremot inte blivit lika noggrant dokumenterad och sparad åt eftervärlden. Beträffande kvinnorna uppgavs ibland inte ens varifrån de kom, utan plötsligt fanns bara en hustru och anmoder utan tidigare hemvist och bakgrund med i husförhörslängden.

Vad som är något anmärkningsvärt är att de mest omfattande generella studierna av förhållandena i de svenska finnmarkerna, i varje fall före 1975, tycks ha utförts av finska forskare och författare. Detta tyder på att det i Finland finns ett intresse för att utforska den egna befolkningens etniska och kulturella ursprung. Detta ursprung blev alltså konserverat i de djupa svenska skogarnas finnbygder under nära 200 år. Den språkliga, etniska och kulturella förändringen i Finland skedde i andra och modernare banor.

Botberget i november 1996

Olof Mattsson

400 ÅR
I FINNMARKEN
en
SLÄKTKRÖNIKA

av
Olof Mattsson

"Rikmän togo våra skogar,
togo vår magra tegar,
togo våra barn och hustrur.
Vilje göra oss till slavar,
och förbjuden blev vår jaktmark,
brott det blev att högdjur döda.
Men jag tänkte: Jag vill hämnas,
Edra högdjur vill jag fälla
för att edert rov må mätta
mig och mina glupska ungar.

Vid, vida har jag färdats
högt på fjäll och djupt i dalar;
långt från bygd och mil från vägar
har min nötta bössa sjungit
dödens sång för treårsälgar. -"

Ur dikten Tjuvskytten av Dan Andersson

Del I

Finmarkens historiska bakgrund

Före finnarnas inflyttning var de flesta av Sveriges högt belägna skogsmarker obebyggda. Den "marina gräns" ca 190 m över havet som uppstod när istidens hav stod som högst för 8-9000 år sedan, kom även att utgöra gräns för bosättningar och odlingar. Det var ju nedanför den marina gränsen, på den gamla ishavsbotten, som den bördiga leran fanns. Medan det ovanför denna gräns var mest mager grus- och moränmark där det helt enkelt inte lönade sig att bryta mark med svenska metoder. Dessa skogstrakter, som samtidigt utgjorde gränsskogar mellan landskapen i mellansverige, utnyttjades endast litet "i kanten" som fiske-, jakt- och betesmark och för timmer- och veduttag.

Redan Gustav Vasa bekymrade sig över att landets "Tiomilaskogar" låg outnyttjade. Han förklarade därför all sådan ödemark, som inte direkt användes av socknarnas folk, som Rikets egendom. Även han började genom löften om skattefrihet locka övertaliga bondsöner att bryta mark i ödebygden. Med svenska metoder lyckades man bara här och var att nagga vildmarken i kanten.

I de allra östligaste delarna av det Svenska Riket, i Karelen, hade befolkningen sedan urminnes tider livnärt sig genom att svedja och så råg och rovor i den näringsrika askan. Allteftersom den karelska befolkningen ökade och man gjorde nya svedjor varje år, samtidigt som det dröjde minst 20 år för skogen att växa upp för ny svedjeavverkning, blev stora skogsområden nedbrända och ödelagda och befolkningen började söka sig till nya, obrända skogar även ända till Sverige. Samtidigt anställde Gustav Vasa mängder av finnar vid sina många slottsbyggen. En stor del av dess finnar stannade kvar och arbetade vid Bergslagens gruvor och hyttor och vissa övergick till att bli svedjefinnar redan under Gustav Vasas tid.

En annan sak som indirekt påverkade den finska inflyttningen var maktkampen mellan Vasa-sönerna och framför allt striden mellan kung Sigismund och hertig Karl om kungamakten i Sverige. Kung Johan III dog 1592. Hans son Sigismund, som redan var kung i Polen, blev alltså den rättmätige tronarvingen även till Sveriges krona. Men han var katolik och strävade efter att återinföra katolicismen i Sverige, vilket bekymrade vissa kretsar. Hertig Karl å andra sidan var alltsedan Gustav Vasas död hertig över Värmland, större delen av Närke, några socknar i Västergötland och Västmanland samt nästan hela Södermanland. Han var liksom sin far stenhård protestant och sökte med alla medel motverka den katolska lärans återinförande i Sverige. Efter Johan III:s död blev hertig Karl av Rikets Ständer utsedd till företrädare för kungamakten i

avvaktan på att Sigismund skulle komma till Sverige och bli krönt till Sveriges konung (vilket dock aldrig skedde). Det skulle dröja till 1607 innan hertig Karl segrat i kampen och blivit krönt till kung Karl IX.

I Finland regerade med järnhand ståthållaren Klas Eriksson Flemming. I östra Finland pågick gränsstrider mot Ryssland. Flemming tvingade bönderna att utan ersättning inhysa knektar, samt beskattade bönderna hårt. Bönderna klagade hos hertig Karl och han uppmanade bönderna att angripa Flemming..

Bönderna från Karelen, Savolaks och Österbotten beväpnade sig med manslånga, spikförsedda klubbor med ett spjutblad längst ut. De lyckades slå ner flera av Flemmings utsända styrkor och brände flera fogdegårdar och herremansslott i det sk klubbekriget. Bönderna hade viss stridsvana från gränsstrider mot ryssarna. De saknade emellertid ledning och någon undsättning från hertig Karl kom heller inte. Så småningom lyckades Flemmings yrkestrupper slå ner den ena bondehären efter den andra. Flemmings trupper avrättade tillfångatagna bönder i flockar och ödelade hela bygder.

Under 1597 lyckades flera hundra flyktingar ta sig över till Sverige och söka skydd hos hertig Karl. Han hänvisade finnarna till sitt hertigdöme, där de fick söka sig bärgning i gruvor, hyttor eller som svedjebönder. Nybyggaren fick sex års skattefrihet och i vissa fall "startbidrag" i form av redskap, utsäde och boskap. Hertigen räknade ju med att de efter sex år skulle bli nyttiga skattebetalare.

I östra Finland hade ett 20-årigt krig med Ryssland påbörjats, som inte avslutades förrän 1617 med freden i Stolbova. Som i alla krig utsattes lokalbefolkningen för våld och övergrepp. Dessutom var ju skogarna till stor del nedbrända samtidigt som rykten om det lönsamma svedjandet i Sverige nådde fram. Dessa faktorer ledde till den verkligt stora inflyttningsvågen. Man räknar med att mellan 6-8000 finnar tog sig till Sveriges finnmarker fram till 1630-talet, då Kronan på grund av "överbefolkning" tvingades hejda inflyttningen.

De flesta färdades med segelfartyg från Åbo och ofta in i Mälaren till någon lämplig hamn för att sedan till fots ta sig fram till sin nya hemtrakt.

Den nya bosättningsens villkor.

De allra första bosättarna fick troligen lov att ta någon anställning de första åren medan de förberedde sin egen sved. Det dröjer nämligen tre år innan svedjandet ger skörd. År ett trädfällning. År två bränning och sådd på hösten. År tre spannmålsskörd.

Det berättas om hur Lång-Christoffer kom till Sundsjön i västra Värmland med endast en yxa och en bössa. I sitt ärvda kunskapsbagage hade finnarna även ännu primitivare metoder för överlevnad i storskog och vildmark.

Den finske författaren Kustaa Vilkuna beskriver svedjarens kolonisationsförmåga:

"Om karelaren, eller hans avkomling savolaxaren, hade en yxa, ett spjut, en båge med pil, ett handnät, elddon, plogbillar och en påse med råg- och rovfrön, vilket allt kunde bäras i en ryggsäck, så vågade han med hustru och barn slå sig ned i vilken urskog som helst. Han kunde taga sitt dagliga bröd ur barrskogarna."

Pionjärerna bland bosättarna i gränsskogarna mellan Värmland och Dalarna tycks i de flesta fall ha härstammat från Rantasalmi socken i Savolaks och Rautalampi socken i Tavastland. De tidigaste tre bosättningarna i Säfsentrakten var Kvarnberget i dåvarande Nås socken, Lagsundet i Gåsborn socken och Sundsjön i Gustav Adolf socken.

Det var hertig Karl som var pådrivande beträffande den finska inflyttningen, det var också till hans hertigdöme som inflyttningen i första omgången skedde.

I brev till menigheten 1579 och 1581 förklarade hertigen att han tillät att nya torpställen togs upp på kronans obebyggda egendom, "med villkor att vår fogde, samt häradshövdingen med 12 män från häradet först beser den plats som skall avröjas och bebyggas, så att det inte sker till hinder och men för gamla byar". Samt att nybyggaren beviljades sex års skattefrihet och hjälp med utsäde. Därefter skulle torpen skatteläggas efter sin storlek. I vissa fall, när det dröjde längre tid än sex år innan nyodlingen gav avkastning, kunde skattefriheten förlängas till 10 år därav namnet Skattlösberg.

År 1581 riktade också hertigen ett öppet, furstligt mandاتبrev till präster och bönder i Värmland, där han förbjöd någon att hindra den nybyggare som, även inom mindre än två och en halv mils avstånd till "Rikets förbättring", vill röja ödemark. Den som hindrade sådan bebyggelse skulle till livet, utan nåder bli bestraffad.

I brev från 1582 klargjorde hertigen att nybyggarna inte fick röja och bygga så att det blev bondbyar och gårdar till förfång och skada, men att bondbyarna ej heller fick inhägna mera skog och mark än de hade behov av.

I alla hertigens skrivelser nämns det om nybyggare i allmänhet, det spelade alltså ingen roll om de kom från Finland eller från någon annan del av riket.

Från och med 1583 förekom dock ett generellt sk "fastebrev" (Concept för finnar som upptagit och begynt bygga torpställen). Innehållet var det samma som i hertigens tidigare brev, med tillägget att innehavarens barn och efterkommande skall ha rätt att besitta torpet så länge de betalar skatt för det.

Första generationen nybyggare behandlades alltså välvilligt från myndigheternas sida. Man hade dock inte förutsett att inflyttningen skulle fortgå i flera decennier. Den första omgången finnar tilldelades därför stora skogsområden. De benämndes ofta som storfinnar i kraft av att de besatt stora skogar. Det berättas om två finntorp i Hälsingland som omfattade 16 kvadratmil och Pekka Danielsson i Bingsjö hade göra en hel dag för att med skidor löpa runt sina marker.

Lång-Christoffer vid Sundsjön avvisade t.ex. två finnar som slagit sig ned en halv mil från hans hemman för att de bosatt sig i hans kalvhage.

Kronan, som övervakade inflyttningen, hörde sig för hos präster och bönder för att förebygga konflikter med svensk-befolkningen. Oftast förklarade sig bönderna nöjda med att skogarna befolkades så att de hade någonstans att övernatta när de var på vandring till andra bygder. Visst förekom konflikter och rättstvister, men oftast var det finnar emellan.

Redan 1620 - 1630 skedde bosättning längst in i storskogarna mellan Värmland och Dalarna. Viss trängsel började alltså uppstå, men inflyttningen gynnades fortfarande av kungamakten. Hertigen, sedermera kung Karl IX, hade nu gått ur tiden och Gustav II Adolf var nu kung. Han utfärdade massvis med kungabrev där han gav berörd bosättare rätt att "obehindrat besitta och bruka" angivet torp. År 1621 utfärdades t.ex. ett sådant brev för de finnar som först bosatte sig i Skattlösberg.

Nyodlingens höjdpunkt.

Perioden fram till slutet av 1620-talet var troligen den bästa för svedjefinnarna. Rågskördarna gav ända upp till tjugofalt under gynnsamma år medan en slättbygdsbonde var nöjd med åtta - tiofaldiga skördar.

Storfinnarna med god tillgång på timmerskog byggde ofta ståtliga hus och bodar på sina gårdar allteftersom välståndet steg. Livsmedlen förvarades i stolpboden (boden var byggd på stolpar ca 60-70 cm från marken). Avsikten var att försvåra för råttor och andra skadedjur att komma åt maten samt att ordna torr förvaring av livsmedlen.

Vid närmsta vattendrag eller källa byggde man sin bastu. I forna tider var bastubadandet vanligt i hela Sverige, men från 1800-talet kom gemensamhetsbaden i vanrykte på grund av nakenbadandet. Finn-

marksfolket däremot behöll sedvänjan. Den finske språkforskaren och författaren Carl Axel Gottlund beskrev hur han under sin resa 1817 vid flera tillfällen helt naturligt deltog i bastubad med flickor.

Skogarna var rika på vilt och i vattendragen fanns det fisk. Finnarna hade gott om livsrum och många uppnådde ett relativt välstånd under denna period.

Redan 1626 började trängseln i finnskogarna göra sig gällande. I Hälsingland t.ex. dömdes nio finnar till 40 dalers böter var och en för att de bosatt sig för nära böndernas fäbodrar. Men två av dessa finnar som även fällt skog för en sved, fick dock enligt domen rätt att bränna sveden, samt så och skörda, men under tiden söka annat hemvist. Finnarna var alltså långt ifrån rättslösa, utan tvärtom ganska framgångsrika och flitiga som processmakare.

Under 1600-talet växte nya generationer upp och hemman delades upp. Det var bestämt att ett helt hemman, eller ett mantal var så mycket jord som en bonde kunde bruka. År 1640 stadgade regeringen att ingen fick "besätta" mindre än ett fjärdedels hemman. Det måste ju vara möjligt att försörja sig på sin jordlott, eftersom svedjebruket nu började begränsas.

Dessa regeringsbeslut hindrade dock inte senare Karl XI från att i Värmland tillåta 10 familjer att bo på ett helt hemman, eftersom det kunde förväntas krig med Norge och då behövdes mycket folk i området. På ett tiondels hemman kunde en bonde i nästa generation bli att hysa både söner och mågar. Denna trångboddhet ledde givetvis till fattigdom och "uslingarnas" antal ökade.

Ett annat uttryck för trängseln på finnskogarna var att de etablerade svedjefinnarna hos sig vanligen inhyste ett antal s.k. lösfinnar. Det var alltså finnar som letade efter egen boplats, och det var inte längre så enkelt komma över något eget. Dessa finnar utgjorde även arbetskraft åt sin husbonde. Det började uppstå alltmera missnöje med svedjandet och med lösfinnarna. År 1636 skrev landshövdingen över Värmland och Närke till regeringen att finnarne "utdödde skogarna och inhyste förrymda knektar och annat lättfärdigt parti". Han ville ha regeringens godkännande för att till Örebro kalla samman alla som hade "inhysehjon" och även "inhysehjonen" själva, för att bland dem "utvälja de bästa till nybyggare på några ödeshemman, medan de övriga som straff skulle skickas till gruvarbete i en eller två månader på egen kost och sedan förvisas ur landet". Det var sedan 1620-talet enligt kunglig befallning förbjudet för bofasta finnar att hos sig inhysa sådana lösfinnar.

År 1636 utfärdades även ett "regeringspatent" som befallde landshövdingarna att infånga lösfinnarna och föra dem till arbete vid kronans slott och gårdar.

Bosättandet begränsas

Vid riksdagen 1638 hade det klagats över misshushållningen med skogarna i Bergslagen.

Det hade uppstått konkurrens om skogsråvaran. Bergsbruket behövde stora mängder till bränsle för tillmakning (upphettning av berget) vid gruvbrytning, till kolning och för byggnationer av gruvor och hyttor. Dessutom behövdes finnarna som arbetskraft, kolare och skogsarbetare, för att bergsbruket skulle fungera.

Redan samma år (1638) utfärdade riksjägmästaren ett svedjeförbud inom en mils avstånd från gruvor och hyttor, där straffet var böter. Den som angav någon för olovligt svedjande skulle erhålla en tredjedel av bötesbeloppet i belöning.

Samtidigt förbjöds nya bosättningar på kronans mark. Den finska inflyttningen till skogstrakterna hade nu upphört. Det hejdlösa svedjandet under 50 år hade naturligtvis satt sina spår. Skrivelser vittnar om avbrända och öde skogsmarker. Det fanns ju ingen plan för svedjandet när den epoken började. Liksom vid senare tiders skogsskövling och lövslybekämpning, så upptäckte man först i efterhand att man gått för långt. T.ex. under 1960-talet var man övertygad om att det gick att öka återväxten på kalhyggena genom att plantera nya snabbväxande träarter, vilket ju inte blev något lyckat resultat. Lika lite som man under homoslyrbesprutningens glansperiod, då all lövskog skulle utrotas, insåg att björkvirke skulle bli en bristvara under 1990-talet.

Människans kortsiktiga handlande straffar sig oavsett om det är 1600-tal eller 1900-tal.

Svedjandet under stormaktstiden.

Förbud och bötesbelopp till trots - svedjandet fortsatte. Man ändrar inte ett invariant försörjningssätt på några få år. Svedjandet var nu förbjudet inom stora delar av Västerbergslagens finnmarker, där det fanns gott om hyttor och gruvor. År 1641 skärptes svedjeförbudet ytterligare så att landshövdingarna fick laglig rätt "att uppbränna finnarnas rior, som de i skogarna här och där uppsatt hava". I en dom från Grythytte tingslag år 1641 slogs fast "att alla finnar eller torpare som inte varken bruka bergsbruk eller åker och äng, utan fälla skog, deras hus och råg uppbrännas".

Det bör påpekas att dessa förbud inte ensidigt var riktade mot finnarna, utan gällde alla torpare. Det var regeringens sätt att styra över skogsråvaran och arbetskraften till bergsbruken.

Sverige var ju sedan ett drygt decennium starkt engagerat i 30-åriga kriget. För att föra och leda ett omfattande krig på främmande mark krävdes pengar. Exporten av svenskt järn och koppar gav goda och nödvändiga inkomster. Därför gynnades de vinstrika bergsbruken av drottning Kristinas krigförande förmyndarregering med riksmarskalken Axel Oxenstjerna i spetsen.

Finnmarkens folk kom givetvis i kläm. Men de lät sig inte stillatigande kuvas av nya regler. De visste ju att de sedan någon generation tillbaka hade kungligt tillstånd att svedja.

Myndigheterna klarade inte av att upprätthålla ett totalt svedjeförbud. Finntorpens magra nyodlingar gav inte så goda skördar att befolkningen kunde livnära sig på detta åkerbruk, de var helt enkelt beroende av svedjandet för sin överlevnad. Efter en klagoskrift från "Vi fattige skattskyldige Finske Nation i Ljusnarsbergs finnmark" upphävdes svedjeförbudet år 1643. Fortsättningsvis tilläts svedjande i begränsad omfattning. Varje hushåll fick svedja ett tunnland per år, men man måste före svedjandet ta ut all ved som dög till gruvved och milkolning.

Svedjandet blev inte speciellt gynnsamt enligt de nya reglerna. Det var ju askan som gjorde jorden bördig. Många finnar struntade därför i att ta ut den föreskrivna mängden ved innan de brände sin sved. Det förekom därför ofta rättstvister där finnarna anklagades och ofta dömdes för olovligt svedjande.

Gottlund hade antecknat en berättelse om misstänkt olovligt svedjande och hur myndigheternas lagtolkning kolliderade med svedjefinnarnas övertygelse om sina rättigheter. Det handlade om den starka och sägenomspunna Per Pålsson Hakkarainen i Nain (söder om Tyngsjö) räknat. (Han hade väl rimligen även sved och rågodling där). Rian hade

blivit nedbränd två gånger. Första gången av dalkarlar och andra gången av värmlänningar som också hade länsmannen Jakob Hansson med. Då vandrade Hakkarainen till Stockholm för att förskaffa sig rättvisa. Från rättsinstansen i Stockholm fick han ett utslag att "mordbrännarna skulle uppbrännas på samma ställe". Länsmannen skulle då ha fallit på knä och bitt om nåd. Hakkarainen hade då svarat: "Bed Gud icke mig". Förlikning tycks ändå ha skett genom att länsmannen gav Hakkarainen "en tunna salt och hans hustru fick en kjortel". Enligt viss återgivning skulle även brandanstiftarna ha timrat upp en ny ria åt Hakkarainen.

Ett annat exempel på lagkunniga finnar var Lång-Christoffer och hans söner i Sundsjön som hamnat i konflikt med Uddeholms säteri för olovlig svedjande och för olaga jakt på älg både på egna och andras marker. Trots att de begått lagöverträdelser kunde de i kraft av sina bergsmansprivilegier processa i 18 år mot Uddeholms säteri innan de slutligen dömdes till vräkning från sin gård. De hade förutsett domen och flyttade över häradsgrensens, utanför bergslagens område, där några av sönerna i förväg hade slagit sig ned.

Skogarna omkring Sundsjön var ju omsorgsfullt utsvedjade, så det var nog ändå dags att flytta.

Nya och strängare lagar och påbud mot olovlig svedjandet infördes. I 1664 års skogslag stadgades t.om. dödsstraff för upprepat olovligt svedjande. Dock finns ingen uppgift om att något dödsstraff utmätts. Trots alla lagar visade det sig omöjligt att hindra svedjandet. Det uppstod därför lokala tillämpningar av skogslagen, där myndigheterna tog hänsyn till nyttan av skogsråvaran. Om inte bergsbruken kunde utnyttja skogen, så såg man inte fullt så allvarligt på olovligt svedjande.

År 1673 hade en mera nyanserad syn på svedjandet inträtt. Dödsstraffet ändrades till spöstraff. Men framförallt var det den svåra situation, som rådde i landet till följd av de äventyrliga krig som Sverige bedrev, som tvingade regeringen acceptera att svedjebruket kanske var nödvändigt för att vissa delar av befolkningen skulle överleva. Stormakten Sverige hade nya stora domäner att försvara och till det krävdes soldater. Ett ständigt hot vilade över landsbygdens unga män att bli uttagna till soldater och tvingade ut i krig. Det blev helt enkelt för lite arbetsdugligt folk kvar på landsbygden för att klara det tidsödande åkerbruket. I det inre av landet började man därför ganska allmänt att svedja, även bland svenskbefolkningen, eftersom det var mindre tidskrävande än traditionellt åkerbruk.

Även myndigheterna insåg att det inte längre gick att stoppa svedjandet med straffmetoder. Så småningom ledde verkligheten fram till 1734

års skogsordning där skogens användning regleras på ett detaljerat sätt. Bl.a. medgavs rätt till svedjebruk i de avlägsna skogarna, samt att även skogarna i finnmarken delades upp (skiftades) mellan olika skattelagda hemman.

Efterhand ökade efterfrågan och priset på timmer och kolved, vilket blev en inkomstkälla för finnarna som allt mera satsade på skogsarbete och kolning i stället för på svedjebruk. Det tog alltså 40 år för myndigheterna att hejda svedjandet och nu började en näst intill välvillig syn på svedjebruket och dess utövare göra sig gällande åtminstone i de finnbygder som låg avlägset från bergsbruken, vilka fortfarande fick utnyttja skogen på sitt sätt.

År 1805 uppdrogs åt Värmländska Hushållningssällskapet att yttra sig i svedjebruksfrågan. Hushållningssällskapet yttrade att i de skogrika trakterna av Värmland var svedjandet oundgängligt nödvändigt till rågsådd, och att svedjandet befrämjade skogens återväxt. Vidare att svedjefallen var finnskogarnas förnämsta åker.

Att förbjuda skogsbefolkningen att svedja på stembunden mark vore likvärdigt med att förbjuda slättborna att sköta sin åker.

Sammanfattningsvis ledde det fram till 1805 års skogsordning där svedjande tilläts på åker, äng, beteshagar och på stembunden mark, medan svedjande på annan skog förblev bötesbelagt, dock med varierade bötesbelopp beroende på markens beskaffenhet.

Rätten till jakt

Ända sedan Gustav Wasas tid hade kungarna hävdade att skogens högdjur (älg, hjort och rådjur) tillhörde kronan. Dessa djur fick fällas endast av adelsmän. Det var framförallt hudarna som var eftertraktade av och inkomstbringande för Kronan. År 1608 hade ändå befolkningen i Värmland fått medgivande att under två års tid, mellan Olofsmässan och fastetiden få fälla älg. Dock skulle Kronan som skälig ersättning få hudarna. I brev från år 1609 ålade kung Karl IX fogdarna i Värmland, Dalarna och Gästrikland att tillse att alla skinnvaror kom till kungens skinnkammare.

Kronans intresse för djurhudar kan ha berott på att specialbehandlade älghudar användes som krigsutrustning, s k älghudskyller, som ganska bra stod emot blanka vapen.

Från år 1608 fanns en förordning som stadgade att den som olovades fällde högdjur på Kronans mark skulle böta 40 mark för varje djur. Vid upprepad tjuvjakt blev bötesbeloppet fördubblat och vid tredje tillfället skulle jägaren mista livet.

Dessa stränga lagar hade de nyinflyttade finnarna svårt att acceptera, de var av hävd vana vid fri jakt som en viktig födkrok. Framförallt var det lösfinnar, som ju inte hade någon egen boplats, som vintertid bedrev jakt. Det var i huvudsak älg och lo som jagades för hudarnas skull och som såldes till köpmän.

Älg jagades ofta på skarsnö. Älgarna trampade igenom skaren och när de var utmattade antingen sköts de eller stacks ihjäl med långa spjut. Utmed kända älgstråk grävdes även fångstgropar.

En finne vid Säfssjön, vid namn Staffan, skulle tillsammans med sitt jaktlag på fem jägare under vintern år 1622 ha dödat ett 100-tal älgar och sålt skinnen vida omkring. Han blev givetvis fälld inför häradsrätten i Nås för rovjakt. Om Lång-Christoffer berättas hur han en morgon stötte på elva älgar, av vilka han lyckades skjuta fem.

Björnen - mytologi och verklighet

Även som björnjägare var Lång-Christoffer vida omtalad. På en udde i Sundsjön hade han haft 100-tals björnskallar uppspikade i träd. Udden fick namnet Björnskalleudden.

Björnskalleudden skjuter ut mot nordöst från Sundsjöns sydvästra strand. Sundsjögården ligger på andra sidan sundet, nordöst om udden. Av kartor från 1600-talet framgår att när Sundsjöborna skulle söderöver till Finnhyttan, Nordmark eller Filipstad så rodde de över till Björnskalleudden och fortsatte efter gångstigar söderut. Björnskalleudden var alltså livligt trafikerad och där passade Lång-Christoffer på att sätta upp sina jakttroféer till beskådande. Det ingick även en stor del trolldom och magi i seden att sätta upp björnskallar i träd. Enligt en berättelse, som återgivits av Jeorj Larsson i Hagfors, fanns Lång-Christoffers björnskalletallar kvar till slutet av 1880-talet. "På en udde Sundsjön, den sk Björnskalleudden, fanns tills för ett antal år sedan ett par stora tallar där de fällda björnarnas skallar sattes upp. Ingen vågade fälla de stora träden. Det sades att finnens trolldom skulle träffa den som vågade röra dem. Men en dag sattes ändå yxan till roten och de föll med dunder och brak, sägnen till trots. Min sagesman, då en ung pojke, numera bosatt i Hagfors, var med sin morfar som var banemannen. Han berättade att det fanns över etthundra hål borrhade i de båda tallarna. I hålen fanns björnhår, klor och tänder, troligen något trolltyg för god jaktlycka. Hålen hade sedan pluggats med träpinnar på vilka skallarna hade suttit."

Seden att sätta upp björnskallar i en stor fura ingick i svedjefinnarnas äldre kultur. Sundsjöfinnarna fanns inte kvar vid Sundsjön längre än till mitten av 1680-talet, alltså bör björnskallarna ha blivit uppsatta dessförinnan. För att stämma in i jaktmagin bör furorna vidare ha varit resliga

redan i mitten av 1600-talet. Träden bör därför ha varit över 300 år när de fälldes på 1880-talet. Liknande berättelser förekommer även från andra finntrakter, som t.ex. Bingsjö och Fågelsjö i Orsa finnmark. I Fågelsjö, på Björnskalleholmen ute i sjön, finns fortfarande en björnskallefura på vilken man kan se avkapade grenar och tråkilar där björnskallarna har hängt. Från Tavastland i Finland finns berättelser om festmåltider efter lyckade björnjakter. Festerna avslutades med att det renkokade björnkraniet under en ceremoni fördes till ett troféträd, där det under hedersbetygelser sattes upp på stammen.

Bakom denna sedvänja låg föreställningen att om björnens skalle bevarades så skulle björnen återuppstå och ge jägaren fortsatt jaktlycka. Genom att man visade den döda björnen respekt skulle den dessutom bli vänligt sinnad när den återvände. Förhoppningsvis skulle den också dras till troféträdet och inte störa folk och boskap vid gården. Man kommer osökt att tänka på en viss likhet med fornnordisk mytologi, t. ex. grisen Särimer som hela tiden återuppstod.

I mytologin hos ursprungsbefolkningen inom de finska och ryska skogsområdena intog björnen en särställning. Björnen var stark och modig och någon som man skulle ha respekt för. Speciellt björnhonan borde man högakta, hon var stark och ansvarstagande. Stackars den som kom i närheten av hennes ungar. Fortfarande talas ju symboliskt om den "ryska björnen" som en kraft man bör ta på allvar. Även i Skandinavien har vi ju fått björnens egenskaper inympade med modersmjölken. Alla har vi väl sjungit "Björnen sover". Den onaturligt godmodiga björn som "Mors lilla Olle" i Idre i Dalarna faktiskt i verkligheten stötte ihop med, och som i barnvisans form presenterades som en levande "gosnalle", var däremot ingen trovärdig representant för björnarna och deras beteende. Olles "nalle-kamrat" var nog snarare en konsekvens av att man under slutet av 1800-talet i det närmaste utrotat björnen i mellansverige och då var ju björnen inte längre något hot för människor och boskap.

Beträffande björnjakter i Sundsjötrakten finns protokoll från Färnebo häradsrätt och från häradstinget i Filipstad 3-5 februari 1651. Där rapporterades om antalet fällda skadedjur under de närmast föregående åren. Då nämndes att Christoffer Jönsson vid Sundsjön år 1648 hade fällt "2 gamle och 1 ung Biörn". Året därpå hade han fällt "2 g och 2 u Biörnar". År 1650 hade Sundsjöfinnarna tillsammans med grannarna vid Nordmarkshyttan fällt "3 u Biörnar". Orsaken till att antalet fällda björnar rapporterades till tinget var sannolikt att enligt 1647 års jaktstadga utbetalades skottpremie för fällda skadedjur.

Här följer en jakthistoria som handlar om hur Sundsjöfinnen "Björn-Johan" fick sitt namn och som illustrerar hur det kunde gå till vid en björnjakt år 1656. Den här björnjakten fick ett rättsligt efterspel och berättelsen är hämtad ur ett protokoll från Filipstads bergslags häradsrätt 1656. Björn-Johan var styvson till Lång-Christoffer och son till Clement Sigfridsson, som dog i ett knivslagsmål i Rällen (vilket återges i släktkrönikan).

Björn-Johan var tillsammans med många andra beordrade av myndigheterna att som drevkarl delta i en björnjakt. Jakten leddes av hammarsmeden Simon Månsson. Simon hade placerat ut "nätet" och två drevarmar. "Nätet" var tydligen mittpunkten där drevarmarna löpte samman och dit björnen skulle jagas för att fällas. Simon ansåg att ena drevarmen behövde förstärkas och gick då till "nätet" för att kommandera ut några därifrån. Björn-Johan lydde inte, han var tydligen av samma sturska sort som sin far och styvfar. Simon gav honom då ett lätt slag över ryggen med "piskstacken" (troligen piskhandtaget) och försökte handgripligen fösa iväg honom. Samtidigt gick drevet igång och björnen kom lös. Alla kom i rörelse för att försöka ringa in björnen. Mitt i den stressade situationen stod Simon och Johan och skällde på varandra, vilket slutade med att Johan slog Simon över kinden med bösskolven så att bösslåset gick igenom kindbenet. "Simon stalp nedher som een död h människa". Man visste inte om han kunde behålla livet efter den svåra skadan. Tydligen överlevde Simon, för han var själv närvarande vid rätten och anklagade Johan för olydnad under jakten och misshandel. En reflektion kan vara att en av Sundsjöfinnarna, vilka hade rykte om sig som oöverträffade björnjägare, kanske inte så gärna tog order av en smed. Det kan också tänkas att Johan var ointresserad av att jaga björn tillsammans med ett så stort lag, han var ju kommenderad dit. Han kanske hellre ville fälla björnen för egen del tillsammans med sina närmaste jaktkamrater.

Efter 1647 hade jakten på björn och varg blivit betydligt mera lönsam eftersom jägaren fick behålla hudarna för egen del.

Jakten regleras

Allteftersom befolkningen ökade, och samtidigt möjligheten att ta upp nya boställen begränsades, så blev jakten en allt viktigare försörjningskälla. Oftast var det lösfinnar som uppträdde oansvarigt i sin jakt och i sitt fiske.

Det förekom att de störde böndernas fäbodsliv och att de lånade böndernas ekor utan att återställa dem. I skogen låg förruttnade djurkroppar, efter att de flått djuren och endast tagit vara på huden.

Mängder av klagomål strömmade in till regeringen. bl a från allmogen i Nås, Äppelbo, Järna, Gränge, Söder- och Norrbärke socknar. Dessa yttringar ledde till att regeringen år 1622 utfärdade ett betänkande till Karl Bonde, som då var ståthållare över Dalarnas och Västmanlands bergslag,. Han befalldes att noggrant tillse att de som olovligen jagade blev tillbörligt bestraffade och att skinnvarorna tillföll Kronan.

På den tiden var det gott om rovdjur i de stora skogarna, vilket var ett hot framför allt mot skogsbetande tamboskap. Under åren 1674 och -75 fälldes t ex 26 björnar inom Värmlands-socknarna Sunne, Lysvik och Frykdalsände.

År 1647 tillkom en jaktstadga som gällde för hela riket. I den blev rovdjursjakten helt fri och jägaren fick även förfoga över skinnen. Det betalades t o m skottpremie: 4 daler per björn och 2 daler per varg.

Högdjur som älg, hjort och rådjur fick fortfarande i princip endast fällas av adelsmän. Dalarna, Värmland, Dalsland, Norrland och Finnland var dock undantagna. Där hade allmogen rätt att jaga älg i laga tid mellan Olofsmässan och Fastan.

Fisket var också en viktig näringskälla för finnarna. De hade stockbåtar i avlägsna skogstjärnar. Det var enklare att på plats tillverka en båt av en urholkad trädstam, än att genom väglöst land frakta en båt. Om hösten sänkte man båten så att den höll sig tät. Sådana stockbåtar kan man fortfarande hitta i skogstjärnarna. Man fiskade ofta med nät och stora vidjemjärdar, s k "fiskstugor" eller "katsor". Fisket fick utövas fritt så det ledde ej till några allvarliga konflikter och ingripanden.

Åkerbruk och boskapsskötsel

Kronans avsikt med kolonialiseringen var ju att uppodling och befolkning av de stora ödeskogarna skulle ske, samt att Kronan efterhand skulle få skatteinkomster. Bosättningarna gjordes på höjderna, där det var frostfritt. Men å andra sidan var marken där väldigt stenbunden och mager. Det dröjde flera årtionden, upp till ett århundrade, innan åkermarken genom tillförd gödsel blev så pass humusrik och bördig att den kunde kallas för åker.

På dessa mödosamt anlagda åkrar odlades spannmål och rovor och i vissa fall lin. Foder till kor och getter fick man hämta från skogen. Det var främst från svedjeskogar och myrslätter och att man repade löv från skogens träd, som torkades till vinterfoder. Detta förekom långt in på 1900-talet, åtminstone i finnbyn Skattlösberg.

Sommartid gick kor och getter lösa på skogen under tillsyn av en vallpojke eller -flicka.

Korna var en hårdig, småväxt art, s k finnkorna eller fjällkorna, som lämnade en ganska fet mjölk. Av grädden kärnades smör, som var en handelsvara och som gav penninginkomster eller andra nödvändighetsvaror. På ett finntorp med god tillgång på betesmarker kunde man hålla åtskilliga korna. Lång-Christoffer i Sundsjön hade t ex redan år 1641 (ca 20 år efter sin ankomst) 7 korna, 11 får och 3 getter. Bakom en sådan nybyggarbragd ligger oerhört mycket arbete. Men Lång-Christoffer, som var en tidig bosättare, hade god tillgång till arbetskraft. Det har framkommit att han hos sig hade ett stort antal lösfinnar. Om Lång-Christoffers nyodling berättas också att han hade 365 stenrösen på sina ägor.

I landshövding Mörners beskrivning av finnarnas åkrar sägs att "de är så tätt med sten bespäckade att de inte med svenskplog, utan endast med finneplog kan köras". (Finnplogen är som ett årder, som ej vänder jorden utan endast gör en grund fåra).

Finnebergsmännen

Många av de inflyttade finnarna visste var de kunde finna järnmalm och de var duktiga smeder. De hade en tradition av järnbearbetning. En av de vanligaste utflyttningstrakterna i Finland var Rautalampi som betyder Järnsjön. Det var alltså myrmalm eller sjömalm man där samlade och smälte till s k osmundjärn.

Strax efter sin bosättning vid Sundsjön omkring år 1620 hämtade Lång-Christoffer sjömalm från sjöbotten, han upptäckte även Rämsbergsgruvan. Även andra finnar i trakten ägnade sig åt bergsbruk.

Det var oftast de svedjefinnar som rörde sig i de stora ödeskogarna, som såg vad markerna innehöll. Under jordbearbetningen på en nybränd sved kunde det hända att de stötte på malmförekomster. Tack vare denna kolonialisering av de orörda skogarna upptäckte alltså finnarna flera malmfyndigheter i det som senare blev Västerbergslagen. Kopparbergets och Finngruvans kopparfyndigheter upptäcktes omkring 1624 av finnar. Det var även finnar som slog sig samman och anlade flera smältugnar och bergsverk. Bl a Hellefors och Grythyttans silver- och järnverk och Nya Kopparbergs bergverk (nuvarande Kopparberg).

De finnar som satsat på bergshantering hade satsat rätt. Sverige, som var i början av stormaktstiden, behövde mer än någonsin de exportinkomster som malmen gav. Kronan var därför angelägen om att malmen utnyttjades. Bergsmännen gynnades därför med särskilda privilegier. Så länge bergsmännen deltog i hyttarbetet och underhöll den smältugn som de hade andelar i, så behövde de inte betala skatt - utom

en viss andel järn eller koppar som skulle lämnas till Kronan.

Bergsmännen fick dessutom sex skattefria år från det de anlade en hytta. Deras söner eller husfolk fick heller inte tas ut i krigstjänst. Bergsmännen blev ett s k "bergsfrälse". Därvidlag gjordes ingen skillnad mellan svenska och finska bergsmän.

Vissa smarta finnebergsmän, som t ex Lång-Christoffer, som i huvudsak var svedjefinne, fann då att han genom "sken av bergsbruk" kunde kringgå svedjeförbudet. Om han bara ur skogen tog ut lite bränsle till hyttan, så kunde han svedjebränna resterna utan att det betraktades som olaga svedjande. Det var alltså en hård kamp om skogens bränsle. Förordningar tillkom om att man på hyggen endast fick bränna ris och grenar, och måste ta vara på all ved som dög till gruvved och milkolning. Mängder av ved behövdes för tillmkningsprocessen i gruvorna och för rostning av malmen. För själva hyttbruket behövdes mängder av träkol. Det var givetvis bergsbrukets bränslebehov som gynnades till nackdel för svedjandet. Visserligen blev skogarna i hyttornas omgivning skövlade men det var utvecklingens pris på den tiden. Då liksom senare fick natur och miljö komma i andra hand när industrin behövde skogens råvaror.

Det fanns givetvis en social hierarki också inom finnebepfolkningen, så till vida att nyrika finnebergsmän eller framgångsrika svedjefinnar såg till att deras barn gifte sig ståndsmässigt. Det är möjligt att Lång-Christoffers ättlingars sammangiften med finnlänsmanssläkten Honkainen i Håen är exempel på sådana ståndsmässiga äktenskap. Det uppstod en sk "finnadel". Bland sådana finnesläkter som höjt sin sociala status var även blandäktenskap med svenskbepfolkningen relativt vanliga.

Många av de finnebergsmän som uppnått stort välstånd byggde sig också präktiga bergsmansgårdar i svensk stil. Under 1700-talet hade denna finnmarkens överklass till stor del försvenskats.

Finnarnas rättställning

De inflyttade finnarna var inga främlingar juridiskt sett. De var ju undersåtar i Svenska Riket och lydde under samma lagar i Finland såväl som i Sverige. Som nybyggare i svenska finnmarken fick de dessutom vissa fördelar i form av sex års skattefrihet. De hade dessutom ofta ärvt ett kungsbrev på sin rättighet att inneha bostället i ödeskogen och att årligen göra nya svedjor. Det var ett självsäkert folk som tillvaratog sina rättigheter, och visste att om någon hindrade dem så kunde man gå till kungs.

Dessa för finnarna gynnsamma villkor gällde under Vasakungarnas tid fram till år 1638. Sedan kom svedjeförbudet och inskränkningar i finnarnas traditionella försörjningsmönster. Många svedjefinnar hamnade då i ett beroende till de intilliggande bergsbruken som då gynnades av Kronan. Finnarna ålades ett kolartvång. De tvingades sälja en viss mängd träkol till bruken.

Finnarnas arbetsinsatser - som kolare eller som finnebergsmän - var viktiga för bergshantering. Dessutom bestod en stor del av arbetskraften vid Västerbergslagens gruvor och hyttor av finnar.

För att tillgodose finnarnas lagliga rättigheter föreskrev regeringen år 1640 att i t. ex. Ljusnarsbergs häradsrätt skulle hälften av nämndemännen vara finnar.

Mycket tyder på att finnarna var väl förtrogna med sina lagliga rättigheter. Lång-Christoffer och hans söner kunde, som tidigare nämnts, processa i 18 år innan de blev fällda.

Ett annat exempel, från 1806, om en envis finne, handlar om Lars Larsson Käiväräinen vid Dunderberget i Säfsen som i 14 år processade med Gravendals bruk. Lars hade blivit dömd att böta fem riksdaler för olovlig svedjesådd, eftersom bruket hävdade att hemmanet tillhörde bruket. Lars ansåg däremot att hemmanet av hävd tillhörde honom, så han betalade inga böter. Bruket skärpte tonen och med hjälp av kronolänsman vräktes Lars och hans familj. Lars läste vräkningsdomen där det stod att Gravendals bruk ägde hans hemman, åker och skog, allt ovan jord. Men det stod inget om vad som fanns under jorden. Nästa år återvände Lars och byggde en underjordisk gård. Han klädde jordkulan med vindfällen (han vågade inte själv fälla skog till detta eftersom skogen var tilldömd bruket). Han byggde även uthus under jorden, så att han hade två kor, en hop i getter och några får i sin underjordiska gård. Sedan gick han till häradsrätten och väckte åtal mot bruket för att det föregående år tillägnat sig rågskörden efter fyra tunnors rågsådd samt mycket potatis. Totalt värderat till 800 riksdaler. Domen blev att bruket

skulle ersätta Lars med 800 riksdaler samt betala hela rättegångskostnaden. Men Lars ville ha tillbaka sitt hemman, så han gick till nästa instans: lagmansrätten (numera avskaffad). Där dömdes bruket att ersätta Lars med 1000 riksdaler, men hemmanet ansågs fortfarande tillhöra bruket. Då vandrade Lars till Stockholm och vände sig till hovrätten och uppvaktade Kungl. Majestät. Bruket försökte få förlikning till stånd, men envise Lars vägrade - han ville ha hemmanet tillbaka. Efter 14 års processande flyttade den inspektor Boström, som företrätt bruket, ifrån Gravendal. Det kan tolkas som att bruket gav upp och lät Lars återfå sin gård.

Ur rättssynpunkt var uppenbarligen finnarna jämställda med övriga medborgare. Finnarna drog sig heller inte för att dra struntsaker inför rätta. Även i övrigt verkade finnarna beredda att försvara det svenska kungarikets gränser.

Vid Hannibalsfejden år 1645, då danska kungens ståthållare i Norge Hannibal Schestedts trupper slog sig igenom gränsen vid Eda och gick in i Värmland och plundrade och skövlade flera härader, bildades ett stort folkuppbåd i Ljusnarsberg för att sätta stopp för Hannibals vidare framryckning mot Västerbergslagen. Uppbådet bestod av 300 finnar under ledning av bergsfogden Harald Olofsson, som tillsammans med ytterligare 60 finnar från Värmland kämpade mot den dansk-norska inkräktaren.

Folktro, kultur och levnadssätt

I Savolaksfinnarnas kulturella bakgrund fanns inslag av den samiska folktron, som ju avvek från den skandinaviska.

Finnarna trodde att allt i naturen var besjälad. Genom att skaffa sig kunskap om kraftorden och om trollrunorna kunde utövaren få makt över naturen.

Man märker även hur sägner om kraftkarlar bland de första bosättarna byggs på under generationernas gång, så att det blir något av mytologisk prägel över de personer som sägnerna handlade om. Finnarna hade troligen behov av att skapa förebilder i sitt nya hemland. I generation efter generation har det berättats om den tidigare nämnde, starke Per Pålsson Hakkarainen i Nain, som gick till Stockholm för att få rätt när han fått sin ria nedbränd två gånger. En annan gång blev han hembjuden till sin närmsta granne, troligen Lång-Christoffer, i det två och en halv mil avlägsna Sundsjön. Avsikten var att Sundsjö-finnen skulle döda honom. Han tyckte nämligen att Hakkarainen hade bosatt sig alltför nära Sundsjön. Men inte ens tre Sundsjöfinnar lyckades dränka

Hakkarainen när han drack vatten i ån. Han bara reste sig och ruskade av sig dem. Han stannade kvar i Sundsjön i flera dar och söp och slogs innan han återvände hem. Hakkarainen blev 150 år gammal och behöll sin styrka hela tiden. När flera av hans söner inte lyckades flytta en kvarnsten kom Hakkarainen ut i bara skjortan och flyttade stenen med orden: "Jag måste ta bort stenen, annars kan ni slå sönder den".

Genom den relativa kulturella isolering som skogsfinnarna levde i behölls även den hedniska trosuppfattningen under lång tid. För att få bra väderlek offrade man till Ukko (Himlens Gamling). Även innan man släppte elden lös på svedjefallet skulle man offra salt och bockblod i marken för att blidka Ukko. Det var Ukko som hjälpte de finska smederna att få fram fint järn och koppar. Även för kolarna gällde det att kunna de rätta runosångerna för att inte milorna skulle brinna upp för dem. För att få god jakt skulle man offra till Tapio (Skogsgubben). Vårens första jaktbyte skulle Tapio ha. Det offret kallades skogsbord.

Om regn hotade under skördetid, kunde en trollkarl under besvärjelser med en speciell trollkniv skära sönder regnmolnen, så att regnat föll endast på grannens sida av gärdesgården, medan den egna sidan var helt torr.

Hade man en ovän som man ville skada, så skar man ut hans bild i en trädstam, en "mieskuvi", som man sedan döpte till ovännens namn. Slog man sedan in en spik i bilden angreps ovännen av plågor, t o m dog om spiken slogs in i huvudet.

Blev man instämd till tinguet, så skulle man ha en korpsten i handen, den gav tingslycka. Folktron gav även kraft till läkedom. Det var ju orimliga avstånd till läkare, så finnmarksfolket fick lov att klara sig själva bäst de kunde. En gruvarbetare, som fått hjässan spräckt fick hjälp av en läkekunnig kvinna, som tuggade "kvä" - ett lags kitt av det vita i björknäver - som hon lagade sprickan i hjässbenet med innan hon sydde ihop såret. Mannen levde tills han blev nästan 90 år med sitt stora ärr över hjässan.

Prosten Boethius i Grangärde uppfattade år 1774 sina finska församlingsbor som ett "enfaldigt, gott och arbetsamt folk". De höll väggar och golv renare än i många bergsmansgårdar, så prästen tog med större glädje sitt "tionde smör" från en finngumma än från många andra ställen.

I de trakter som i huvudsak befolkades av finnar präglades givetvis levnadsregler och förhållningssätt av finnarnas egna moralbegrepp. Detta gjorde det ibland svårt för lagens och kyrkans väktare att övervaka finnmarksbefolkningen.

Många rättsfrågor löste nämligen finnarna utifrån sina egna rätts- och moralregler. Det kanske inte ens fanns lämpliga lagrum i Sveriges lag som passade på vissa av de brott eller förseelser som förekom i finnmarken. Däremot var finnarna, som tidigare nämnts, snabba att begära rättslig prövning i tvister som kunde avgöras av den svenska rättvisan.

Det ska heller inte förnekas att det i forna tider ansågs riskabelt att vistas i finnmarkerna. Därför uppstod talesätt som t.ex. i Grangärde finnmark, att "lagen slutar att gälla vid Långvasselbron". Där tog finnmarken vid.

I finnarnas livsmönster ingick även stoltheten över den egna särarten och bakgrunden i jämförelse med de "tröga" svenskarna. Man yppade inte sina trollknep och sina kulturella särdrag för svenskarna. Trots att finnarna med tiden blev relativt försvenskade och även hade goda kontakter med svenskar så höll sig skogsfinnarna till sitt livsmönster.

Visst förekom det blandäktenskap. Men den finne som gifte sig med en svensk flicka betraktades som avfälling. Enligt Gottlunds uppgifter var det vanligt att finska pojkar, som övernattade i torpen, fick sova hos ställets flickor (dock utan att komma dem alltför nära). Svenskar som övernattade blev emellertid hänvisade till annat sovlogi. Det samma gällde vid bastubadandet, som skedde helt naturligt och där både män och kvinnor gemensamt deltog i enlighet med traditionen, men där svenskar inte var välkomna att delta. Det var ju miltals mellan boplatserna, så det var ganska vanligt att personer på vandring sökte övernattnings i finntorpen.

Språket var givetvis en annan sammanhållande länk i finnkulturen. Abraham Hülpers som gjorde en resa genom Dalarnas finnmarker år 1757 noterade att finnarna är tvåspråkiga. I Säfsens finnmarker pratade finnarna sinsemellan finska (mycket fort) men i andras närvaro pratade de svenska. Man kan notera att ett särdrag som fortfarande lever kvar i Säfsdialekten är det snabba tempot. Ytterligare en språklig parentes: Jag har valt att även fortsättningsvis använda den ålderdomliga benämningen Säfsen, i stället för det försvenskade Säfsnäs, som efterhand kom att bli det officiella namnet på församlingen. I talspråk används nämligen ordet Säfsen fortfarande flitigt, och för mig har det en större täckning såväl geografiskt som kulturellt och språkligt: Säfsenområdet begränsas inte av nuvarande församlingsgränser.

Efter 100-150 år av finskspråkighet hade nu svenska språket fått fotfäste. År 1757 var det endast de gamla som inte lärt sig svenska.

Det förekom alltså en stark etnisk sammanhållning bland finnarnas ättlingar, det sammanhänger troligen med den utsatthet som finnarna upplevde när svedjeförbudet kom år 1638. Det är också styrkt att det trots de stora avstånden mellan finntorpen förekom ett flitigt umgänge. Savolaxarna var av tradition kända för stor gästfrihet, så det var ofta trångt i pörtena.

Utän några övriga jämförelser känner man igen mönstret bland senare tiders invandrargrupper.

Kristen tradition och utbildning

Kristendomen nådde inte det inre av Finland förrän under 1300-talet. Det kan därför finnas historiska orsaker till att inte alla finnar utvecklade sin kristna och humanistiska livsstil såpass som traditionen bjöd i Sverige. Bland inflyttarna, speciellt bland lösfinnarna, fanns en del äventyrliga typer, som verkade ha lätt att ta till våld.

Ytterligare en historisk orsak som kan ha präglat många av dem var troligen det grymma klubbekriget som pågick i Finland under slutet av 1500-talet. Flemming lät t ex avrätta eller hugga händerna av mängder av tillfångatagna finnar. En del av finnarna som kom till Sverige var förrymda krigsfångar, en uppgift gör även gällande att finska fångar frigavs ur fångelser för att arbeta i Bergslagens gruvor eller för att bli svedjefinnar i ödemarken.

Av domböckerna framgår att en hel del av 1600-talets finnar i Sverige var långt ifrån Guds bästa barn. De var hetsiga och envisa på gott och ont, kompromisslösa och hämndlystna. Det kunde räcka med osämja om en bit tobak eller någon annan bagatell för att det skulle sluta med mord. Även en son till Lång-Christoffer, Petter blev ihjälskjuten av en yngre bror, Olof som sedan rymde till Finland. Det vanliga var annars att brottslingar flydde till de Norska finnmarkerna, när de ville hålla sig undan den svenska rättvisan. Våldsbrott och osämja tycks mest ha förekommit finnar emellan. Endast i undantagsfall blev svenskar drabbade. Det bör ändå sägas att de allra flesta finnarna var arbetsamma och laglydiga medborgare.

Med tanke på hur ofta vissa finnar förekom i rättssammanhang och hur väl de lyckades hävda sin sak inför rätta är det uppenbart att de var insatta i sina rättigheter. Allt tyder på att de hade ett visst mått av allmänna kunskaper. Några av finnarna kunde troligen både läsa och skriva.

I de områden där befolkningen till övervägande del var av finskt ursprung, som t ex i Kopparbergs - Filipstads-trakten, var det bestämt av

regeringen år 1640 att häradsrätternas nämnder skulle vara sammansatta av hälften finnar och hälften svenskar. I Finnmarken tillsattes också finskspråkig kronobetjäning, s k finnelänsmän och finnefjärdingsmän - "för att det inte må ske folket något orätt".

Att finnarna kunde uppträda samlat och kraftfullt visas av ett exempel från Järna år 1810. Finnarna ansåg att inbetalningen av "tiondet" till prästen var opraktiskt organiserat, så de drev igenom en enklare metod, med hot om att vända sig till kungen om prästen inte godtog deras förslag.

Det var genom kungörelser och pålysningar i kyrkan som offentlig information meddelades till allmänheten. Finnarna var kanske inte så intresserade kyrkobesökare. De förstod inte alltid vad som sades från predikstolen - predikan var naturligtvis på svenska. Det var också lagstadgat kyrkotvång. Minst en person från varje hushåll skulle besöka kyrkan varje vecka. Att missa kyrkobesök var följaktigen belagt med kännbara bötesstraff. I Fryksdalen fick t ex tre finnar böta 40 daler var för att de inte kommit till kyrkan på bönsöndagen.

De ofta flera mil långa avstånden och de dåliga vägarna gjorde det omöjligt för finnarna att besöka kyrkan så ofta som lagen krävde. Snart nog krävde finnarna därför att kyrkor eller kapell skulle byggas på närmare håll, och att predikan skulle hållas på finska.

Långt innan kyrkan i Säfsen byggdes hade t. ex. den mäktiga finnättlingen och nämndemannen Zackris Mattsson Puuroinen (1646-1696) bl. a. genom kunglig uppvaktning hårt drivit kravet på att en kyrka skulle byggas vid Skifsen.

I Ljusnarsberg vände sig finnarna år 1681 t o m till rätten med krav på att predikningar skulle hållas på finska eftersom de fått en icke finskspråkig präst till församlingen. Man hade nämligen haft predikningar på både svenska och finska alltsedan församlingen bildades år 1635. Likaså i Grythyttan, som bildade församling år 1633. Även där var befolkningsmajoriteten finskspråkig varför man även där tillsatte finskspråkiga präster. Under en mansålder i mitten av 1600-talet predikades det alltså på finska i några av Västerbergslagens kyrkor.

Säfsen, som tillhörde Nås socken, hade ingen egen kyrka. Det var fem mil till Nås kyrka och förenat med stora svårigheter att frakta de döda till kyrkan för en kristen begravning. Säfs-finnarna anhöll därför i flera omgångar om att få ett kapell byggt i Säfsen. Även biskop och landshövding tillstyrkte bygget. Kung Karl XI biföll projektet år 1696, men det kom att dröja till 1725 innan kapellet invigdes. Det blev ändå långt emellan predikningar och "skrifteundervisning" eftersom finnarna

ibland var ovilliga att skjutsa kapellanen mellan Nås och Säfsen. Säfsfinnarna verkade heller inte längre så angelägna om att få del av kyrkans välsignelse, de fortsatte till prästernas förtret att tro på sina skogsrån och de offrade ett eller annat får för att deras boskap skulle klara sig från sjukdomar och rovdjur.

Under lång tid garderade sig finnarna med dubbla trosläror. Från Aspfallet intill Bringsjöberg berättas om husbonden som vid nattvardeni kyrkan gick fram tre gånger för att smussa med sig tre oblater. Prästen upptäckte honom tredje gången, så då blev han utan oblat. Hemkommen lade han ut oblater till stalltomten och till ladugårdstomten, det var viktigt för försörjningen. Hustomten blev dock utan, trots att man visste att han skulle ha en oblat för att skänka lycka och trevnad till gårdsfolket. Ägarna av gården blev rika men olyckliga.

En historia, som belyser både finnarnas förmåga att se det komiska i svåra situationer som svält och nöd och deras sviktande gudstro, handlar om en finngubbe i Rösberg: "När ja' kom te Rösberg, va' ja' så fatti, så fatti. Ja' hadd inga ske' te å ät mä, å inga gryt te å kok mat'n i. Men Gud, som allti ä nådeli, han ga' mej heller int' nå' te å ät!" En annan skröna från Västerdalarnas finnmark, som visar att finnarna inte tog det så allvarligt med kyrkliga ritualer, handlar om att prästen i samband med ett husförhör upptäckte att en äldre man dött under vintern. Efter som prästen visste att ingen begravning skett, frågade han varför eller om den döde möjligen blivit begravd i grannsocknen. Den dödes son, som svarade, sade: "Tror han prästen att vi har rå te sånt? Jag fånga 7 vargar på'n i vinter".

År 1745 avskiljdes Säfsen från Nås och bildade egen församling. Efterhand började kyrkan och prästerna intressera sig för att barnen skulle lära sig läsa innantill i katekesen.

Hitintills hade undervisningen på landsbygden bestått av muntliga katekesförhör, som prästerna enligt 1686 års kyrkolag var skyldiga att hålla. Kung Karl XI hade redan 1680 uppmanat församlingarna att inrätta bokskolor. År 1687 erhöll några dalasocknar, bl a Grangärde, statliga bidrag för att avlöna en skolmästare. Det fanns faktiskt sedan 1682 en förordning där det uppdrogs åt prästerna att undervisa finnarna i såväl kristendom som det svenska språket. Men tydligen låg Säfsen alltför långt bort från kyrkan och prästerna i Nås, så undervisningen av säfsfinnarna var ytterst sporadisk. Inte heller någon skolmästare tillsattes i Säfsen. Det blev ingen ordning på undervisningen förrän 1745 när Säfsen blev egen församling med präst på orten.

Från år 1774 beskriver Grangärdeprästen Boethius hur nattvardsbarnen

går i "skrifteskolan". Barnen i åldrarna 12-15 år var genom pålysning i kyrkan kallade till prästen två dar i veckan under sex höstveckor fram till Allhelgonahelgen. Undervisningen skedde enbart på svenska, och ledde till att de allra flesta blev någotsånär läskunniga.

Gottlund, som vandrade i Säfsens finnskogar år 1817, besökte i Tyngsjö t ex en man som hade flera hyllor med böcker. I Håen pratade han finska med Piikas-Jan, som hade flera hyllmeter med böcker, däribland vissa böcker på tyska. Det var dock ingen som visste huruvida Piikas-Jan kunde läsa i sina böcker. Han vägrade dessutom att prata svenska och det berodde på att när han som barn gick i skrifteskolan i Säfsen hade prästen hånat honom för hans finska brytning. Vid ett tillfälle hade Piikas-Jan blivit misshandlad av två andra finnar, som då Piikas-Jan stämde inför tinget. Jan som vägrade tala svenska, trots att han kunde, fick därför tolk. Den som rätten utsåg till tolk råkade hysa agg till Jan. Därför vinklade han Jans berättelse på ett för Jan ofördelaktigt sätt, medveten om att Jan aldrig skulle nedlåta sig till att rätta honom på svenska. Bland domare och nämndemän var det ingen som kunde finska, så de hade endast tolkens besynnerliga framställning att gå efter. Rätten ansåg sig inte kunna döma, utan målet lades ned. Piikas-Jan vände sig till tolken och dem som han stämt och sade "Voipoika" ("Detta kommer ni att ångra"). Redan på hemvägen från tinget föll tolken i en bäck och var nära att drunkna, men han räddades med krossår i huvudet och brutet ben. En vecka därefter råkade de båda instämnda i slagsmål varvid den ene blev svårt knivskuren och invalid. Den andre, som trodde sig ha dödat den förstnämnde, flydde från Håen och återvände aldrig.

I början av 1800-talet var det endast ett fåtal gamla som fortfarande pratade finska i skogsbyarna. År 1774 förutsåg Grangärdeprästen Boethius att finska språket skulle dö ut inom 20 år. Finnmarken och finnarna blev så småningom en assimilerad del av Sverige.

Ett tecken på detta är t ex att tre begåvade finnättlingar från Grangärde finnmark, födda i mitten av 1700-talet, kom att studera till präster. En av dem, Johan Gerén från Rifallet, var även vice pastor i Grangärde mellan 1802 och 1806. Han blev sedermera kyrkoherde i Ore församling i norra Dalarna, där han dog 1817.

Den tidigare nämnde finske språkforskaren Karl-Axel Gottlund kom att kallas "finnarnas apostel". De intryck som Gottlund fick under sina resor i Dalarnas och Värmlands finnmarker drev honom till en livslång kamp för att förbättra finnmarksbefolkningens villkor. Det gällde framför allt krav på att kyrkor och kapell skulle byggas i finnbygderna, så att

befolkningen lättare skulle kunna ta del av kyrkans budskap. Han krävde även att kristen litteratur skulle spridas bland finnmarkens folk. Själv bekostade han gratisutdelning av biblar och andliga böcker i vissa finnmarksbyar.

Hans heta engagemang för finnarna sak och hans fräna kritik av hur det officiella Sverige åsidosatte finnmarksbefolkningens kyrkliga och kulturella bildning, ledde till att Gottlund vann föga gehör hos svenska myndigheter. Han blev t o m utpekad som landsförrädare, eftersom han var finsk medborgare och Finland vid den tiden lydde under Ryssland. En rysk undersåte skulle minsann inte lägga sig i Sveriges inrikes angelägenheter.

Del II

Släktrönika: Lång-Christoffer och hans ättlingar

Pitkä Risto Havuinen eller *Lång-Christoffer Jönsson* var en "arg och bister karl". Han ansågs härstamma från Rantasalmi socken, mellan städerna Savollinna och Varkaus i Savolaks i östra Finland. Den finländske författaren och professorn Veijo Saloheimo har också enligt uppgifter från år 1614 funnit slakten Havuinen i den sydösterbottniska socknen Ilmola. Beträffande namnfrågan är det dock inte säkerställt att Lång-Christoffer hade släktnamnet Havuinen. Viss risk finns för att sammanblandning kan ha skett med Kristoffer Tomasson-Havuinen i Brunnsberg, ca 5 mil norr om Hagfors. Båda finnarna utnämndes till finnelänsmän, fast i skilda härad.

Ett rykte gör gällande att Lång-Christoffer till en början ska ha uppehållit sig i Stockholm och där arbetat med silversmide. Vissa uppgifter tyder på att han ska ha kommit till Kopparbergstrakten i Ljusnarsbergs socken tillsammans med sin far Jöns och sin farbror Påfwel Andersson. Det är känt att Påfwel Andersson tidigt tog upp torpet Björkesund (nuvarande Sundet) vid sjön Björken ca 5 km norr om Kopparberg. Påfwelsson Anders Påfwelsson sålde torpet 1607 till länsmanen Nils Hindersson. Enligt ett svärtytt domsprotokoll fick Lång-Christoffer tydligen ärva sin far Jöns Andersson från Ljusnarsberg. Enligt uppgift i husförhörslängd över Sundsjön bodde också fadern hos Christoffer under något år på 1620-talet. Även ett par andra uppgifter styrker uppfattningen att Christoffer hade släktingar i Kopparbergstrakten.

I sitt andra äktenskap gifte han sig med *Marit Persd:r* från Tappen intill Kopparberg som var änka efter *Sigfrid Clementsson*, se antavla A3. Ett annat förhållande, som tyder på att Christoffer hade kontakter med Kopparbergstrakten, var att han bestämde sig för att pröva sin bördsrätt till torpet Björkesund när en senare ägare till torpet efter Påwel Andersson, Hans Bengtsson, dog 1644. Det visade sig vid tinget att tidigare köp gått rätt till och att Lång-Christoffer således inte fick ärva någonting efter sina släktingar.

Åter till Christoffers val av boplats. Som ung man sökte sig alltså Lång-Christoffer till "Värmlandsberg", som var benämningen på hela Filipstads bergslag. Eftersom han troligen hade erfarenhet av malm och järnhantering så uppehöll han sig kanske vid någon av hyttorna inom Filipstads bergslag. Redan på 1540-talet fanns det ett par hyttor i trakten, Finnhyttan och Saxåhyttan. Vid Saxåhyttan bodde under 1560-talet Erik och Mårten Finne samt ytterligare några finnar. Finnarnas släktnamn togs oftast bort vid registreringen vid hyttan och ersattes med ett svenskt son-namn. Mycket tyder på att hyttorna i Bergslagen var ett

basområde där nykomlingar kunde få arbete och försörjning medan de sökte sig egna bosättningar och ansökte om "fastebrev", d v s kronans tillstånd för fast bosättning. Dessutom var det nödvändigt för nybyggarna att klara livsuppehållet de två första vintrarna innan svedjandet givit skörd. Det kan vara en förklaring till ett tidigt samband mellan svedjebruk och bergsbruk.

Lång-Christoffer kom alltså vandrande till Västra Sundsjön medförande endast en bössa och en yxa. Enligt sägnen skulle det ha varit redan på 1500-talet som Christoffer och hans hustru - "en lång och stark kvinna" - letade efter boplats i trakten. Vid stranden av Sundsjön lade han sig på en urholkad sten för att sova och i drömmen skall han ha fått anvisningen: "här ska du stanna". På morgonen fick han se sju älgar som han fällde. Nu hade han och hustrun mat för lång tid och de kunde ägna sig åt att göra i ordning sin boplats.

När de hade bestämt sig för att slå sig ned vid Sundsjön uppsökte Christoffer kronofogden Jöns Bock vid Kroppa kungsgård söder om Filipstad och begärde att få ta upp ett torp vid Sundsjön. Kronofogden hade inga invändningar, utan i ett brev daterat 8 mars 1618 skrev han att Christoffer tagit upp ett torp 1,5 mil norr om Nordmark, där han med tiden "kunde göra skatt och utlagor till vår nådiga Överhet". Detta brev styrker alltså Albert Palmkvists beskrivning i "Rämsbergs gruvor och Näsrämshyttan" att det var först 1617 som Lång-Christoffer kom till Sundsjön.

Det var vid Västra Sundsjöns nordöstra sida, i en sydvästslutning ca 200 meter från stranden, som han slog ned sina bopålar, miltals från andra bosättningar. Till att börja med hade han inte mera utsädesråg än att det rymdes i ett sämskskinn, men efter några år när svedjande och rågsådd givit goda skördar kunde Christoffer ta emot s k husfinnar som fick bo och arbeta hos honom medan de sökte egna bosättningar.

Lång-Christoffer var en av de tre tidigast bosatta finnarna i det obefolkade skogsområdet mellan klarälvsdalen och nuvarande Fredriksberg. De två övriga samtida bosättningarna var Kvarnberget inom Nås/Säfsnäs socken och Laggsundet inom Gåsborns socken. Lång-Christoffer benämndes "storfinne" med god tillgång på svedjemarker inom en radie av ca en mil till närmaste granne. Det var under en gynnsam period som han byggde upp sin verksamhet, han hade troligen god tillgång på arbetskraft i form av inneboende husfinnar. Redan efter 20 år i Sundsjön hade han odlat upp ett hemman som försörjde ett stort hushåll och med en djurbesättning på sju kor och en stor mängd får och getter.

När Christoffer och hans söner arbetade med skogsavverkning och sved-

jebruk i skogarna omkring Sundsjön hade de mjölk med sig i "med-dagsmjölksflaskan", ett trälaggkärl som rymde 7 kannor (18,3 liter). Det var dagsbehovet av mjölk för Christoffer och hans 7 söner. Mjölksflaskan fanns bevarad hos Jonas Jonsson vid Malmbäckarna fram till 1867, men har därefter inte gått att återfinna. Flaskan, som har den för träflaskor av laggkärlstyp klassiska rundade, trekantiga formen, finns avtecknad i Segerstedska samlingarna i Kungliga Vitterhetsakademien.

Att svedjebruket gav goda skördar styrks av en sk "tiondelängd" (förteckning av den tiondedel av skörden som man betalade i skatt till kyrkan). Det var endast Christoffer Finne i Sundssjön och Hendrik i Rämnen som skattade mera än tre tunnor råg.

Men även död och sorg drabbade Sundsjön. Omkring 1640 dog hustrun, den "långa och starka kvinnan". De hade då fått minst 9 barn: Hans, Jöns, Mickel, Sigfrid, Erik, Christoffer, Daniel, Elisabeth och Karin. I en sägen omnämns även sönerna Petter och Olof, varav den ene skulle ha skjutit den andre och sedan rymt till Finland.

Som tidigare nämnts hade Christoffer kontakter i Kopparbergstrakten och visste tydligen att det fanns en lämplig och till äktenskap ledig änka där. Christoffer tog sig den långa vägen till Tappen och gifte sig med Marit Persd:r den 3 februari 1641 (se antavla A3).

Marit Persd:r härstammade från Rällen, en finnby ca en mil söder om Kopparberg. Där bodde bröderna Nils och *Per (Peder) Henriksson Nurinen*. Per Henriksson hade barnen Maria el *Marit*, Britta, Karin, Valborg, Henrik, Anders och Erik.

Dottern Marit hade varit gift med *Sigfrid Clementsson* i grannbyn Tappen. De hade barnen Johan, Margareta, *Malin*, Henrik och Annicka.

Dråpet i Rällen

En sommrkväll 1639 var Sigfrid Clementsson på besök hos sin svärfar i Rällen. Sigfrid drack öl och spelade kort med en "inhysesman", Grels Eskilsson, som bodde i ett pörte på svärfaderns gård. Det fanns troligen någon gammal osämja emellan Sigfrid och Grels, som hängde ihop med att Grels tidigare haft ett förhållande med Sigfrids svägerska Valborg. Numera var de båda gifta på var sitt håll. Tydligen fanns ändå en misstanke om att de trots detta fortsatte att träffas. Under kvällens lopp blev Sigfrid och Grels osams. Sigfrid kallade Grels för "skälm" och beskyllde honom för svek. Grels hustru försökte medla mellan dem, men Grels hotade att slå sin hustru på munnen om hon lade sig i grälet. Sigfrid tog chansen och sade: "Slår du henne skall jag slå dig". Och så började de slåss.

Två andra kvinnor - hustrun till Jöns och Jöran Anderssons hustru Gertrud - lyckades locka med sig Sigfrid med löfte om mera öl. Jöns bjöd Sigfrid på några stopp öl, men Sigfrid lät sig inte hejdas utan gav sig ut för att söka rätt på Grels. Efter att ha letat på flera ställen fann han honom i ett pörte, där han försökte gömma sig under en bänk. Grels tog en "värpa" (troligen ett överkast) från ett sovande barn för att skyla sig med. Men barnet vaknade och började skrika och då upptäckte Sigfrid var Grels gömde sig. (Det var troligen ganska mörkt i pörtet).

"Du din skälm, är du där" sade Sigfrid varpå han gav Grels fyra knivhugg i huvudet, två i ansiktet och ett i halsen. Grels blev dock inte värre skadad än att han lyckades få övertaget och högg Sigfrid fem gånger i bröstet med sin kniv. Han fick även fatt på en yxa som han högg Sigfrid "bak i hälarna" med. Efter en stund, när de lyckats få ljus i pörtet, var Sigfrid död.

Vid tinget i Kopparberg den 31 juli 1639 vittnade flera att Grels handlat i nödvärn. Rätten frikände därmed Grels för dråpet och konstaterade att Sigfrid fått sitt straff. Rättegången fortsatte emellertid dagen därpå med att Sigfrids änka Marit och hennes far Per Henriksson ifrågasatte om inte Sigfrid hade haft skäl "att slå Grels eftersom han besovit Valborg" deras syster respektive dotter. "Valborg blir därför bortmotad av sin man". Både Valborg och Grels nekade till anklagelsen och frikändes för hordom. Men de erkände att de haft "lägersmål" före sina respektive äktenskap. För detta dömdes Grels till 40 böter med 20 mark, enligt den tidens praxis.

Den ur släkthistorisk synpunkt intressanta konsekvensen av dråpet i Rällén, var att änkan Marit gifte om sig med änkemannen Lång-Christoffer vid Sundsjön, dit Marit flyttade med sina fem barn. En av döttrarna, Malin, kom senare att gifta sig med Christoffers son Erik, vilket kommer att behandlas längre fram.

Christoffer och Marit kom att få fem gemensamma barn under sitt äktenskap, sonen Per "Pellegossen" och fyra döttrar.

Sundsjön - ett maktcentrum

Under sina 20 första år i Sundsjön hade Lång-Christoffer alltså börjat med järnmalmsbrytning i liten skala. Först hämtade han upp myrmalm ur Sundsjön, men han tog också upp ett gruvhål vid Rämsberget ca 10 km från Sundsjön där han bröt järnmalm. Omkring år 1640 anlade han Sundsjöhyttan tillsammans med en annan finne från Älgsjön. Den var belägen ca två km sydost om nuvarande Motjärnshyttan, strax söder om vägen mellan Motjärnshyttan och Lesjöfors och hyttruinen kallas

numera för Finnhyttan. År 1642 privilegierades hyttan och Christoffer blev finnebergsmän med bergsmansprivilegier, som beskrivits tidigare.

Det var verkligen rätt tidpunkt att bli bergsmän. Svedjebruket hade näst intill förbjudits i bergslagsområdena, medan bergsbruket gynnades starkt av kronan. Trettioåriga kriget pågick för fullt och de inkomster som järnexporten gav var livsviktiga för Sverige.

Lång-Christoffer hade nu nått toppen på sin karriär och var en mäktig person. Vid tinget i Filipstad år 1645 utnämndes han även till länsman över Dalaskogen norr och nordost om Sundsjön, som då utgjorde gräns mellan Värmland och Dalarna.

Man förvånas över att valet föll på Lång-Christoffer. Han var känd för sitt hetsiga humör och för att bruka "nävrätt". Vid två tillfällen under 1640 hade han t. ex. varit instämnd till Filipstads häradsrätt. I februari var han anklagad för att ha slagits med en annan finne, Mats Båttmakare, i Erik Jonssons gatubod i Filipstad. Christoffer hade druckit kommit in i boden och börjat "bruka munnen" mot båttmakaren. Denne gav "onda ord" tillbaka och Christoffer slog honom på munnen. Båttmakaren slog tillbaka och Christoffers "näsa och mun stod i blod" och han föll omkull över några tunnor. När han reste sig fick han tag på en "osumund" (ett järnstycke) som han försökte kasta på sin motståndare. Kastet förhindrades av andra personer och Christoffer fördes ut på gatan. Båttmakaren och bodägaren gick därefter in i den senares stuga intill boden. Christoffer såg detta och följde efter. I dörren drog han sin kniv och ville ge sig på båttmakaren. Tillskyndande personer hindrade honom emellertid och ingen kom till skada. Händelseförloppet beskrevs av edsvurna vittnen och Christoffer kunde inte neka till det som lades honom till last, men han själv mindes inte hur det gått till, för han var "helt överlastad" (berusad) enligt egen utsägo. Rätten dömde honom till böter med 40 shillingar och till 6 shillingar för det slag som han velat tillfoga båttmakaren, samt till ytterligare 3 shillingar för oljud vid tinget. Båttmakaren dömdes till böter med 6 shillingar "för det blodvite han med vilje tillfogat Christoffer". En månad senare var Christoffer åter instämnd till tinget, för "att ha fällt okvädingsord" ute på gatan efter förra tinget. För detta fälldes han och dömdes till böter med 6 shilling enligt Rådstugebalken.

Vid den här tiden var Christoffer änkeman och ensam förälder till 9 barn och ungdomar under 20 år. Om man gör en halsbrytande jämförelse med vår tids pläderingar i rättssalar kunde nog Christoffer ha anfört sin pressade sociala situation som bidragande orsak till sitt obalancerade uppträdande.

Han kanske sansade sig när han gifte om sig med Marit Persd:r och

började sätta en ny kull barn till världen. Framförallt var det nog Christoffers ställning som bergsman som gjorde att han utnämndes till länsman.

Christoffer var emellertid ingen nitisk myndighetsrepresentant, utan han utnyttjade sin ställning till egen fördel. Han var ju i grunden svedjefinne, så han fortsatte att svedja och jaga trots att det var förbjudet. Det var ju han själv i egenskap av länsman som hade att övervaka jakt- och svedjeförbudet, så han kunde själv avgöra vilka lagöverträdelser han skulle rapportera. I likhet med andra svedjefinnar tyckte han säkert att jakt- och svedjeförbudet var i högsta grad orättvist gentemot finnarna: de hade ju ett par decennier tidigare fått kungligt brev på att de förfogade över milsvida ödeskogar med rätt att svedja och jaga. Det nya med att bergsbruken givits förstahandsrätt att utnyttja skogen accepterades inte av finnarna utan de tog många riskfyllda chanser till svedjande i hopp att undgå upptäckt. Domstolsprotokollen från den här tiden vimlar av mål om olaga svedjande. Kännbara straff på hundratals riksdaler, vid upprepat svedjande även bränning av skörd och torkria, utmättes vid flera tillfällen.

Man kan fundera över varför svedjefinnarna tog sådana risker. Troligen var det nödvändigt för deras överlevnad. Det är även möjligt att finnebergsmän som Lång-Christoffer till att börja med behövde svedja av försörjningsskäl. Det var långt ifrån alla bergsmän som blev rika på sin malm- och järnhantering. Många blev i stället utfattiga och fick gå ifrån sina hyttor och gårdar. Det var mycket som skulle stämna i produktionen från malm till färdigt järn av exportkvalitet. Det var bergsmannen som var ansvarig hela vägen och han skulle ha tillgång till kapital stort nog för att kunna förskotta löner till gruvarbetare, hyttarbetare, körkarlar m m till dess han lyckats sälja det färdiga järnet med vinst.

Lång-Christoffer och hans söner blev efterhand etablerade och framgångsrika finnebergsmän. De var även med och anlade nuvarande Motjärnshyttan.

Boningshuset vid Sundsjön byggdes om till ett tvåvåningshus, helt i stil med svenska bergsmansgårdar. För övrigt låg det på samma plats där det senare byggda huset numera står och förfaller.

Natten till den 29 december 1653 inträffade en katastrofal eldsvåda vid Sundsjön. Det stora boningshuset brann ned. Christoffers son Hans, som sov i övervåningen, lyckades nätt och jämt rädda sig, svårt bränd och i bara skjortan. Hans' ende son blev innebränd och även Hans fick men för livet efter branden. Allt de ägde av kläder, redskap, spannmål, silver och pengar blev också lågornas rov. Hans och hustrun blev utfattiga och fick lita till nådegåvor från föräldrar och andra goda människor.

Att detaljerna omkring branden är kända beror på att prosten Israel Canutius i Filipstad utfärdade ett brandbevis för Hans Christoffersson. Det fanns ju inga brandförsäkringar vid den tiden, utan brandbeviset var ett underlag för att få ta upp en särskild kyrklig kollekt till de drabbade i såväl hemförsamlingen som grannförsamlingarna.

Genom brandbeviset kan man dessutom utläsa att Lång-Christoffer med familj bodde i ett annat hus på gården. Vidare framgår att det nedbrunna huset var en stor byggnad med över- och undervåning.

Med all sannolikhet byggdes så snart som möjligt ett nytt bostadshus på samma plats.

Silvergruva och myntprägling

Enligt en sägen skulle Lång-Christoffer även ha funnit silvermalm vid Gumklinten (Gumhöjden) nära Upplundshöjden. Malmen skulle han ha smält i en egen masugn vid Finnhyttforsen intill Motjärnshyttan (vilket geografiskt överensstämmer med Sundsjöhyttans läge). Uppgiften om platsen för silverfyndigheten lär dock Christoffer ha behållit för sig själv och tagit med sig i graven. De som under senare tid trott sig ha återfunnit platsen har aldrig kunnat få ett så säkert märke att de ånyo kunnat hitta platsen.

Berggrunden i Gumklinten består av mörka mineral med inslag av glänsande korn. Det har gjorts många provbrytningar och provsmältningar genom tiderna, men något silver har man inte funnit.

Man har däremot funnit flera andra intressanta mineral. Denna del av Värmland är ju Sveriges mineralrikaste område. På Gumklintens södra sida finns en 10 meter djup gruva där man funnit molybdenglans, sva-velkis och järnmalm. På norra sidan av Gumklinten finns också en 20 meter djup gruva där Uddeholmsbolaget brutit 600 ton malm och utvunnit 40 ton molybden, som använts vid specialstålstillverkning.

Den intressanta berggrunden i Gumklinten skapade troligen optimistiska förhoppningar om silverfyndigheter. Å andra sidan kan man inte utesluta förekomsten av "silverstreck" (ytliga silvermalmskroppar) i detta mineralrika område. Det var rimligen ytliga malmförekomster som kom i dagen och upptäcktes av finnarna vid deras svedjebruk.

Någon kärna av sanning bör det finnas bakom den mängd av sägner och rykten som finns om Lång-Christoffers silvertillgångar.

Enligt en sägen skulle han ha haft en hel källare full av silver. Han skulle även ha "slagit" (tillverkat) silvermynt. För detta blev han instämnd till tinget för falskmynteri. Där visade han upp en hel skäppa med rena

silvermynt, mer gedigna än kronans mynt. Av någon anledning frikändes han och gick utan att ta mynten med sig. Domaren uppmanade honom att ta mynten med sig. Då svarade finnen: "Tag dem du, jag har flera hemma". I en annan variant av samma sägen blev Christoffer instämd till tinget i Örebro för att ha präglat silvermynt. Han tog då upp en näve silvermynt ur fickan och lade på domarbordet. Mynten undersöktes och befanns vara av oblandat silver. Då skall domaren ha sagt: "Du får slå sådana mynt så mycket du vill". En annan berättelse handlar om att Lång-Christoffer en morgon varit i smedjan och slagit mynt. Därefter kom han in i stugan med sin huvudbonad full av mynt och visade för hustrun. Då lade även hon fram resultatet av det arbete som hon under morgonen utfört vid spinnrocken. Christoffer hade emellertid glömt att han låtit en främling sova över hos dem. Främlingen verkade sova, men Christoffer sade att han tänkte döda främlingen så att han inte skulle avslöja mynttillverkningen. En piga intygade dock att främlingen sovit hela tiden varför mordet inte kom att utföras. Främlingen hade bara låtsats sova. När han kommit bort från Sundsjön avslöjade han Lång-Christoffers myntprägling. Av den anledningen skulle Christoffer ha tvingats fly från Sundsjön. Dessförinnan hade han sänkt ned sin silverskatt i Sundsjön.

Ännu en sägen berättar att Christoffers söner efter en orättfärdig dom skulle ha hämnats på en domare i södra Värmland genom att överfalla honom och slå ut hans ena öga. Rättens representanter hade därefter kommit till Sundsjön. Men sönerna hade blivit förvarnade och "lupit till skogs". Dessförinnan hade de samlat ihop allt de ägde av pengar och silver och lagt i en kopparkittel som de sänkte ned i Sundsjön. Detta skulle ha skett tolv famnar ut i sjön, rakt utanför den plats där gårdsgården, som skiljer inägorna från skogen, går ut i sjön.

Enligt rykten skulle någon en torsdagsnatt med fullmåne även ha funnit kitteln och haft den uppe vid ekkanten och då utbrustit: "Nu har jag dig allt". Då sjönk skatten tillbaka ner i djupet, därför att mannen inte kunde tåga tills han hade bärgat skatten i säkerhet. Legendens berättelse säger även att den som till sist hittar skatten ska komma från en gård där det fötts ett tvillingpar av tjurkalvar.

En viss bekräftelse av dessa sägner har även skett i modern tid. Arrendatorn Alfred Jansson i Otterdalen hade som barn av sin far Jan Persson i Upplundshöjden hört berättelsen om silverskatten i Sundsjön. Men åren gick och berättelsen föll i glömska. Tills en sommardag 1949 när han var ute i sin båt på Sundsjön och fiskade. Vattenståndet var mycket lågt på grund av ett pågående dammbygge samt en ovanligt regnfattig sommar. Därför var vattenytan ca 2 meter under normal nivå.

Då fick Alfred syn på en "järnhank" som stack upp ur sjöbottnen utanför Christoffers gamla boplats. Även resterna av gårdsgård, som gick ut på sjöbottnen, syntes in mot land. Alfred kom ändå inte ihåg sägnen om silverskatten, men han steg ur båten och började dra upp "järnhanken". Då följde det ned en bottenlös kopparkittel och en jordig och svart tennkanna. Den trasiga kopparkitteln slängde han i sjön men tennkannan behöll han. Ingen tänkte då på att sätta den trasiga kopparkitteln i samband med sägnen ocm Lång-Christoffers silverskatt. Inte heller var det någon som grävde på fyndplatsen efter den eventuella skatten.

1953 fick Carl Pihlström kännedom om tennkannan. Han kontaktade landsantikvarien vid Värmlands museum, Gösta von Schoultz och de gjorde en vetenskaplig undersökning av tennkannan som fortfarande fanns hos upphittaren. Det fastställdes att kannan var av sk rakcylindrisk eller smalcylindrisk typ, som var vanlig i Nord-Tyskland under 1500-talet. Med ledning av inskriptioner antas den ha tillhört Lång-Christoffer och ingått i den omnämnda skatten. Kannan är gjord av tenngjutaren Vincent Fijtsson-Denchler i Stockholm, verksam 1637-86. Tennkannan förvaras i Uddeholms Bruks arkiv i Hagfors.

Beträffande trovärdigheten i sägnerna om silverskatten har knappast Lång-Christoffer själv någon gång haft anledning att brådstörtat fly från Sundsjön och därför gömma sina eventuella silverskatter. Bakgrunden till en sådan händelse borde även finnas rättsligt dokumenterad. Allt tyder på att Christoffer hade en ganska lugn ålderdom. Det var först efter Christoffers död som problemen hopade sig för hans söner. Därför är det mera sannolikt att sönerna Hans och Jöns kan ha haft orsak att gömma sina rikedomer när de hotades av stora böter och vräkning från Sundsjön. Detta stämmer till vissa delar överens med en av legenderna.

Lång-Christoffers död

Under vårvintern 1663 avled Christoffer i sitt hem efter en tids sjukdom. Han hade skrivit ett testamente till förmån för sin hustru i andra giftet, Marit Persd:r. Testamentet stred tydligen mot den gängse arvsprincipen och missgynnade barnen i första äktenskapet. De överklagade därför testamentet och lät Färnebo häradsting pröva dess giltighet. I tingsprotokoll från 18 juni 1663 tecknas en bakgrund till testamentstvisten. Själva testamentet har inte gått att återfinna och det framgår inte av protokollet på vilket sätt Marit Persd:r gynnades. I protokollet beskrivs hur Christoffer med sin första hustru tagit upp hemmanet i Sundsjön och gjort det så bra att rätten inte kunde värdera hemmanet till mindre än 330 riksdaler. Därefter hade rätten beslutat att 4/5 av hemmanet

skulle tillfalla de sju sönerna och två döttrarna i första barnkullen, medan endast 1 procent av hela gården skulle tillfalla den yngre barnkullen, som bestod av en son och fyra döttrar. En procent var alltså deras färdernearv! Dessutom skulle den äldre barnkullen ge den yngre 5 riksdaler för jämknings skull.

Marit själv skulle få bo kvar vid Sundsjön under sin livstid och bruka en äng. Efter hennes död skulle ängen delas så att 4/5 av den skulle tillfalla den äldre barnkullen och 1/5 den yngre. De äldre barn som Marit förde med sig till Sundsjön skulle däremot inte få någon del i arvet efter sin mor, varken av gård eller av hem. Marit hade visserligen köpt in sig i Sundsjön med "jordpengar" när hon och Christoffer gifte sig, men rätten bedömde att hon tagit ut spannmål för dessa pengar.

Troligen var det det förhållandet att Marit köpt in sig i Sundsjön vid giftermålet som var anledningen till att Christoffer gynnade henne i sitt testamente. Vidare kan man uttolka av fördelningen mellan syskonkullarna att den äng som Marit fick som arvedel motsvarade nätt 1/5 av hemmanet. Det var väl hennes "pensionsförsäkring".

Först ett år senare, den 24 april 1664, skedde arvsskiftet. Då bestämdes att äldsta sonen Hans och näst äldsta sonen Jöns skulle bo kvar och bruka Sundsjögården tillsammans. Hans hade löst ut sina syskon Erik, Mickel och Lisbeth och ägde efter arvsskiftet 3 brorsdelar och en systerdel. Sigfrid, som tagit upp Sigfridstorp någon kilometer sydost om Sundsjön, löste ut en bror och en syster. Brodern Daniel löste ut en syster. Antagligen var Sigfrid och Daniel engagerade i driften vid Sundsjöhyttan (Finnhyttan). De bodde också geografiskt sett närmare hyttan än Hans och Jöns.

Man förstår att motsättningar förekom i samband med arvsskiftet, men dödsbodelägarna försökte hindra kommande konflikter genom att ingå en överenskommelse som även bevittnades av tre utomstående gode män. Översatt till någorlunda modernt språk lyder överenskommelsen: På det att allt 'krakel' och osämja skall avskaffas syskonen emellan, så äger härmed, med allas samtycke, bröderna och änkan emellan, efter gode mäns råd, som till detta byte (arvsskifte) fordrade (kallade) är, att ingen dristar sig att något mera bruka än vad som på var och ens anpart (del) belöper i åker, äng i skog eller mark, i fall eller falleskog (svedjefall), i hytta eller hytteskog och sedan mera vad helst vara kan som ej för denna gång nämns. Och detta hava vi allesammans med ett frivilligt ingått samtycke beviljat, godkänt och att detta sant är och 'oryggligen' (ovillkorligen) av var och en av oss hållas skall 'såframt' (såvitt) det honom kärt är att undvika det pin och straff som efterföljer, vittnar dessa underskrivna gode män och med deras namnunderskrift.

Vittne Anders Andersson

Hans Christoffersson		Nils Sånesson, Fogdehyttan
Jöns	-"	Nils Jonsson, Norberg
Daniel	-"	Håfvel Svensson, Norberg
Sigfrid	-"	
Per	-"	

Det var naturligtvis endast männen som undertecknade överenskommelsen - kvinnorna var ju omyndiga. Inte ens änkan Marit Persd:r nämns bland undertecknarna trots att hennes villkor behandlas i överenskommelsen. Möjligen företräds hon bland undertecknarna av sin son Per.

Vid arvsskiftet reglerades arvslotternas antal, men hur mark och byggnader skulle fördelas nämndes inte. Möjligen avsåg man att sambruka hemmanet även i fortsättningen, kanske i bolagsform. Den ingick ju både jordbruk och hytt drift i verksamheten. En annan märklig detalj är att brodern Jöns inte erhöll någon arvedel enligt skiftet. Men han var uppenbarligen närvarande och undertecknade överenskommelsen. Dessutom avslutades arvsskiftet med en förbindelse där Jöns lovade att tillsviare hjälpa sin bror Hans med skötseln av jordbruket och att, om sambrukandet upphörde, skulle de dela hemmanet lika. Denna förbindelse kanske därför är ett bevis på att Jöns' arv ingick i den något större arvedel som tillföll Hans. Deras separatförbindelse lyder som följer: Anno 1664 d 24 april då 'byte' (skifte) stod mellan oss syskon vid Sundsjön då var beviljat (godkänt) mellan mig undertecknad och min broder Hans Christoffersson, efter vad blir 'förlupit' (skett), gör jag härmed veterligt (känt), efter gode mäns råd och samtycke, att jag och min broder Hans Christoffersson, skola vara tillhopa och lika mycket bruka detta året ihop och inte åtskilja våra delar varken i åker eller äng, och eftersom min bror Hans är kommen i stor olycka och ligger i svår värk, utlovar jag mig att vara på hans bästa på ett, såväl som annat i den hantering vi båda bruka detta året. Men ett annat år såframt vi ej bliva tillhopa med bruket, skola vi byta (skifta) det mitt itu, och detta sant är vittnar dessa gode män med sina egenamunderskrifter.

Jöns Christoffersson	Jöns Sonesson, Fogdehyttan
	Nils Jonsson, Norberg
	Håfvel Svensson, Norberg

Anders Andersson

Det framgår att Hans råkat ut för en olycka och ligger i svår värk. Man undrar om det var sviter efter branden ca 10 år tidigare, då han blev svårt bränd. För övrigt ger dessa gamla dokument en viss inblick i den juridiska praxis och den språkformulering och språkuppbyggnad som gällde under 1660-talet.

Nedgång och fall

Några år före Christoffers död 1663, uppstod motsättningar mellan Sundsjöfinnarna och Uddeholms säteri. Motsättningen gällde förfoganderätten över skog och mark. Sundsjöfinnarna, som av hävd ansåg sig ha rätt till de milsvida områdena (se karta). De drev sin uppfattning på ett oförsonligt sätt genom bl a hot och skadegörelse och de bedrev olaga jakt och olaga svedjande på ett provocerande sätt vilket försämrade deras sak rättsligt. Motparten, hammarpatronen Johan Karlström på Uddeholm, trodde att han kunde göra processen kort med några omedgörliga finnar. Han hade planer på ett omfattande industriprojekt, som kom att bli upphovet till Uddeholmsverken. Karlström hade redan tidigare utkämpat bittra strider med andra hammarpatroner och bergsmän i kampen om malmråvara och skogar. Nu återstod Sundsjöfinnarna och de skulle inte få hindra hans planer. Genom att manipulera med gränser och kartor lyckades han inför rätten visa att Sundsjöfinnarna trängt långt in på Uddeholms område och att även Sundsjön till större delen tillhörde Uddeholm. Sundsjöfinnarna lyckades genom överklaganden till hovrätten och två uppvaktningar hos Kunglig Majestät fortsätta processen i 18 år. De fick också visst stöd från kung Karl XI: "man skulle inte med så hård exekution förfara mot dem", och de skulle få behålla sina torp i avvaktan på att rättegångshandlingarna kompletterades. År 1683 föll ändå den definitiva domen, men verkställigheten kunde förhalas

Rättegången komplicerades även av en vilande gränstvist mellan Sundsjöfinnarna och ryttmästaren Harald Posse, som var ägare till frälsegården Uve (nuvarande Hagfors). Posse ansåg att häradsgränsen skulle dras öster om Sundsjön, så att Sundsjön skulle komma att tillhöra Råda socken och inte Filipstad som tidigare. Därmed skulle Sundsjön bli en egendom under Uve frälsegård, vilket var Posses ambition. Ärendet behandlades år 1664 av Bergstinget i Filipstad som dömde att en länsman och två nämndemän från vardera sidan skulle uppsöka de ursprungliga gränsrösen "och med största flit söka upp den genaste och rättaste linjen" mellan dessa. Därefter skulle gränsen fastställas av häradsrätten. Posse gjorde påstötningar till häradsdomaren om verkställighet av de nya gränserna. Men Bergskollegium i Filipstad fastställde år 1666 tidigare privilegium för Motjärnshyttan, vilket innebar att man dömde mot Posses yrkande och därmed blev gränstvisten vilande så länge Posse var ägare till Uve frälsegård. Rimligen var det denna vilande gränstvist som Johan Karlström övertog och drev vidare mot Sundsjöfinnarna.

Domen fastställdes inte förrän 1686 genom Kunglig Majestäts utslag,

men då drabbades Sundsjöfinnarna av dråpslaget. Christoffesönerna fördes i fängelse och tvingades betala de höga böter och skadestånd som de under ett flertal rättegångar blivit ådömda. De tvingades därför lämna ifrån sig all egendom, såväl gård som hytta och även bohag och övrigt lösöre, för att betala sina ådömda skulder. Sundsjö-gården tilldömdes Uddeholm och Sundsjöfinnarna själva drog sig österut, in över gränsen till Färnebo härad, där Johan Karlström inte kunde nå dem.

Under de år som processen pågått hade två av Christoffers söner, Hans och Jöns, dött. Jöns 1676 och Hans 1679. De två med familjer hade varit bosatta vid Sundsjön och brukat hemmanet tillsammans. Familjerna blev nu vräkta från Sundsjön.

Övriga delägare i Sundsjö gård och hytta var bröderna Sigfrid, som tagit upp Sigfridstorp ca 2 km sydost om Sundsjön och Daniel, som tagit upp Västra Basthöjden ca 4 km söder om Sundsjön, halvvägs till Sundsjöhyttan. Även yngsta halvbrodern Per hade del i hyttan. Han var också bosatt vid Västra Basthöjden på ett torp som hette Bastmants-torp.

Brodern *Erik Christoffersson* hade redan 1649 flyttat till Djuprämnen i Färnebo socken och efter Lång-Christoffers död 1663 sålde Erik sin del i Sundsjön och Sundsjöhyttan till sin bror Hans för 55,5 Riksdaler. Brodern Christoffer hade 1659 flyttat till Näsrämnen och han hade vid faderns död sålt sin andel i Sundsjön och hyttan till brodern Hans. Även övriga söner och döttrar till Lång-Christoffer hade sålt sina arvedelar i gård och hytta till de ovan nämnda delägarna. Förutom de direkt inblandade Sundsjöfinnarna så var processen en principiell kamp där motsättning gick mellan finnmarksfolket, som stod på Sundsjösidan och Uddeholm, som hade stöd av myndigheter och maktens män i sin hänsynslösa strukturomvandling av järnhanteringen.

Det var alltså arvingarna efter Hans och Jöns samt Lång-Christoffers söner Sigfrid och Daniel som drabbades hårdast av den fällande domen. Tillsammans var de vid domens verkställighet år 1686 påförda en skuld på 4.270 Riksdaler till Johan Karlström. Denna summa översteg stort värdet av tillgångarna. T ex kan nämnas att vid arvskiftet efter Lång-Christoffer år 1663 värderade häradssrätten i Filipstad hela Sundsjöhemmanet till 330 Riksdaler. Sundsjöfinnarnas storhetstid var nu definitivt förbi.

Trots att naturen och senare tiders skogsbruk med trädplantering omvandlat Lång-Christoffers uppodling av Sundsjöhemmanet finns det fortfarande 1995 levande bevis på finnarnas närvaro vid Sundsjön. Naturkännaren Karl Gustavsson i Sundsjön har konstaterat att där fortfarande

växer skär kattost vid boplatsen, en malvaört som återfinns vid gamla finntorp och som troligen svedjefinnarna förde med sig för närmare 400 år sedan.

Det blev nu Erik i Djuprämmen och Christoffer i Näsrämmen som kom att föra bergsmanstraditionen vidare.

Det bör påpekas att Uddeholms strid med Sundsjöfinnarna inte riktade sig mot dem i deras egenskap av finnättlingar, utan det var kampen om skogen och malmen det gällde. Finnarna stred mot en ny och effektivare företagsform som vid den tiden växte fram. Trots att Sundsjöfinnarna led ett rättsligt nederlag kan man notera att under de arton år som processen pågick skövlade de skogen så grundligt att den skogsmark som Johan Karlström till sist kom över till stor del bestod av utsvedjade kalhyggen. Slutresultatet blev alltså något av en pyrrhusseger för honom.

Var det möjligen så att han tyckte att han fick för liten utdelning, eftersom han fortsatte att förfölja Sundsjöättlingar långt efter att han vunnit processen? Så berättas t ex om en sonson till Lång-Christoffer, Mickel Mickelsson, som var blind och utfattig och som levde på allmosor, att Johan Karlström 1688 anklagade honom för tiggeri och krävde att han skulle straffas med spöstraff, trots att detta var en förbjuden strafform för ett så pass lindrigt brott som tiggeri.

Johan Karlström, som var en inflytelserik person, lyckades få häradsrätten att döma Mickel Mickelsson till att löpa gatlopp utanför Råda kyrka. (Gatlopp innebar att den som straffades fick springa mellan dubbla led av människor som var och en skulle ge den dömde ett piskrapp). Straffet genomfördes också, men överklagades till högre instans, vilket ledde till att häradsrätten suspenderades.

Djuprämmen

År 1649 hade alltså Erik Christoffersson köpt gården Djuprämmen av finnen Henrik Tomasson Häkkinen som flyttat till Rastsjöberg i Vitsands socken. Där i gränstrakterna mot Norge slapp finnarna konkurrensen om skogen från bergsbruken och svedjeförbudet där var inte heller lika strängt som i Bergslagen.

När Erik bosatte sig vid Djuprämmen hade han troligen förberett sig på en framtid som finnebergsman. Han hade ju redan tidigare intressen i Råmsbergsgruvan och det var därifrån som malmen till Näsrämshyttan kom att hämtas.

Christoffer Christoffersson flyttade 1659 till Rämmen (intill Djuprämmen). Bröderna Erik och Christoffer var med och anlade Näsräms-

hyttan. Enligt uppgift från 1663 var Erik delägare i hyttan med en åttodel, men han var även bonde.

Erik var möjligen gift en första gång med en Christina Olsd:r Kropp. Ganska snart efter att han bosatt sig vid Djuprämnen hade han nämligen sönerna Sigfrid, född 1649 och Johan, född något år senare. Enligt vissa uppgifter skulle det även ha funnits en tredje son, Christoffer.

Man kan därför inte utesluta möjligheten att Erik först därefter gifte sig med sin styvsyster *Malin Sigfridsd:r* från Sundsjön. Det kan således inte fastställas vilken av kvinnorna som var moder till sönerna *Sigfrid* och Johan. I rättegångsprotokoll mot Erik Christoffersson figurerar även en dotter.

Malins föräldrar var Sigfrid Clementsson och *Marit Persd:r*. Fadern blev alltså mördad i Rällen, Kopparberg, varefter Marit Persd:r gifte om sig med änklungen Lång-Christoffer 1641 och medförde sina barn till Sundsjön. Lång-Christoffer var alltså styvfar till Malin, som gifte sig med hans son Erik, se antavla A3. Sigfrid Clementsson hade även en son, Johan Sigfridsson, död 1696, kallad "Björn-Johan" som bott i Badstugberget och enligt dombok 99 tagit upp Fäbodberget (enligt Mats Erikssons förteckning över innevånare i Nås före 1725). Det borde alltså ha varit denne Johan Sigfridsson som vittnade om sin syster Malin Sigfridsdotter i rättegången mot styvbrodern Erik Christoffersson.

De uppgifter som finns om Eriks och Malins liv och död är så tragiska att det är med viss tvekan jag här redogör för dem. Erik misshandlade nämligen sin hustru Malin till döds och blev själv dömd och avrättad för detta år 1667. Ett rykte gör gällande att det var ett svartsjukedråp, med detta framgår inte av rättsprotokollet. Enligt vittnesutsagor i detta protokoll hade Erik slagit Malin och försökt att "förgöra" (dränka) henne i en vak på isen när hon tvättade kläder, men detta förhindrades av en annan kvinna. Malin var dessutom gravid vid detta tillfälle, och fick därefter missfall, vilket ansågs orsakat av misshandeln på isen. Tredjedag Påsk, 9 april 1667, var tydligen båda två berusade och när Malin inte ville ge Erik så mycket brännvin som han begärde tog han henne i håret och slog henne i marken. Men då hade barnen (Sigfrid 17 år och Johan något yngre) gått emellan och skiljt dem åt. Därefter hade misshandeln fortsatt inomhus. Enligt Eriks egen utsago hade han råkat sticka Malin med kniven när han skulle hjälpa henne i säng. Han hade nämligen glömt att lägga ifrån sig kniven som han skar tobak med. Sigfrid och Johan befann sig då i ett annat hus på gården tillsammans med Oluff Joenson från Filipstad, som var där och läste med sönerna.

Malin tillfrisknade aldrig efter misshandeln utan dog åtta dagar senare, den 17 april.

Malins bror Johan Sigfridsson vittnade att han visste om att Erik med vilja hade dödat Malin, eftersom han slagit henne tidigare och att Erik två gånger tidigare "slagit" henne med kniv och att Erik velat "förgöra" henne i sjön när hon tvättade kläder.

Vid rättegången berättade även kyrkoherden Simon Skragge från Filipstad att Malin hade beklagat sig för honom vid kyndelsmäss (i början av februari) samma år över Eriks "onda sinne" och att hon nödgats gå ifrån honom, men hon blev "trugad" tillbaka. Även Erik hade vid den tiden besökt kyrkoherden och begärt "pas", för att kunna bosätta sig på annan plats. (På den tiden fordrades inrikes pass för privatpersoner, som ville resa eller flytta inom landet).

En enhällig nämnd fällde Erik Christoffersson som skyldig till hustruns död och han dömdes att "mista sitt liv". Frågan om han även var skyldig till det inte fullgångna barnets död (missfallet) "ställes under Guds dom". Rätten hänsköt emellertid domen till prövning hos "Kungl. Hovrätt - innan någon Excutio sker".

Eriks levnadsbeskrivning blev ju minst sagt negativ, men det är framför allt i domböckerna som de skriftliga uppgifterna om personerna finns, därav den ensidiga framställningen av Erik som hustrumisshandlare och dråpare.

Allt tyder på att Erik var framgångsrik som finnebergsman och han bröt malm ur egen gruva vid Rämsberget. Även som bonde producerade han uppenbarligen ett överskott. Det framgår av rättsprotokollet att en Oluff Persson kommit till Erik för att köpa råg. Ett annat tecken på familjens levnadsstandard kan vara att det fanns en yngling från Filipstad där och läste med sönerna, vilket också framgår av protokollet.

Nästa generation

Sönerna *Sigfrid*, Johan och ev Christoffer fick alltså ta över Djupräm-mens gård vid unga år. Trots sina tragiska barndomsupplevelser framstår de som arbetsamma och välartade medborgare.

Tydiligen bodde Sigfrid och Johan kvar vid Djupräm-men åtminstone hela 1600-talet. Christoffer gifte sig med Maria Svensdotter i Älgsjön (enligt Arne Östman) och försvann tydligen från Djupräm-men. Möjli-gen kan en förväxling föreligga med Sigfrids son Christoffer 1685-1741, som gifte sig med Maria Svensdotter 1687-1763.

Enligt Kopparbergs läns dombok nr 38 från 19 februari 1698 hade brö-derne Sigfrid och Johan Ersson vid Djupräm-men processat med andra finnar om rätten till rågodlingar (svedjefall) i gränstrakterna mot

Dalarna. Gränsdragningen mellan Dalarna och Värmland var ännu inte fastlagd och accepterad. Av hävd gick gränsen längre västerut än nuvarande gräns, varför Djuprämmen låg väldigt nära dalagränsen och byns svedjemarker låg inom Äppelbo socken i Dalarna.

Hyttdriften vid Näsrämshyttan hade mer eller mindre upphört. Redan 1669 hade patron John Karlström vid Uddeholm förvärvat brytningsrätten vid Råmsbergsgruvan. Bergsmännen vid Näsrämshyttan var därför tvingade att frakta malmen den tre mil långa vägen från Nordmarksgruvan och tackjärnet den ännu längre vägen till Filipstad.

Sigfrid och Johan Ersson var därför hänvisade till att i huvudsak försörja sig på jordbruk och det gjorde de med framgång. De blev respekterade hemmansägare vid Djuprämmen .

Johan var först gift med Karin Hansdotter, dotter till finnelänsmannen Hans Nilsson i Håen och med henne hade han döttrarna Elisabeth och Maria. Det framgår inte om hustrun dog eller vad som hände. Han gifte sig emellertid en andra gång med Margareta Falk.

Vid den här tiden hade Sigfrids och Johans farbröder och kusiner vid Sundsjön förlorat processen mot Johan Karlström och blivit bortkörda från sin släktgård och satta på bar backe. Det skamfilade släktnamnet Havuinen var inte längre något att vara stolt över. Johan tog därför i stället sin andra hustrus släktnamn Falk. Men finska var ju språket de talade och tänkte på och falk betyder på finska hög. Johan försvenskade därför namnet och kallade sig därefter Hög.

Även Sigfrid, eller i varje fall hans son Christoffer Sigfridsson 1685 - 1741, antog namnet Hög. Han blev för övrigt stamfader till slakten Hög i Djuprämmen.

Åter till Djuprämmen och Sigfrid Ersson familj. Han gifte sig med *Kerstin Ersd:r*. De fick minst två söner och tre döttrar: den redan nämnde Christoffer f 1685, Maria f 1696, *Jan* f 1699, Annika och en tredje dotter vars namn ej är känt.

Äldste sonen Christoffer blev tydligen kvar vid Djuprämmens gård och gifte sig med Maria Svendsdotter. Deras dotter Lisa 1726 -1806 blev senare gift med bergsmannen Göran Persson vid Rämmens gård. De blev anfäder till författaren Albert Palmqvist som utfört en omfattande historisk dokumentation om bl a Rämmen-bygden, som har varit av stort värde för historieskildringen i denna sammanställning.

Sigfrids dotter Annika trotsade sina föräldrar och flyttade ihop och gifte sig mot deras vilja med en inte tillräckligt ståndsmässig finne, Nils Pundan. Först efter flera år, när de unga visat sig vara duktiga odlare som arbetat upp sitt torp, försonades de med fader Sigfrid.

Sammangiften med länsmanssläkten i Håen

Omkring 1662-63 fanns för första gången *Hans Nilsson* Nikarainen eller Honkainen f 1620 i Håen (se antavla E1). Han kom från Flaten där han bott 1650-51. Han var tydligen finnelänsman redan före flytten och i Håen köpte han länsmanstället "Söder i Håen" av Mårten Hindersson. Mårten var måg till Mats Ersson, som varit länsman i Håen, men som dog 1648. Mats Erssons hustru hette Agnita Nilsd:r Nikarainen och hon var dotter till Nils Nikarainen, som var förste svedjaren i Håen på ett torp som skattelades år 1630. Detta kan vara bakgrunden till att släktnamnet Nikarainen fortsatte att figurera inom "länsmanssläkten" trots att ingen släktskap förekom, eller (om den fanns) ännu inte blivit uppdagad.

Hans Nilssons son *Lars Hansson* f 1637, fick enligt dombok 79 ta över länsmanstomten. Lars Hansson blev även nämndeman i rätten i Nås och länsman efter faderns död. Han var tydligen finnarnas förtroende- man i rättsliga frågor "och hjälper den som det svenska språket ej mäktigt är". Han genomdrev en kostsam utdikning av Håens vattensjuka åkermarker. Det var även han som för egen del skattelade Frösaråsen. Han gifte sig 1677 med *Maria Christoffersd:r* f 1655 sondotter till Lång-Christoffer (se antavla F1). Fram till år 1701 hade de 9 barn i livet, bl a *Justina* f 1701.

Även hos Sigfrid Ersson i Djuprämnen fanns det några giftasvuxna ungdomar. Därför gjorde man upp äktenskapsplaner med Lars Hansson och hans hustru Maria, som även var kusin med Sigfrid Ersson.

Sigfrids son *Jan* f 1699 gifte sig alltså med en dotter till Lars Hansson, *Justina Larsdotter* f 1701 (se antavla A2). I likhet med sin farbror Johan antog även Jan sin hustrus släktnamn och kallade sig för Honkainen. Det kanske dessutom var naturligt eftersom Justina var från Håen och Jan flyttade till Håen-trakten vid giftermålet omkring 1720.

Sigfrids dotter *Maria Sigfridsd:r* och ytterligare en dotter med okänt namn var också lydiga och gifte sig ståndsmässigt med söner till Lars Hansson (se antavla 00).

Det fanns tydligen en tradition bland finnbefolkningen att kalla Håen-folket för Honkainen. (De båda namnen klingar ju snarlikt i första stavelsen). Det finns dock inga källskriftliga belägg för att släkten Honkainen över huvud taget har funnits i Västerbergslagens finnmarker. Däremot förekom släkten Honkainen i Södra Finnskoga i Värmland. Finnare med släktnamnet Honkainen behöver därför inte tillhöra den ursprungliga Honkainen-släkten från Finland.

En annan aspekt av denna berättelse visar hur angelägen man var att hålla ihop sina släkter. En tradition som var flera generationer gammal mellan Sundsjöfinnarna och finnelänsmanssläkten i Håen. Kanske insåg man att det på sikt skapade bättre förutsättningar för överlevnad om man undvek uppsplittring av sina jordiska tillgångar. Det rådde ju hårda tider med svedjeförbud och inskränkningar i jakträtten. Kanske berodde dessa ständiga ingiften också på att vissa släkter ansåg sig lite förmer än andra och därför inte godkände ingiften av enklare slag. Sigfrids motstånd mot mågen Nils Pundan kan ju tyda på detta. Rämman-finnarna, länsmanssläkten i Håen och Bure-släkten i Skifsen tillhörde den s k finnadeln.

Det äktenskapliga samarbetet mellan Rämman-finnarna och Håen-finnarna påbörjades när Finnelänsmannen i Håen Hans Nilssons son Lars gifte sig med Christoffer Christofferssons dotter Maria (och sedermera blev föräldrar till nämnda Justina f 1701) och Hans Nilssons dotter gifte sig med Erik Christofferssons son Johan i första giftet. I generationen därpå var det alltså Lars och Marias två söner och nämnda dotter Justina som gifte sig med tre barn till Sigfrid Ersson och Kerstin Ersdotter (se antavlorna A2 och 00), i generationer senare under 1700- och 1800-talen förekommer fortsatta ingiften mellan finnelänsmanssläkten i Håen och den släktgren som Jan Sigfridsson och Justina påbörjade i Frösaråsen. Dock har jag inte kunnat upptäcka några uppseendeväckande "inavelsgiften". Det har handlat om sysslinggiften och i något fall att mannens barn i ett andra äktenskap gift in sig i den första hustruns släkt.

Frösaråsen befolkas

När Jan Sigfridsson och Justina Larsdotter gift sig bosatte de sig som första innevånare i Frösaråsen, som hittills varit fäbod tillhörande Justinas far Lars Hansson i Håen.

Frösaråsen, eller Frussereåsen enligt karta från 1674, kallades Torppa på finska. Byn bestod endast av ett åttondels hemman som hade "liten åker och mager slog" vilket inte var tillräckligt för att ge innehavaren brödföda när svedjandet i skogen var förbjudet. Det hände att det blev missväxt på de magra moränjordarna, men då kunde familjen få "sädesskott från fadren och anförvanter i Filipstad" - därmed avsågs rimligen Sigfrid Ersson och Jans bror Christoffer vid Djuprämmen i Värmland.

Även Justinas föräldrar drabbades av olycka. Vid en vårstorm 1724 brann nämligen länsmansgården ner till grunden. Lars Hansson försökte vid tinget få brandstodsersättning för skadan som värderades till 340 daler kopparmynt. Det framgår inte om han lyckades.

Den äldsta husförhörslängden från Frösaråsen som finns tillgänglig är från 1735 och upptar Jan Sigfridsson och "H:u Justina L D" (Larsd:r) och endast en son f 1722, Christopher Johansson.

Under de följande åren gjorde Jan och hans söner stora nyodlingar i Frösaråsen. Efter några decennier fanns tre nya bosättningar, gjorda av söner till Jan och Justina. Äldste sonen, Christoffer f 1722, gifte sig med Maria Jansd:r från Närsen 1750 och bosatte sig vid Stora Älgberget i närheten av Ulriksberg. Andra sonen, Johan el Jon f 1724, gifte sig 1751 med Maria Ersd:r från Näveråsen f 1732. De tog upp ett eget torp vid Frösaråsen. Tredje sonen, *Sigfrid* f 1729, bosatte sig också vid Frösaråsen. Han blev stamfader till en släktgren som också återfinns på mödernesidan i antavla A2. Även fjärde sonen Lars blev bosättare i Frösaråsen (se karta över Frösaråsen). Troligen var det endast föräldrahemmet samt Lars bosättning som var skattelagda, d v s ägda av innehavarna. Övriga nyodlingar skedde sannolikt på mark som Fredriksbergs bruk, d v s Sebastian Grave förfogade över.

Säfsen under brukets förmyndarskap

Omkring 1725 hade alltså Sebastian Grave startat hytt drift i finnmarken med masugnar i Ulriksberg och Strömsdal och hammarsmedjor i Fredriksberg och Gravendal. Trakten däromkring blev därför en bergslagsbygd. Men det fanns inte tillräckligt stor befolkning för att kunna försörja bruken med arbetskraft, kol och hästtransporter av malm, kol och järn.

Oftast när man beskriver arbetet bakom järnframställningen menar man slitet vid hyttor och smedjor samt gruvarbetet - att få fram och anrika malmråvaran. Man tänker inte alltid på vilket oerhört arbete och vilken organisation det låg bakom produktionen av de enorma träkolsmängder som behövdes vid hyttorna. Den i särklass största byggnaden på en hyttort var kolhuset som var av hangarstorlek.

Lokaliseringen av hyttorna skedde med tanke på närheten till skogar och vattendrag. Ett annat, relativt litet uppmärksammat men desto nödvändigare, inslag i järnframställningen var transporter. Transporter av malm och träkol till hyttan och av färdigt järn från hytta och hammarsmedja för vidare befodran till exporthamnar. Transporterna (körslorna) skedde i nära nog väglöst land med häst. De utfördes därför på vinterföret på tillfrusna sjöar och mossar. Det ligger alltså oräkneliga dagsverken bakom svensk järnexport, som redan under 1700-talet stod för 30% av världshandeln. Av Englands import kom 50% från Sverige innan engelsmännen lärt sig att använda stenkol (koks) vid järnframställning. Grave förfogade över den skog och mark som inte var skattelagd utan

tillhörde Kronan. För att få arbetskraft till trakten var han angelägen om att så många som möjligt skulle göra uppodlingar på kronomark. Han erbjöd intresserade torpare att låna pengar för att uppföra kolartorp med "röjselrätt", d.v.s ärftlig besittningsrätt till bostället. Byggnadskostnaden medförde dock så stor skuldsättning till bruket att torparna oftast blev tvingade att låta bruket lösa in torpet. De blev då "landbönder" eller arrendatorer som betalade sitt arrende till bruket i form av ett visst antal "stigar" kol. För detta "arrendekol" betalade bruket ett lägre pris än det gängse priset. En stig kol rymde 24 tunnor eller 39,6 hl. Den årliga leveranskvoten till bruket låg på mellan 70 och 120 stigar per torpare. Kolet kördes till hyttan på vinterföret i slädar med en stor vidjeflätad korg, sk "kolryss".

Torparna blev alltså sk kolartorpare under bruket med skyldighet att kola och leverera kol till bruket.

Grave försökte även med alla medel att locka dem som var självägande sk skattefinnar eller skattebönder att bli kolleverantörer till bruken. Ersättningen för kolet utbetalades oftast i form av spannmål från brukets sädesmagasin. Torparen hann inte med att både sköta sitt jordbruk och klara kolleveranserna till bruket. Slutresultatet blev i allmänhet att kolaren hamnade i skuld till bruket. Då krävde bruksägaren att få lösa in torpet för att reglera skulden. Därefter blev innehavaren kolartorpare åt bruket på det tidigare egna skattehemmanet och det var bruket som i fortsättningen kunde diktera villkoren, allt för att säkra kolleveranserna. Denna metod användes inte enbart av patron Grave, utan var en uttalad strategi bland landet bruksägare.

Det fanns dock ett antal skattelagda finntorp där innehavarna vägrade att låta sig uppköpas. De hade i vissa fall t o m ett hundraårigt kungligt fastebrev på att de hade besittningsrätt på sin bosättningsplats så länge hemmanet gick i arv. I och med att svedjande förbjöds, eller i varje fall starkt begränsades, så att det endast var rester efter avverkning och buskar som fick svedjas, omdefinierades deras besittningsrätt till sk "röjselrätt". Det var alltså ett förstahandsintresse från brukens sida att få lösa in dessa röjselrätter. År 1770 ansökte Fredriksberg och Graven-dal bruk företrädesrätt för att lösa in röjselrätter "för att av finnarna kunna kräva biträde med kolning och andra nödvändiga sysslor vid bruken". Torparna överklagade denna brukens företrädesrätt, dock utan framgång. År 1775 stadfäste Kungl. Maj:t brukens rätt att köpa in återstående skattehemman.

Finnarna var besvikna över motgångarna och planerade år 1783 en större gemensam utvandring till Finland. Men de hade inte kunnat förbereda sina utkomstmöjligheter i Finland, så detta äventyr avstyrades av landshövdingen.

Brukens kamp för att komma över röjselrätterna fortsatte och på Fredriksbergs bruks bolagsstämmor år 1790 och 1796 beslöts att "domfästa" de skattetorpene som hade skulder till bruket. Man var alltså från brukens sida beredd att genom laglig dom avtvinga torparna deras röjselrätt. Tidigare hade man försökt att i godo få finntorparna att sälja sina röjselrätter. Enligt Sigvard Montelius fanns år 1793 inte längre några självägande torpare kvar i hela Säfsen (en uppgift som jag ställer mig tveksam till).

Förvisso var det många finntorpene som bröt mot svedjeförbudet och brände mera skog än vad röjselrätten medgav. Domböckerna vimlar av stämningar för olaga svedjande. Under 1720-talet påtalade Grave omfattningen av olaga svedjande i skrivelser till Bergskollegium i Falun. 1726 åtalades 25 finnar vid Nås häradsrätt. Fyra av dem lovade att i fortsättningen kola åt bruket, så de friades från sitt olovlige svedjande. Kolartorparna som var underställda bruken och som kolade på brukens egna skogar eller på rekognitionsskogarna (d v s de kronoskogar som bruken hade förfoganderätt över) var, som nämnts, tvingade att leverera en viss mängd kol till ett pris som bruket fastställde. Den kolare som sålde kol till någon annan ådömdes första gången böter, andra gången skulle han vräkas från torpet utan laga fardag.

Det bör nämnas att brukens oförsonliga linje gentemot torparna inte riktade sig speciellt mot finnarna. Det var brukens behov av säkra kolleveranser som styrde deras agerande.

När det år 1824 var brist på råg, som var den huvudsakliga födan, ansökte två torpare om att få svedja ett fall för att odla råg. De åberopade då att de behövde råghalmen som foder åt hästar som användes till körslor åt bruket. De ansåg att de hade större möjlighet att få svedja med den motiveringen än om de åberopat att de själva behövde spannmål för sin överlevnad.

Efter 1830 upphörde det begränsade svedjebruket alltmer. Det var potatisodlingen som gjorde sitt intåg och successivt konkurrerade ut rågen som huvudsakligt födoämne.

Efter att bruken lagt under sig i princip alla torp och fått förfoganderätten över så gott som all skog tvingades bruken efter beslut av Kungl Maj:t år 1832 gå med på en viss uppmjukning av sin förfoganderätt. Då fick nämligen vissa tidigare röjselrättsinnehavare en rätt att återköpa en del skog och mark s k "skogsutbrytning" och därmed bli självägande torpare eller hemmansägare, som benämningen efterhand blev.

Släkten växer

Efter denna utveckling om de allmänna villkoren i finnmarken är det dags att återvända till Frösaråsen.

Omkring 1742 dog Justina, endast 41 år gammal. Hon hade då fött 9 barn. Sannolikt dog hon i samband med sista förlossningen eftersom yngste sonen Per var född samma år som hon dog. Hon lämnade för övrigt efter sig tre barn under 6 år. Det blev väl troligen de äldsta döttrarna, Kerstin 19 år och Maria 16 år, som fick överta kvinnoyrslorna i hemmet.

Efter 5-6 år, 1747, gifte Jan om sig med *Marit Ersd:r* f 1/6 1719, från Fähusberget (troligen samma som Östra Låsberget mellan Håen och Ulriksberg). Även Marit hade varit gift tidigare, men blivit änka. I sitt första gifte 1735 var Marit gift med Lars Mårtensson 1714-1742 från Skärfjället. De fick 3 söner, som alla dog före 4 års ålder. Strax därefter dog även Lars Mårtensson. Enligt dombok 43 drevs Marit som änka bort från torpet i Fähusberget av Fredriksbergs bruk. Befolkning i byarna kände givetvis till såna här livsöden. Så vad kunde vara lämpligare än att änkan och änklungen gifte sig och började på nytt.

Marit hade finskt påbrå på såväl fädernet som mödernet (se antavla G1). Hennes far hade släktnamnet Kaupoinen (Capo) och modern härstammade från släkten Ronkainen.

Marits farfar hette *Johan Erson* Kaupoinen, 1645-1700. Han var gift med *Karin Göransd:r* f 1646. De bodde i Flaten i Nås finnmark. De hade en son *Erik Johansson* Kaupoinen, 1684-1737. Han gifte sig 1708 med *Anna Olsd:r*, 1672-1758, och de hade 8 barn. Erik Johansson var uppsyningsman. Han skulle troligen övervaka så att t ex inte olaga jakt och olaga svedjande förekom. Av någon anledning flyttade familjen ofta. De hade bott i Flaten, Närsen, Kvarnberget, Digerliden, Håen och Fähusberget där han dog och dottern Marit blev kvar.

Marits morfars far hette *Olof Olofsson* Ronkainen, 1625-1709. Han var troligen förste bosättare i Kölaråsen för enligt dombok 82 fick han fastebrev på torpet i Kölaråsen. Han var gift med *Karin* f 1615 och de hade 4 barn. Sonen *Olof Olofsson* Ronkainen d y, 1650-1696, övertog torpet i Kölaråsen. Enligt dombok 87 blev han vid ett tillfälle åtalad för att olagligt ha fällt skog. Han var gift med *Karin Johansdotter* f 1650. De hade 6 barn, bland dem sonen Samuel, som flyttade till Lövkullen där mor Karin på äldre dar blev inhyt, samt givetvis dottern Anna, 1672-1758, som var mor till Marit Ersd:r.

Jan Sigfridsson och Marit fick 6 barn varav 5 uppnådde vuxen ålder.

Erik f 17/5 1751, gifte sig 1774 med *Brita Larsd:r* f 22/6 1753, från Nås Hoberg (se antavla A2). Trots att det i husförhörslängden för Frösaråsen uppges att *Brita* kom från Näsren måste hon rimligen vara identisk med den *Brita Larsdotter* som var född i Nås Hoberg 22/6 1753 och som enligt husförhörslängden flyttade till Frösaråsen efter 4/3 1774. Någon annan *Brita Larsdotter* kom heller inte till Frösaråsen under åren omkring 1774. En förklaring till att Näsren nämns kan vara att hon kanske vistats där utan att uppges ändrad vistelseort i husförhörslängden. *Britas* föräldrar var ju döda sedan många år och hennes äldre bror hade övertagit föräldrahemmet. *Britas* föräldrar var *Lars Persson* f 31/7 1703, död i maj 1755, och *Maria Mattsd:r* f 1715, död 15/5 1763. *Britas* farföräldrar bodde också på samma fädernegård i Nås Hoberg. Dessa var *Per Larsson* f 1670 i Nås Hoberg och *Carin Jönsd:r* f 1679. Efter giftermålet övertog *Erik* och *Brita* *Eriks* föräldrahem i Frösaråsen. Efter någon månad dog fader *Jan*.

Här följer ett utdrag ur 1775 års dödsbok (årsangivelserna stämmer dock inte helt med återkommande uppgifter i husförhörslängderna).

Före detta nämndemannen Jan Sigfridsson från Frösaråsen, född 1699 i Djuprämnen. (Gåsborns skn). Fader Sigfrid Ersson, moder Chriestin Ersdotter. "Kunde wäl läsa i och uthan bok. När han var 19 år gl. trädde han första gången i ägtenskap med sin afl. hustr. Justina Persd:r, hade med henne 9 barn, 5 söner och 4 döttrar af hvilka allenast 1 son och 1 dotter äro döde. Efter 6 års änklingsstånd gifte om sig, 2:a gång med sin nu efterlämnade maka Marit Ersd:r, haft med henne 6 barn, 4 söner och 2 döttrar, som alla utom 1 son lefwa. Warit nämndeman i 19 år, och fört ett i utwärtas måtto wackert lefwerne. Siuk i 7 dygn och afled 13 Maji 1775. Sjukdom: Håll och stygn (lunginflammation).

Kommentar: prästen anger felaktigt första hustruns tillnamn som *Persd:r*, ska vara *Larsd:r*.

Kolartorparnas vardag

Enligt husförhörslängd från 1784 utökades Eriks och Britas barnaskara vartannat år. De hade då 5 barn: Maria f 28/4 1776, Elisabeth f 21/1 1778, Petter f 5/5 1780, Lars f 7/6 1782, Olof f 5/6 1784. År 1792 dog Marit Ersd:r 73 år gammal. Erik och Brita hade då fått ytterligare en son f 29/11 1787 och en dotter, Cherstin f 25/4 1789. Yngste sonen, Erik f 1791, dog samma år. Äldsta dottern, Maria f 1776, som då var i 16-årsåldern hade flyttat till Nås (troligen till Näsens som ligger i Nås socken och som hennes mors släkt troligen hade anknytning till). Det var ju vanligt att unga flickor fick börja arbeta som pigor hos släkt och bekanta. 1796 återvände Maria från Nås och med sig hade hon dottern Britta-Caisa f 22/9 1796.

Erik och Brita hade en stor familj - 7 barn och ett barnbarn. Erik och hans tre nästan vuxna söner var troligen kolare åt Fredriksbergs bruk eller utförde körslor med häst åt bruket. Sonen Lars f 1782 hade under några år omkring 1810 varit utflyttad till Stora Tuna. Gissningsvis hade han kommit i kontakt med körkarlar som i mängder kom till Säfsen under vintertid när alla transporter av malm och järn skulle utföras på de tillfrusna vintervägarna. Sommarvägarna var knappt framkomliga. I Säfsen var det brist på hästar och körkarlar, så därför rekviderade bruket körkarlar från Dala-Järna, Stora Tuna och ända från Leksand.

Lars återvände 1812 till Frösaråsen, tydligen i avsikt att överta gården. År 1814 gifte han sig med grannflickan *Anna Jansd:r* f 10/12 1788. Annas farfar var *Sigfrid Jansson* f 1729 och han var en av sönerna till Jan Sigfridson och Justina (se antavlorna A2, E1, H1-a).

Sigfrid Jansson var gift med *Karin Zakrisd:r* från Skifsen f 1723. Hon var av den omtalade "Bure-släkten" som bosatte sig vid Skifsen omkring 1630. *Rik-Mats* 1679-1752 är den mest kända av ättlingarna. Hans son *Zakarias Mattsson* (se antavla H1-a) var alltså far till Karin Zakrisd:r. (Mer om Bure-släkten i kapitlet "Puuroinen eller Bure-släkten"). Sigfrid och Karin hade alltså tagit upp ett eget torp i utkanten av Frösaråsen, på mark som Fredriksbergs bruk förfogade över men gärna upplät till den som ville bli kolare åt bruket.

Sigfrids och Karins son Jan Sigfridsson f 1755, gifte sig med *Maj Hindriksd:r* f 1764 och övertog torpet. Deras dotter Anna flyttade nu till sin farfars föräldrahem som husmor. Lars far och Annas farfar var alltså halvbröder och söner till Jan Sigfridsson. Den här typen av ingiften var ganska vanliga och ägnade att undvika ägosplittring för att i stället förstärka ägandet. Det kunde även vara en försäkran om större möjlighet att klara försörjningen om dödsfall eller sjukdom skulle drabba en stor

barnfamilj. Då kunde det vara tryggt att ha besläktade anförvanter på både mödernet och fädernet.

Det fanns omkring sex torp i Frösaråsen (se karta över Frösaråsen) vid den här tiden. Endast två av dem låg sannolikt på skattelagd mark, de övriga låg på mark som Fredriksbergs bruk förfogade över. Lars och Annas torp, som var den första och ursprungliga boplatsen i Frösaråsen, var troligen fortfarande ett skattetorp.

I en samtida skildring från 1817 beskrev den finske studenten och språkforskaren Karl Axel Gottlund Frösaråsen som han besökte under sina vandringar i Dalarnas finnmarker. Gottlund nämnde att det då för ovanlighetens skull fanns två skattehemman i Frösaråsen. Han talade finska med *Erik* Jansson, som då var 66 år. Erik kunde några ursprungliga finska trollformler som även blivit översatta till svenska - ett tecken på att man år 1817 börjat använda det svenska språket. Eriks son kom vid Gottlunds besök hem från en jakt. Det kan ha varit *Lars* f 1782. Gottlund beskrev Frösaråsen som en tämligen välmående by. Han blev t ex bjuden på köttmat och fläsk för första gången på över två månader under sin resa i finnmarken.

I likhet med övriga torpare slet säkert Lars som kolare större delen av året. Kolveden skulle huggas upp och torka och köras till kolbottnar för att resas till milor. Själva kolningen skedde på hösten och skulle vara avslutad före jul. Sedan skulle kolen köras till Ulriksbergs hytta på vinterföret. Sentida efterforskning har visat att det åtgick ca 300 dagsverken per år för att utföra kolning och sammanhängande sysslor för att uppfylla den "kolkvot" som en kolartorpare var ålagd. Då förstår man att det fordrades mer än en arbetskarl per torp. Det fanns ju även för överlevnaden nödvändiga jordbrukssysslor som måste utföras vid torpet.

Vid den här tiden "tredskades" kolarna vid Frösaråsen över att kolkvoten var för stor. Då hotade patron Hülpers vid Fredriksbergs bruk att anmäla kolarna till bergmästaren i Falun för att ålägga dem en gemensam kolkvantitet för hela byn. Han hade sannolikt stöd för detta i kungliga förordningar.

År 1824 när *Lars* och *Anna* varit gifta i 10 år hade de hunnit få 4 barn: *Maja* f 13/9 1816, *Lars* f 20/3 1819, *Erik* f 27/3 1821 och *Brita-Stina* f 27/5 1823. *Lars* föräldrar, *Erik* och *Brita*, levde fortfarande och *Lars* systerdotter *Brita-Caisa* f 1796, bodde även hos dem. Familjen fortsatte att växa: *Johan* f 26/9 1825 och *Petter* f 11/6 1828. Men hösten 1827 dog hastigt *Lars*. Enligt dödsboken dog *Lars Ersson* 7/11 1827 i bröstfeber i en ålder av 45 år. Han efterlämnade änka och 5 barn (*Petter* var ännu inte född då). *Anna* blev, när *Petter* föddes, ensam med 5 barn

under 9 år. Äldsta dottern Maja f 1816 var 11 år och fick flytta till någon släkting. Erik var endast 6 år. På något sätt klarade Anna att hålla ihop hemmet under många år framöver tills de äldsta barnen blev vuxna. Hon fick rimligen hjälp av sina egna och Lars släktingar, som bodde i torpen i byn.

När sonen *Erik Larsson* (se antavlor A1, A2) var 24 år tog han över torpet och benämns hemmansägare i husförhörslängderna efter år 1845. År 1832 hade det, som nämnts, tillkommit en möjlighet för "röjselrättsinnehavare" att genom beslut av Kungl. Maj:t bli hemmansägare och erhålla "skogsanslag" (en viss skogsareal) till sina torp. Det var troligen denna möjlighet som Erik Larsson utnyttjat och därigenom blivit sk självägande torpare.

Men det var tydligen för många syskon kvar hemma. 1851 försvann brodern Lars f 1819 ur husförhörslängden. Men 1864 fanns det en självägande torpare och kolare i Frösaråsen som hette Lars Larsson och hade en inestående fordran hos Fredriksbergs bruk på 852 riksdaler (enligt Montelius). Bortsett från om det var samma person eller ej så måste det betecknas som en bragd att under några års kolande spara ihop ett sådant kapital. Det tyder även på att villkoren för kolarna hade förbättrats. Då liksom nu skiftade konjunkturen inom järntillverkningen. Om det var stor efterfrågan på järnbrukens produkter och verksamheten gick för fullt var det även lite större möjligheter för en kolare att få något bättre betalt för sitt arbete.

Under åren 1849-1851 flyttade också Eriks syskon Johan, Petter och Brita-Stina till grannen Per-Johan Persson f 1809 och Maja Larsd: f 1816, för att bli drängar och piga. Per-Johan var alltså syskonbarn till änkan Anna och kusin till Erik. Gissningsvis bodde de vid Annas föräldrahem, eftersom Per-Johans far, Petter Persson f 1784, kommit dit som måg och gift sig med Annas syster Catharina f 1791.

Enligt husförhörslängden 1845-54 hade Per-Johan och Maja 5 drängar och 4 pigor. Drängarna arbetade väl troligen med körning, kolning och annat skogsarbete, så det är möjligt att skötseln av gård och djur fick skötas av kvinnorna.

Fredriksbergs bruk var omtalat för de låga kolpriser man betalade till sina kolare. De ansåg väl att skogen fanns så nära bruken att det var lindrigt att få fram kol. År 1837 infördes torparrenden, d.v.s brukets kolartorp åsattes vissa arrendebelopp beroende på storlek. Kolartorparna kunde då välja om de ville betala arrendet i pengar eller, som tidigare, i kvantitet kol. Samtidigt höjdes kolpriset för att kompensera för arrendebeloppet. Kolartorparna var givetvis skyldiga att som tidi-

gare leverera en viss kvot kol till bruket. Det är möjligt att den nya prissättningen på kolet stimulerade kolarna att leverera kol utöver kvoten, vilket var syftet med förändringen eftersom bruket oftast behövde mera kol än vad kvoten gav. Denna förändring kan vara en förklaring till att Per-Johan Persson i Frösaråsen kunde sysselsätta 5 drängar och kanske få kolningen att gå med vinst.

Sista generationen vid Frösaråsen

Åter till hemmansägaren *Erik Larsson*, som kom att kallas "*Erik Larsa*". Under åren 1851 - 57 bodde han antagligen som ungarl på gården, med mor Anna som husmor. Möjligen hade systemen Brita-Stina flyttat hem igen. I varje fall finns hon i hemmet 1857 med sin nyfödde son Per-Erik, dock utan barnafader.

År 1857, när Erik var 38 år, hittade han rätt kvinna. Den 26/7 gifte han sig med *Maja Ersd:r* f 15/5 1825 (se antavla B1). Hon kallades för "*Tjäder-Maja*" och enligt hörsägen härstammade hon från torpet vid Tjädertjärn strax väster om Ulriksberg där hennes föräldrar bodde som nygifta 1819 - 21. Vid kontroll har det visat sig att hon möjligen föddes vid Tjädertjärn, som var faderns föräldrahem. Fadern, *Erik Ersson* f 1795, arbetade som hyttdräng vid Ulriksbergs hytta. Han hade 1819 gift sig med *Maja Jonsd:r* f 1796 från Älgberget strax söder om Ulriksberg. Utöver Maja fanns barnen Karl-Erik f 1827 och Clara f 1830. År 1831 återfanns familjen i Håen, där Erik Ersson benämns hemmasägare. Där föddes också dottern Stina 17/7 1834. Erik Ersson härstammade från Tjädertjärn där hans far och farfar även bott. Tjädertjärn var ett torp under Ulriksbergs hytta och det vanliga var att innehavet gick i arv.

En historisk tillbakablick visar att år 1748, innan Tjädertjärn omnämns, bodde vid Kärnhögden strax intill en kvinna, *Lisa-Stina Samueld:r* f 1707, som var farfars farmor till Tjäder-Maja. Lisa-Stina hade varit gift 1732 men tydligen blivit änka och var nu sedan 1743 omgift med en 12 år yngre man, Gabriel från Gåsborn. Från sitt första äktenskap hade hon 5 barn, bl a *Anders Jonsson* f 1734. Mellan 1745 och -50 födde hon ytterligare 3 barn med efternamnet Gabrielsson/-dotter.

I tonåren mellan 1745 och -50 arbetade Anders Jonsson som hyttdräng i Fredriksberg och han var även bosatt där. Men i början av 1750-talet återvände han till hemtrakten och blev troligen kolartorpare under Ulriksbergs hytta vid Tjädertjärn, som då omnämns som brukstorp.

År 1757 gifte han sig med *Anna Ersd:r* f 29/6 1732, från Skattlösberg, "Gränje" = Grangärde (se antavlorna B1, B2). Av en tillfällighet upptäckte jag att Annas föräldrar, *Erik Mattsson* och *Marit Persd:r* även är

anfäder i 7:e led på min fädernesida. Därför har jag utökat släktutredningen med antavla K1 på fädernesidan, dock utan ingående kommentarer. Jag hoppas nämligen kunna göra en fullständigare släktutredning av min fädernegren än vad bifogade antavlor J1, K1 och L1 utvisar.

Anna Ersd:rs farfars farfar var *Sigfrid Persson Vaapuinen* f 1606 i Rautalampi i Finland, gift med *Elin*, i Närke. De kom till Skattlösberg 1648 som 2:a bosättare. Sigfrids och Elins ättlingar i 10:e led har fortfarande släktgården "Per-Daniels" kvar i sin ägo. Ytterligare ett nyupptäckt släktsamband till den grenen är att Anna Ersd:rs farföräldrar var *Matts Göransson* (1648 - 1741) och *Margareta Nilsd:r* f 1680, som därmed även var anfäder i 8:e led till min föräldrageneration på såväl fäderne- som mödernesidan! Även min moster Nanna, f 1905, var ättling i 8:e led till Matts och Margareta. De var dessutom anfäder i 6:e led till Nannas make Hugo f 1895, som härstammade från nämnda Vaapuinen-släkt (se antavla B2).

Åter till de nygifva Anders Jonsson och Anna Ersd:r vid Tjädertjärn. Sonen *Erik Andersson* f 4/3 1764 övertog troligen torpet under 1780-talet. Han gifte sig 1787 med *Maja Ersd:r* f 30/10 1760 och de fortsatte med all sannolikhet det strävsamma livet som kolartorpare vid Tjädertjärntorpet med de steniga slätterängarna och de små åkerlapparna i sydslutningen ned mot Tjädertjärn.

År 1793 dog Anna Ersd:r från Skattlösberg. Anders förblev inte änke-man så länge utan gifte sig en andra gång redan samma år med Sara Mattsd:r f 1736, också hon från "Gränje". Det äktenskapet blev dock barnlöst, de var ju båda närmare 60 år.

Den yngre generationen, *Erik* och *Maja*, fick bl a sonen *Erik Ersson* f 16/8 1795, som sedermera blev far till "Tjäder-Maja". Omkring 1825 övertogs torpet av en syster och svåger till Erik Ersson, *Matts Jönsson* f 1790. Erik och Maja bodde under några år fram till 1831 i själva Ulriksberg, utan närmare precisering, och det var troligen där som döttrarna Maja och Clara föddes. Eriks far Erik Andersson f 1764 dog 1834 och hustrun 1836, men då hade Erik och Maja med sina döttrar flyttat till Håen.

En gissning är att smeknamnet Tjäder-Maja mera sammanhänger med fadern, som troligen också bar Tjäder-prefixet, än med att Maja själv skulle ha någon stark anknytning till Tjädertjärn.

Moderns, *Maja Jonsd:rs*, släkt härstammade också från Ulriksbergstrakten. Redan hennes farfar, *Karl Karlsson* f 1729, bodde i ett torp vid Lilla Älgberget som i likhet med Tjädertjärn var ett brukstorp. Karls

hustru hette *Anna* f 1732. De hade en son, *Jonas Carlsson* f 10/3 1761, som övertog torpet och gifte sig med *Maja Jonsd:r* f 11/4 1769. Deras dotter, *Maja* d y, kom därför även hon att heta *Jonsd:r* (se antavla B1). På sin ålderdom och fram till sin död bodde Tjäder-Majas föräldrar hos henne och Erik i Frösaråsen.

Den nya tiden

Eriks och Majas tillvaro i Frösaråsen ser inte ut att ha avvikit från föregående generationers. Erik var ju ättling i 4:e led till Frösaråsbör och hade säkert kolarlivet i ryggmärgen. Men visst hade stora förändringar skett under de 140 år som gått sedan Jan Sigfridsson och Justina slog sig ner där.

Idéer om rättvisa och människovärde började spridas över landet, även till bruks- och industriorter. 1848 års omvälvningar i flera länder i Europa, främst Pariskommunen, gav efter några år eko även i Sverige. Marx och Engels hade skrivit Kommunistiska manifestet. Nya förhoppningar spirade. I Sverige, där det vissa år rådde livsmedelsbrist, hade år 1855 arbetare i flera städer, bl a Falun, strejkat mot att svenskt spannmål gick på export. Aktionen ledde till större livsmedelstilldelning.

Under 1860-talet började arbetarföreningar att bildas (föregångare till fackföreningar). Järnvägar byggdes i landet. Att emigrera till USA lockade många i hopp om bättre utkomstmöjligheter, liksom för att komma ifrån kyrkans, myndigheternas och brukspatronernas förtryck.

Säfsen var under 1850 -60-talen en expansiv järnbruksbygd med öppningar mot omvärlden. Även bland arbetarbefolkningen uppstod en sorts självsäker frimodighet, som bl a tog sig uttryck i att de vågade skaffa sig färggranna kläder vilket inte varit vanligt tidigare. I grannsocknarna till Säfsen, t ex Grangärde, uppstod talesätt som: "man ser ju på de röda och färggranna kläderna att den där kommer ifrån Säfsen".

I finnmarken hade det finska språket fallit i glömska och skolundervisning skedde även i Frösaråsen. Det var vanligen någon avskedad soldat som var "skolmästare". Dessutom var ju den kyrkliga konfirmationsläsningen obligatorisk för 12-15-åringar sedan ca 100 år tillbaka. Bildning och nya impulser väckte drömmar hos Erik och Maja om att man kunde förändra och förbättra sin situation. Det var inte nödvändigt att finna sig i överhetens förmyndarskap. Hade man bara ett mål kunde man bryta sig ur traditionens grepp, vilket Erik och Maja även skulle komma att göra.

I normal ordning växte familjen i ungefär samma takt som den gjort hos tidigare generationer. Fram till 1874 hade de fått 5 barn:

Erik Johan f 10/5 1858, Erik Albin f 20/12 1860, Karl Erik f 30/9 1863, Erik Ludvig f 10/12 1866, Johanna Erika f 1/12 1869 och Anna Erika f 10/2 1873.

Eriks mor Anna dog 28/9 1864, 76 år gammal. System Brita-Stina med sonen Per-Erik bodde hos dem. Dessutom hade de en inhyst släkting, Clara Ersd:r f 1830 (uppenbarligen Majas yngre syster). Även Majas föräldrar, Erik Ersson och Maja Jonsd:r bodde, som nämnts, hos dem på gamla dar. Erik Ersson dog den 4/1 1867. De hade dessutom tre drängar och tre pigor, vilket tyder på att Erik bedrev kolning i ganska stor skala. Det verkar även ha varit ett rejält företag att hålla ett hushåll på 18-19 personer med mat och husrum.

Maja tycktes trivas med livet. Enligt vad sonen Ludvig berättat gick hon ständigt och gnolade och sjöng på låtar och vallvisor som hon lärt av sin mor. Till exempel: "Har du sett någon skrabbu (skruttig) get med en skä-älla, som skraber ut om mårnera (morgnarna) och kommer hem sen om kvällen, när hon har tappat bort skä-älla." Eller: "Säj lilla Karin var har du varit som är så båsigt (skräpig) på ryggen din? - Jo jag har varit på grannens loge och tröskat havre med vännen min."

Ett annat exempel på "kulturella nöjen" var att gissa gåtor. Gåtor som i likhet med låtar muntligt bars vidare från generation till generation. Författaren Karl-Erik Forslund tecknade ned mängder av berättelser och spelmanslåtar under sina resor i dalabygderna när han arbetade med bokverket "Med Dalälven från källorna till havet". Här följer några gåtor från Nås finnmark och Säfsen.

1. Vad är det som bonden söker, men ändå inte vill ha?
2. Vad tittar varje människa i ändan?
3. Vad är det som kan gå hur långt som helst, utan att lämna mer än två fjät?
4. Vad är det som går och går och ändå aldrig kommer till dörren?
5. Illebille satt på taket
illebille bille ramla ner
illebille slogs isär?
6. Det kläder kejsare och kungar, tiggaren och hans ungar?
7. Vad är det tyngsta trädet på jorden?

"Erik-Larsa" var en klok och rättskaffens person som åtnjöt förtroende från grannarna och från befolkningen i de kringliggande byarna. Han erhöll vissa förtroendeuppdrag inom Säfsens socken och han blev även utsedd till nämndeman vid häradsrätten i Nås, dit Säfsen hörde. Eriks farfars far Jan Sigfridsson hade ju också varit nämndeman och det är inte otänkbart att även någon i generationerna mellan dem hade varit

nämndemän. Det var vanligt i finnmarken att sådana uppdrag gick i arv. Erik var en förhållandevis bildad person. Sina kunskaper hade han skaffat sig genom självstudier. Han prenumererade på tidningen Fäderneslandet, som förespråkade vissa mot 1800-talets klassamhälle oppositionella åsikter. Själv var han troligen en påstridig företrädare för kolarna som var missnöjda med det förmyndarskap som kolningstvävet innebar. Vid mitten av 1870-talet uppstod en tvist mellan Erik och Patron August Sundin vid Fredriksbergs bruk. Omkring år 1870 hade tydligen en förändring skett i relationerna mellan Erik och bruket som innebar att Erik hamnade i ett starkare beroende av bruket. Troligen hade det samband med att Erik vid den tiden godtog ett erbjudande från patron Sundin att flytta in i ett större och bättre hus som bruket ägde i Frösaråsen. Vad som hände med släkttorpet där Erik tidigare var hemmansägare är oklart. I varje fall upphörde Erik att kallas för hemmansägare vid den här tiden för att i stället kallas kolare. Sannolikt blev väl Erik kolare under bruket, liksom de flesta andra. Han var tydligen inte nöjd med rollen utan hade för avsikt att köpa in en skogsteg som han blivit erbjuden för att vid sidan av kolningen åt bruket kunna avverka och sälja timmer och kola milor från egen skog. Detta stred givetvis mot brukets regler. Så patron Sundin ställde ultimatum att Erik fick avstå från sådana affärer annars skulle han och familjen bli uppsagda från brukets hus. Det är även möjligt att konflikten hade samband med den lågkonjunktur och strukturförändring som drabbade den traditionella järn- och hyttindustrin vid den tiden.

Eriks vek inte undan, vilket ledde till att familjen blev uppsagd. Det framstår som en planerad risk som Erik tog. Genom sparsamhet hade familjen lyckats spara undan så pass mycket pengar att de räknade med att kunna köpa ett eget ställe och bli självägande torpare.

Majas mor Maja Jonsd:r hade dött 26/1 1876, 80 år gammal, efter att ha fått sin sista nattvard samma år. De tre äldsta sönerna var mellan 14 och 19 år gamla och säkert duktiga arbetskarlar. Det var alltså ett ganska lämpligt tillfälle att bryta upp från Frösaråsen och Fredriksbergs bruks förmyndarskap. Och framför allt kunde Erik visa för sina barn att det fanns en möjlig framtid utanför brukets domäner.

Till Skattlösberg

År 1876 flyttade alltså familjen från Frösaråsen till Tattarfallet i Skattlösberg, ett sedan länge uppodlat finntorp som stått obebott något år.

Namnet Tattarfallet kommer från det ryska ordet "tetra" som betyder bovete, vilket tillsammans med fallråg var de spannmålsgrödor som de finska nybyggarna odlade. Bovetet var härdigt, men gav inte så stora skördar. Platsen hette tidigare Tetrafallet men namnet försvenskades till Tattarfallet.

Skattlösberg är en gammal finnby som fått sitt namn av att de skattefria åren innan en ny bosättning skulle skattdäggas, där förlängdes från de obligatoriska 6 åren till 10 år, eftersom marken där var så mager och svårodlad. Första bosättningen anses ha skett omkring 1620. Enligt mantalslängd från 1668 bestod Skattlösberg av tre bosättningar med sammanlagt 16 hushållsmedlemmar. Redan 1638 redovisades totalt 8 kor och 9 får i byn.

Erik Larsson familj bestod av 8 personer som under de första åren hade ett hårt arbete med att komma i ordning. Boningshuset var ett påbörjat nybygge där t ex murstock saknades. För att få ekonomi i verksamheten fick karlarna ligga i med kolning och sälja kol till hyttorna i omgivningen, troligen till Norhyttan och möjligen till Nyhammar.

Efter ca 10 år sökte sig de 3 äldsta sönerna och dottern Hanna hemifrån för arbete på annan ort. Både Johan och Albin flyttade till Säfsen i april 1886. Hanna blev hushållerska åt en skogsförman som bodde i Skattlösberg. Senare flyttade de två till Moratrakten. Även de tre bröderna kom av olika anledningar, främst att de sökte sig arbete, att hamna i Mora- och Orsatrakten, där de blev kvar och bildade familjer. Karls ättlingar i andra led är: Erik Eriksson i Orsa (Nederberga), vars ena son Gunnar har en son Björn f omkr 1972, båda bosatta i Falun och Anna-Lisa Bergqvist som har en dotter Ninni och två dotterdöttrar födda under 1970-talet, alla fyra bosatta i Uppsala. Ättlingar på Albins släktgren i Mora är: Syskonen Anna och Gunnar Eriksson. Gunnar emigrerade till USA i unga år. Han deltog som USA-allierad soldat i Europa under andra världskrigets slutskede. Efter kriget flyttade han hem till Mora. Både Gunnar och Anna var barnlösa De är båda döda. Deras syster Signe Aune emigrerade också till USA i unga år. Där gifte hon sig med en norrman, men efter att han dött återvände hon på äldre dar till Mora. Även hon var barnlös och är numera avliden.

Befolkningen vid Tattarfallet tunnades ut. Mor Maja dog 18/12 1889, 64 år gammal. Erik dog 21/5 1895 av "slag". Han blev 74 år gammal. Kvar vid Tattarfallet var *Ludvig* f 1866 och yngsta system Anna f 1873.

Anna gifte sig år 1903 med "Öster" August Johansson f 1867. August och hans föräldrar "Öster" Johan Jansson f 5/11 1832 och Clara Jonsd:r f 1/9 1835 hade tidigare bott i Håen, därefter en kort tid i Hoberget. Sedan köpte de en gård i Skattlösberg. De var med all säkerhet väl bekanta med Eriks och Majas familj. Håen och Frösaråsen var ju grannbyar och Maja härstammade ju från Håen. Hade möjligen Johan och Clara också tröttnat på Fredriksbergs bruks förmyndarskap? Flyttandet kan illustrera hur man försökte att bibehålla och förstärka sambanden över generationerna. "Öster" August och Anna blev kvar i Skattlösberg, medan hans föräldrar flyttade vidare. August och Anna fick bl.a. en dotter, Rut f 1905, som i vuxen ålder, i likhet med Ludvigs dotter *Nelly* f 1911, blev gift och bosatt i Sunnansjö där de båda kusinerna fortsatte att umgås hela livet.

Emelie och släkten Hellsing

I föräldrahemmet fanns nu bara Ludvig. Han gifte sig 1904 med *Emelie Hellsing* f 21/7 1871 i Bringsjöberg (se antavla C1, D1). Emelie härstammade från smed- och vallonsläkten Hellsing på fädernet och från soldatsläkten Resare på modernet. Släkten Hellsing är noggrant behandlad i en omfattande utredning. Jag går därför inte längre tillbaka än till Emelies farföräldrar i kommentarerna. Men i antavla C1 medtas ytterligare tre generationer mästersmeder.

Emelies farfar hette *Olof Hellsing*, 1782-1853. Han var mästersmed i likhet med sin far och farfar, först vid Gravendals och senare vid Gustavsströms bruk. Olofs mor, *Catarina Hübbert*, var av vallonsläkt. Emelies far hette *Magnus Hellsing* f 5/10 1827 i Gustavsström i Gåsborn. Han blev också smed s k halvmästare. I tonåren, mellan 1840 och -45, flyttade han från hemmet i Laggsundet nära Gustavsström. Hans mor *Britta* hade dött redan 1836, 47 år gammal. Fadern, "Enkern" *Olof Hellsing*, bodde kvar hos äldste sonens familj vid Laggsundet till sin död 17/7 1853. Magnus var bortflyttad en tid, men 1849 återvände han, nästan till hemtrakten, till Fredriksberg och kom då troligen från Ekshärad. Fredriksberg hade t ex 1850 hela 265 innevånare medan en hyttort som Ulriksberg endast hade 35 invånare. Magnus blev nu halvmästare vid Fredriksberg bruk. Han var ogift i några år, men 21/10 1855 gifte han sig med *Maria Larsd:r Resare* från Tyfors. Under de följande 13 åren fick de 6 barn, som alla blev vuxna. Under slutet av 1860-talet blev det sämre tider inom järnindustrin. Många smeder flyttade från bruken och sökte sig annan utkomst. Ett stort antal emigrerade också till Nordamerika.

Under denna brutala strukturkris, utan A-kassa och samhällsligt skyddsnät, tvingades de arbetslösa smederna att hitta nya försörjnings-

möjligheter till sina stora familjer. Magnus och Maria hade tydligen en del sparade pengar så att de kunde köpa ett torp i Bringsjöberg.

Enligt Sigvard Montelius var det inte ovanligt att duktiga smeder, som det tidigare varit brist på vid t ex Gravendal, kunde ha tjänat ihop upp till 2 årslöner under tidigare goda år, som de hade inestående vid bruket.

Montelius redovisar 1850 års tillgodohavanden: Abraham Hellsing med 3.300 riksdaler, Jakob Hellsing med 1.750 riksdaler, Gustav Hellsing med 1.390 riksdaler, Jan Hellsing med 868 riksdaler. År 1860 har pensionerade mästersedmen Abraham Hellsings tillgodohavande ökat till 7.800 riksdaler (det var väl hans "pensionsförsäkring"). Jag har inte lyckats hitta Magnus Hellsing i den statistiken.

Åter till släkten. Magnus' morfar hette *Johan Pettersson* f 1762 i Gåsborn i Östra Värmland. Han var gruvfogde och gift med *Maria Persd:r*, också från Gåsborn. Deras dotter och Magnus' mor hette *Brita Jansd:r*, som tidigare nämnts.

Magnus' hustru, *Maria Larsd:r Resare*, var född 17/1 1834 (se antavla D1). Hennes farfar var *Matts Resare Zackrisson* f 1762 i Stora Tomsjön i Hällefors. Han var indelt soldat och "blev borta i krig" omkring 1809 -10 (Sverige krigade ju mot Ryssland 1808-09 och förlorade Finland, så det kan ha varit i det kriget som han försvann). Matts' far var *Zackris Mattsson* f 1725 i Mångan och Zackris' far hette *Matts Mattsson Muhoinen* f 21/12 1701 (se antavla D1, D2) och han var genom *Maria Mattsd:r*, f 4/2 1702 och död i barnsäng 1727, ingift i den sk Buresläkten, som beskrivs i antavla H1a.

Puuroinen eller Buresläkten

Som framgått under kapitlet "Kolartorparnas vardag", (se antavla A2) finns även en tidigare anknytning till Buresläkten, på *Ludvig Erikssons* fädernesida.

Släkten Bure, eller ursprungligen Puuroinen, var starkt förknippad med de tidiga finnbyarna Skifsen och Drafsen. De första bosättningarna där skedde ca 1620 av anfäder till Buresläkten. En Måns Jönsson bodde i Drafsen. Han var även den förste finnelänsmannen i Nås finnmark, dit Skifsen och Drafsen då hörde. En bror till honom, *Eskil Jönsson*, med sonen *Matts Eskilsson* (1590-1648) bodde i Skifsen (se antavla H1). Matts hade en son, *Matts Mattsson* (1615 -1664). Denne hade i sin tur 6 söner: *Zackris* (se antavla H1) samt Pål, Olof, Samuel, Matts och Lars. Han hade även 3 döttrar, men det var sönerna som blev omskrivna. Hälften av bröderna blev rika, de andra fattiga. *Zackris* var den mest

berömd av bröderna. Han lyckades lösa ut de flesta av sina bröder och i ett köpebrev från 1675 delades föräldragården lika mellan honom och äldste brodern Pål, som redan 10 år tidigare övertagit hemmanet. Trots att Zackris' stuga brann ned 1676 (han fick dock brandstodserättning) blev han snart en rik och mäktig affärsman som jämte finnelänsmannen Lars Hansson i Håen styrde ekonomin i Nås finnmark.

År 1695 hölls det "landssyn" för fastställande av gränsen mellan Nås och Filipstads socknar. Zackris Mattsson var då värd åt de "höga herrarna" och ett par år senare utnämndes han till nämndeman vid Nås tingsrätt. Han var även den främste tillskyndaren för att bygga ett kapell i Skifsens. Han uppvaktade biskopen i Västerås och den 22 mars 1696 gav kung Karl XI sitt samtycke till bygget i ett kungligt brev. Vid ungefärdagen dog Zackris, ca 50 år gammal. Med honom dog också planerna på kapellbygget. Långt senare uppfördes ett kapell i Säfsbyn, där kyrkan fortfarande ligger.

Pål hade förutom sin hälft av föräldrahemmanet även gift sig till en del av torpet Lekaråsen i Färnebo socken i Värmland. Pål sålde sin del av torpet till brodern Samuel, som på 1670-talet flyttade dit. Samuel köpte 1687 ut hela torpet vid Lekaråsen. Han bodde ju inte så långt ifrån Sundsjöfinnarna (Havuinen, se antavla A3), som vid den här tiden processade med patron Karlström på Uddeholms bruk. Samuel ställde givetvis upp på "finnesidan" och 1674 var han med och "fördärvade" (överlastade) en häst och stal råg, samt gjorde åverkan på skogen genom svedjande för patron Karlström. Han figurerade ett 20-tal gånger i domböckerna under slutet av 1600-talet. Den 21 mars 1697 mördades en Sigfrid Johansson vid Lekaråsen. Samuel blev anklagad för mordet, men frikändes.

Bröderna Olof och Lars hade sålt sina arvedelar och dog utfattiga. Brodern Matts flyttade till Tomsjön omkring 1670 och tog upp Burtorpet. Där levde han till sin död under knappa förhållanden.

Det var givetvis känt vida omkring att Zackris Mattsson var en välbärgad man. Några månader efter hans död gjorde ett par kända stortjuvar, Per Hindersson Pulling och Olof Olofsson Geting, ett väpnat inbrott hos Zackris' änka. De var i maskopi med eller tvingade två drängar på gården att medverka vid brottet. Ytterligare en person, Tyens-Lasse, fungerade som kontaktman mellan tjuvarna och drängarna samt deltog i själva inbrottet. Det var lördagen före pingst år 1697 som tjuvarna slog till. Det var uppgjort att drängarna skulle hålla sig borta från gården så de hade bett om lov att gå ut och fiska. Strax därpå kom de tre tjuvarna till gården. De stängde in folket i huset genom att bomma för fönster och dörrar utifrån. Pulling sköt sedan fyra skott in genom ett

fönster, dock utan att träffa någon. Tjuvarna visste exakt var de skulle leta. Så de tömde kistor på pengar, silver och kläder. De hittade också Zackris' speciella skattgömma, men där fann de inget eftersom det redan var delat mellan arvingarna. Tjuvarna tog även mat och tobak innan de snabbt försvann. Drängarna fick sin del av bytet och återvände hem efter "fisketuren". De erkände snart sin del i inbrottet, men sade sig ha blivit tvingade till medverkan.

Zackris' bröder Samuel och Olof var handlingskraftiga män så de jagade tjuvarna och fångade Olof Geting i Laggsundet. Han fördes till Karlstad där han dömdes som skyldig och senare avrättades. Olof Hindersson Pulling lyckades troligen fly till Norge, där han enligt en uppgift blev soldat.

Tyens-Lasse och drängarna kom undan med att böta 3 gånger värdet på sina andelar vid stölden. Om de inte klarade att betala böterna skulle de löpa dubbla gatlopp.

Samuel och Olof, som fångat åtminstone en av brottslingarna, tog tydligen bra betalt för sin insats. Som ett efterspel stämde nämligen den döde Zackris' söner, *Matts* och Zackris' söner, sina farbröder. Rätten gav sönerna delvis rätt - farbröderna tvingades betala tillbaka en del av sitt arvode.

Den år 1697 18-årige sonen *Matts* hade uppenbarligen ärvt sin fars ekonomiska sinne. Han kom att kallas "*Rik-Matts*" (se antavla H1). Han blev nämndeman liksom sin far och främst omtalad i samband med uppbyggnaden av järnindustrin i Säfsen under början av 1700-talet. Enligt ett rykte skulle *Rik-Matts* ha deltagit i finansieringen av Fredriksbergs bruk. Han var uppenbarligen väl bekant med brukspatronen Sebastian Grave. En skröna handlar om att patron Grave var intresserad av en dotter till *Rik-Matts*, det hade t.o.m. talats om giftermål. När Grave vid ett tillfälle var på besök hade *Matts*' hustru *Karin* frågat om det inte var dags att rusta till bröllop. Grave hade svarat att det inte brådskade. Efter att Grave gått därifrån hade *Matts* uttalat hot om att skjuta Grave eftersom han höll på att dra sig ur äktenskapsplanerna. Grave blev dock varnad av den tilltänkta bruden. Men något bröllop blev det heller inte.

Som framgått finns det många paralleller mellan Buresläkten och Sundsjöfinnarna (Havuinen) i deras sätt att ta lagen i egna händer.

Muhoinensläkten

Åter till antavla D1 och *Maria Mattsd:r* f 4/2 1702 av nämnda Buresläkt. Hon dog, som nämnts, i barnsäng endast 25 år gammal. Hennes

man var alltså *Matts Mattsson Muhoinen d y.* (1701 -1768). Om släkten Muhoinen finns en hel del uppgifter, främst hämtade ur domböcker och juridiska handlingar. Som tidigare påpekats ger dessa uppgifter en ganska ensidig och föga smickrande bild av personerna i fråga. Faktauppgifterna, årtalen och detaljinformationen som finns i dessa juridiska dokument är trots allt mycket värdefulla. Man måste dock som uttolkare försöka se till hela personen och inte bara till den som för jämnan stod anklagad inför skranket för någon förseelse eller något brott.

Den tidigaste Muhoinen verkar vara *Jakob Bertilsson* (se antavla D2). Han fanns i Nås Hoberg, men han dog troligen tidigt eftersom det snart dök upp en ersättare och styvfar till Jakob Bertilssons barn. Styvfadern Lars Skött kom från Sandsjön intill sjön Silken sydost om Strömsdal. Det var väl troligen en släkting till denne Lars Skött, Skött-Anders Persson, som omkring 1700 anlade Sköttorpet i Grängesberg.

Dessa 1600-talsfinnar rörde sig över väldiga skogsområden. Vid Grythyttans sommaring 1666 ansökte *Matts Jakobsson*, som var son till Jakob Bertilsson, om att få ta upp ett torp vid Mången i Hällefors socken. Under de följande åren förekommer Matts Jakobsson ofta i domböckerna. Han kom ideligen i konflikt med sina grannar i Tomsjön och Lövsjön trots att avståndet var mera än en halv mil. Det framgick att Matts var en hänsynslös tjuv som stulit hö och rågkärvar av sina grannar samt stulit en kista med 200 daler kopparmynt av sin halvbror Jakob Jakobsson från Äppelbo (Äppelbo socken sträckte sig då ända ned mot Djuprämmen). Vid stölden av kistan hade även styvfadern och två andra män medverkat. Förutom dessa stöldanklagelser blev Matts även anklagad för rymning från knektjänst. Han hade blivit uttagen till krigstjänst i Karl XI:s skånska krig år 1675. När kungen mönstrade regementet i Örebro fanns Matts med, men några mil söder om Örebro avvek han. Han hade då lejt en ersättare men även denne smet och då blev ju Matts ansvarig. Utan att veta något om bakgrunden kan man ju tänka sig att en torpare i Bergslagen kunde tycka sig ha nödvändigare sysslor att utföra än att kriga i Skåne. Matts blev även anklagad och dömd för trolldom. Han hade nämligen tillsammans med sin son, *Matts Mattsson* f 1657, skurit ned en hängd tjuv vid Filipstads galge. Det var alltså repet som någon hängts med som ansågs ha särskild kraft som trollmedel. Vid rättegången avslöjade sonen att fadern blivit erbjuden 12 daler för repet av en man i Nås. Också fadern erkände detta. Han anklagades också för att ha skurit ut hjärtat ur kroppen på den döde, men detta förnekade han bestämt. Matts dömdes ändå till döden för medhjälp till trolldom och hängdes år 1681.

Sönerna Matts f 1657 och Erik f 1659 övertog gemensamt torpet efter fadern. År 1686 donerade kronan ett antal torp i Hällefors, däribland

Mången till Hällefors Silververk. Detta innebar att torparna i stället för att betala skatt till kronan nu skulle betala skatt till Silververket. Skatten omräknades till dagsverken vilket ledde till att Matts och Erik Mattsson blev skyldiga att utföra 25 dagsverken åt Silververket.

Uppgifterna i domböckerna handlar mest om Erik Mattsson. Av det kan man dra slutsatsen att det var Matts Mattsson som skötte torpet och försörjningen. Erik satt ofta i Nora fängelse. Vid ett tillfälle, 1687, hade han rymt därifrån och omedelbart gjort sig skyldig till våldtäkt av "konan Marit Mattsd:r från Tomsjön". Efter ytterligare övergrepp mot kvinnor dömdes Erik 1689 till "6 års landsflykt". Då hade han emellertid tidigare "dömts ifrån livet" av tinget i Nora. Den domen gick tydligen inte i verkställighet utan han avtjänade sitt straff på Marstrands fästning.

När Erik efter strafftidens slut kom åter till Mången hade hans syster gift sig med Lars Olsson Puuroinen (av Buresläkten). Erik blev därmed utträngd från torpet. Han stämde därför Lars Olsson och även sina bröder Matts och Gösta och krävde att få "inträda i hemmanet". Rätten tillät inte "att fler trängde sig in på hemmanet, än hemmanet till nytto är". Kunde parterna ej sämjas skulle ärendet remitteras till landshövdingen. Avgörandet utföll tydligen till nackdel för Erik, för enligt mantalslängden för 1698 fanns endast Matts Mattsson och Lars Olsson upptagna som boende vid hemmanet.

Tvånget att göra dagsverken åt Hällefors Silververk medförde att torparna åsidosatte sitt jordbruk. År 1698 var Matts Mattsson och Lars Olsson instämnda till bergstinget för att de försummat dagsverken till Silververket. Lars Olsson erkände sin försummelse, men anförde som skäl "att han intet haft att lägga i matsäcken". För sin fattigdom blev han denna gång fri från straff. Matts Mattsson, som hade struntat i att inställa sig vid tinget, dömdes att böta 1 daler silvermynt.

Erik fortsatte att figurera i domböckerna. År 1705 åtalades han för tide-lag (samlag med djur) - ett brott som medförde dödsstraff. Det var hans syster Anna och svågern Lars Olsson som angav honom och detaljerat beskrev hur Erik stående på en sten bakom ett sto "lade händerna på ryggen på stoet och stod i full gärning med henne, rörandes kroppen som till en sådan vederstygglig gärning". Erik försvarade sig med att han stått och dragit tagel ur stoets svans och att Lars Olsson angivit honom av avund. Det sistnämnda kan ju vara riktigt eftersom Lars Olsson helst av allt ville bli av med Erik. Tre dagar efter anklagelsen mot Erik hade han rymt från häktet och hade sedan sitt tillhåll i närheten av Mången där han hotade sina släktingar. Erik krävde att Lars Olsson skulle rymma till Norge och därigenom erkänna att han ljugit om Erik. Annars skulle Erik ta livet av honom.

Under höskörden 1705 var Gösta Mattsson och Lars Olsson i färd med att slå fräken. Lars stod med lien i en ekstock i Mångälven. Då kom Erik roendes intill Lars och med åran försökte han att slå Lars i huvudet. Gösta, som på avstånd såg detta, ropade en varning till Lars som hann att vika sig undan. Lars föll i vattnet upp till midjan och såg hur Erik tog sin bössa. Lars hade även bössan med sig i ekstocken. Han lyckades få tag på den och sköt Erik i "livet". Lars sprang därefter upp ur älven och den skadeskjutna Erik ropade på brodern Gösta. Denne och Maria Larsd:r förde Erik över sjön Mången till brodern Matts Mattssons torp. Dit kallades även brödernas mor *Anna Olsd:r Sormuinen*. Enligt ett vittnesmål hade Erik där sagt "Gud förlåte mig mina synder". Dagen därpå slutade Eriks oroliga liv. Rätten frikände Lars Olsson då han ansågs ha "detta dråp gjort trängder av rätta livsnöd".

Arvingarna vid Mången fortsatte att tvista om rätten till jorden. År 1709 vände sig Gösta till tinget och krävde att hans bror Matts och svåger Lars skulle låta honom få sin del av arvet efter fadern Matts Jakobsson. Enligt tingsutslagen var det färdigskiftat och Gösta hade redan fått sin del. Någon form av förlikning hade tydligen skett för en tid därefter brukade Lars och Gösta hemmanet tillsammans i "bolag". Gösta blev troligen änklings för han gifte om sig 8 augusti 1714 med Brita Pålsdotter från Nya Kopparberg, De hade dock redan i februari samma år varit instämnda till rätta i samband med att de fått barn tillsammans. Där hade de erkänt "att de under äktenskapslöfte sig med varandra köttsligen beblandat". Men det hjälpte inte, utan "prästerskapet", som dömde i såna här ärenden, dömde enligt kyrkolagen att de till kyrkan skulle erlägga 2 daler silvermynt för "otidigt sänglag".

Nästa år uppträdde åter Gösta inför häradsrätten. Då gällde det "skällsord och oväsande som skall vara förelupit" mellan hans hustru Brita Pålsdotter och Göstas syster Anna Mattsd:r, som var gift med Lars Olsson. Det fanns även en anteckning i protokollet från detta tillfälle att Lars Olsson skulle lösa ut Gösta från hemmanet med 150 daler silvermynt fördelat på 3 år men att Gösta skulle få "bruka sina åkrar så länge gödseln därpå varar". Därefter skulle han bort från Mången och förse sig med nytt boställe. Kommentaren om gödseln visar hur avgörande tillgången på gödsel var för åkerbruket. Det var genom flera decenniers flitigt gödslande som finnmarkens moränjordar över huvud taget blev odlingsbara. Avgörande för storleken på en gårds åkermark var alltså hur stort boskapsbestånd man hade och därmed hur mycket gödsel som gården producerade.

Beträffande skällsorden som utbyttes mellan Brita Pålsd:r och Anna Mattsd:r formulerades de med all sannolikhet på finska. Enligt mantals-

kommissarien Petter Mozelius var finska språket så vanligt i Hällefors finnmark på 1720-talet "att finngummorna från Tomsjön, Mången och Silken inte kunde tala så mycket svenska att man förstod deras yttrande när de infann sig på uppboresstämorna".

Gösta och Brita Pålsd:r fick 15 barn vid sitt nya boställe. De flyttade inte särskilt långt från fädernegården utan tog upp sitt nya torp vid västra sidan av sjön Mången.

Den av bröderna som är anfader i denna släktutredning var alltså *Matts d ä* (1657-1713, se antavla D2). Han tycks ha levt ett ganska normalt liv och är inte omskriven i domböckerna. Han dog för övrigt redan vid 56 års ålder. I dödsboken gav prästen honom eftermälet "enfaldig man". Det får väl ses i jämförelse med hans äventyrliga bröder Erik och Gösta. *Matts* förde ändå släktet vidare till sonen *Matts Mattsson Muhoinen d y*, född 21/12 1701, död 3/1 1768, som omnämns i början av detta kapitel. *Matts Mattsson d y* och *Maria Mattsd:r* (som dog i barnsäng) hade sonen *Zackris f* 1725 i Mången och det är han som är av intresse för sammanhanget i denna utredning. Namnet *Zackris* fick han antagligen för att hans mor var av Buresläkten, där sönerna sedan ca 100 år i minst varannan generation hetat *Zackris*.

Soldaten *Matts Zackrisson*

Zackris Mattsson (se antavla D1) verkar ha varit en äventyrligare typ än sin far och farfar. Fadern hade köpt ett torp i Stora Tomsjön, några kilometer från Mången. Dit flyttade *Zackris* som 19-årig ungarl år 1744 och bodde troligen där under resten av 1740-talet. År 1751 rymde han till Norge. Man kan undra över anledningen men någon förklaring har inte gått att hitta. Han återvände emellertid redan nästa år och gifte sig den 27/9 1752 med *Kerstin Gustavsd:r* från Mången. Några år senare (1755) flyttade han, ev också hustrun, till Hälsingland. År 1762 var de tillbaka i Stora Tomsjön för då föddes sonen *Matts* där, som tidigare omnämns. År 1771 var det dags för nästa resa. Då flyttade *Zackris* till Ervalla (i närheten av Örebro). Huruvida familjen var med framgång inte av handlingarna. Sonen *Matts* var ju bara 9 år när fadern flyttade till Ervalla. Min gissning är att *Matts* flyttade med, för vid 1792 års Generalmönstring av Dalregementet, Westerdals kompani, fanns en soldat skriven på *Resare* rote som hette *Matts Jansson* och som kom från "Nerike". År 1792 var denne *Matts* 30 år gammal och han hade 1 tjänsteår (han bör alltså ha börjat 1791). Han var 5 fot och 8 tum lång och gift. Uppgifterna stämmer bra med *Matts Zackrisson* som ju gifte sig 6/4 1792. Att efternamnet inte stämmer är troligen en felskrivning, för vid 1804 års generalmönstring av Dalregementet vid Stora Tuna var det *Matts Zackrisson* som var skriven på *Resare* rote, då 42 år gammal och med 13

tjänsteår. Även längden 5 fot och 8 tum fanns antecknad. Sista gången Matts Zackrisson omnämns är vid Dalregementets generalmönstring i Leksand 1808. Då var han 46 år, med 17 tjänsteår. En kyrkoboksnotering från år 1810 uppger att Matts Zackrisson "blev borta i krig".

Vid generalmönstringen i Leksand 1815 fanns i stället en Per Andersson skriven på Resare rote. Han hade då 5 tjänsteår vilket bör betyda att han börjat 1810.

Matts och övriga soldater som tjänstgjorde under en viss rote erhöll alltså rotens namn som sitt soldatnamn. Även soldatens familj antog och behöll rotenamnet. Därför finns det flera släkter med samma rote/soldatnamn utan att de för den skull är släkt med varann. Resare rote var belägen i Drafsen. Övriga rotar i Säfsen var: Borg i Gällinge och Dalman i Håen. De tillhörde alltså Westerdals kompani och hade sin samlingsplats i Äppelbo socken. Det var "rotebönderna", d.v.s. ett antal bönder i rotetrakten, som ansvarade för soldatfamiljens försörjning. Det kunde ske genom att rotebönderna tillhandahöll ett torp åt soldaten eller, vilket var vanligt i Dalarna och längre norrut: man avlönade soldaten med förnödenheter eller med kontanter och soldaten fick skaffa sig det boställe som han själv ville.

Beträffande *Matts Resare* är det väl sannolikt att han gifte sig i samma veva som han blev antagen som soldat och fick försörjningsmöjlighet. Han gifte sig alltså den 6/4 1792 med *Stina Thomsd:r* f 3/6 1767 i Skifsens, död 5/4 1826. Hennes föräldrar var *Thomas Ersson* f 1734 och *Lisa Hindriksd:r* f 1737, som båda härstammade från Silkessjötrakten. Matts och Stina hade minst en son, *Lars Mattsson Resare* f 3/12 1794, som alltså var i 15-årsåldern när fadern "blev borta i krig".

Lars var till en början kolare och bodde vid Gällingstorp 1824-1826 och Palahöjden i nuvarande "Algots" 1826-1832. Gällingstorp var anlagt ca 1755. Det revs 1947 och virket användes vid byggandet av Folkets Hus i Yxsjöberg. 1956 planterades skog på hela torpfastigheten. Båda ställena var troligen kolartorp under Gravendals bruk. År 1832 lyckades Lars förvärva en kvarn i Tyfors och blev mjölnare och bodde vid det s k mjölnartorpet. Han var gift med *Lisa Larssd:r* f 28/2 1796 i Bråtfallshöjden, Säfsen. Hennes föräldrar var *Lars Larsson* f 20/9 1767 i Bråtfallshöjden och *Maja-Lisa Lind* f 14/1 1769 i Skärmarboda, Nora.

Maria Larssd:r Resare föddes vid Mjölnartorpet i Tyfors den 17/1 1834 (se antavla A1).

Från smed till hemmansägare

Till Bringsjöberg flyttade alltså *Magnus* och *Maria* hösten 1869 med sex barn: Carl-Johan f 17/8 1856, Amanda-Maria f 17/8 1859, Per-Johan f 24/1 1862, Magnus Adolf f 8/1 1864, Hilma Lydia f 16/7 1866 och Augusta Vilhelmina f 4/5 1868.

Efter några år i Bringsjöberg hade barnaskaran utökats med *Emelie Maria* f 21/1 1871, Gustav Evald f 10/4 1873 och tvillingarna Claes Amandus och Isidor Ferdinand födda 9/7 1875.

Magnus hade alltså blivit hemmansägare. Familjen bodde i en gård på Trollbergets sydvästslutning, som fortfarande ca 90 år efter att Magnusdött kallas för "Hellsingens". Familjen fick nu lov att försörja sig på vad jorden och skogen gav. Möjligen kolade Magnus milor också. Det var nog svårt att få maten att räcka till ibland åt den stora barnaskaran. Trångt var det säkert också. Emelie erbjöds att bo hos ett barnlöst par i en granngård. Hon kom därför att växa upp i Lars-Pettersgården.

Efter vad som berättats var Emelie en ovanligt from och blid person. Hon hade en stark förtröstan på Gud. I sin ungdom hade hon arbetat en tid hos en prästfamilj i Grangärde och blivit mycket uppskattad. Det var troligen under sin vistelse i Grangärde som hon brevväxlade skolläraren hemma i Bringsjöberg, Anders Hagström. Ett brev från honom till Emelie, skrivet på vers, finns bevarat. Brevet är också ett tidsdokument som ger en viss information om folket i Bringsjöberg.

Bringsjöberg den 28 mars 1900

Bästa Emelie!

Nu vill jag mig nedersätta
För att skriva här ett bref,
Dels att åtskiligt berätta,
Dels att svara det du skref.
Först så måste du dock lofva,
"Låt ej någon detta se
Den hela ringa gåfva,
Därom vill jag ändtligt be!"

Ty att verser själf författa
Därtill är jag nog ej karl.
Ty den lärde han kan skratta,
Att jag ju så tokig var.
Men jag vill dock än försöka,
Medan själf jag öfvar mig
Att ditt nöje något öka.
Koppas att det roar dig.

Tack för brefvet, som jag undfick
Just på själfva vårfrudag.
Det ju kändes ganska roligt,
Därför här min hälsning tag.
Att du hälsan har och trifves
Samt mär utmärkt godt och bra.
Det är gåfvor, som oss gifves
Öfvanöfver. "Eller hva?"

Här i Bringsjöberg så må vi
Äfventedes mycket godt,
Ty hwarenda dag så få vi
Mycket godt uppå vår lott.
Men den enda ledsamheten
Är nog den, att mycket snö
Vi ha fått och svårigheten,
Att det aldrig vill bli tö.

Men med denna svåra saken
Kafva vi ej något "rå"
Fast den ricker uppf till taken
Jag har tydligt sett det så.
Det är särskildt en stor drifva
Vid din "Fasters" ladugård:
Den når öfver takets skifva
Samt är därtill ganska hård.

Upp till "Faster" plär jag ränna
Nu som äfven fordomdags
Ty hon skall mitt kaffe bränna
Hon kan göra det till lags.
Hon mot mig är än densamma
Dessa äro mina rön:
Hon är lika "go" som mamma.
Gud nog gifver henne lön.

Nu från henne skall jag sända
Hälsningar hon bedt mig om,
Som ju äfven lätt kan lända
Dig till ledning dit du kom:
Dessa äro just de orden:
"Håll dig tätt till Herren Gud
Ty blott den blir lycklig vorden,
Som här vandrar i hans bud."

Hon vill äfven själf bekänna,
Det du gärna höra vill.
"Min förtröstan är ju denna,
Att jag hör min Herre till.
Ja, när jag blott hans får vara
Då får himmel, då får jord
Och allt annat därtill fara,
Så står skrifvet i Guds ord." Ps 73:25

Så går det en dag om sänder,
 Äfven fast jag ensam bor,
 Ty det ej så sällan händer
 Att mig hjälper Britt Jans mor.
 Hon plär ofta hos mig gästa
 För att skotta undan snö,
 Därtill får hon äfven presta
 Med att bära hem mitt hö.

Så ett ord jag vill inskräpa:
 Midt i förra månaden
 Då begynte hönsen värpa.
 Så de göra äfven än.
 Nu har äfven korna båda
 Nyss födt hvar och en sin kalf.
 Det gick bra och utan vada,
 Lagd'ln är nu därför half.

Du kan nog med lätthet finna,
 Att jag mycket mjölk nu får,
 Men så skall du ock besinna,
 Kalfvarna får hvar sin tår.
 Ofta får och jag* erfara
 Signelsen af detta gull,
 Ty när jag dit uppf plär vara
 För jag hem min kruka full.

Husförhöret, som vi hade
 Nyss förliden sabbatsdag,
 Kyrkoherden därvid sade
 Mycket, som var till behag.
 Trästen, som då var i fråga,
 Lukas 1 och 46
 Sedan vers för vers vi tåga,,
 Fills vi hunnit 56.

* Undertecknad nämligen.

Hanna Karlsson hade äran
 Gifva prästen något spis.
 Det gick utan all förfäran,
 Han var nöjd naturligvis.
 Maten "Faster" hade lagat,
 Hanna bar den varsamt ned.
 Lars Petter får den betala.
 Äfven jag fick något med.

Jag lät äfven helt finurligt
 Bärra orgelen dit opp
 Och det är ju helt naturligt
 Allu tyckte det var godt.
 När jag med densamma ledde
 Sängen på enhvar koral,
 Och allsamman bra sig tedde
 Hördes uppf på prästens tal

Härmed vill jag ändligt ända
 Brefvet nu för denna gång.
 Också med detsamma sända
 Hälsningar det ganska mäng.
 Och att Herren nu må skicka
 Dig allt godt hvarhelst du går,
 Det vill säga: all sann lycka
 Önskar den, hvars namn här står.

And. Hagström

Ny husmor vid Tattarfallet

När Ludvig friade till Emelie ställde hon som villkor för ett ja att han skulle respektera hennes gudstro. Han höll sitt löfte hela livet och ett stående uttryck som han ofta använde var: "var och en må bli salig på sin tro". Ludvig var förvisso ingen gudsförnekare, utan hade ett gott förhållande till sin Gud, han använde t ex aldrig svordomar. Om han någon gång behövde tillgripa kraftuttryck så citerade han i stället sin far och kunde utbrista: "Perkele sa Erik-Larsa". Ett sådant kraftord var ju så gammalt och avlägset och dessutom finskt till sitt ursprung, att det knappast kunde betraktas som svordom.

Nelly har berättat att Ludvig även välvilligt skjutsade och hjälpte tillrätta predikanter som besökte Skattlösberg. Det var tydligen kutym att de skulle övernatta vid Tattarfallet. Ofta uppstod då heta teologiska diskussioner. Ludvig var nämligen redan i unga år betraktad som fritänkare i kyrkligt avseende. Han tillät sig att öppet tvivla på att prästerna alltid hade rätt i sin uttolkning av Guds budskap. Denna kritiska inställning till präster och till statskyrkan kan man även spåra hos svedjefinnarna långt tillbaka i tiden. Prästerna representerade överheten med tvång och krav. Det var en plikt att besöka kyrkan ett visst antal gånger per år, man skulle betala sitt tionde till kyrkan. Det fordrades att finnmarksborna gratis skulle skjutsa präster långa vägar, t ex mellan Nås och Säfsen innan Säfsen fått egen kyrka, eller vid husförhör när prästen kom för att kontrollera katekeskunnandet.

Finnmarksborna i forna tider tyckte inte att den kyrkliga kontakten var livsviktig. De hade ju sina naturgudar att ta till, som de tillbad och offrade till vid behov. En gissning är att även Ludvig bar med sig fragment av denna urgamla tvivlande inställning till kyrkan i sitt sociala arv. Det präglade möjligen hans inställning till präster och kyrkan även så sent som i början av 1900-talet.

Ludvig och Emelie levde ett strävsamt men lyckligt liv vid Tattarfallet. De var förnöjsamma och uppskattade hela tiden att de var självägande torpare. De hade 3-4 kor och några getter. Ludvig hade hästarna Flink och senare Sicka i jordbruket, för koltransporter och i timmerskogen. Han hade ibland någon huggare anställd, och utförde även körslor åt andra. Han kolade en hel del på egen skog och sålde kol till bl a Klenshyttan, Gonäs hytta och Nyhammars bruk, som alla efterfrågade träkol fram till en bit in på 1920-talet. Han levererade själv kolet med häst och körde den c:a 3 mil långa vägen på vinterföre, oftast fram och åter under dagen. Under första världskrigets krisår gav kolhanteringen relativt goda förtjänster. Därefter minskade efterfrågan på träkol - hyttorna blåstes ner.

Efter denna första presentation av Ludvig bör Emelies Bringsjöbergsbakgrund avslutas. Hennes mor Maria dog 1892, medan hennes far Magnus levde till 1906. Därefter såldes gården omkring 1907 på auktion till en man vid namn Oskar Hedlund. År 1928 sålde han i sin tur gården till en Edvin Karlsson. En dotter till Edvin Karlsson vid namn Ester bor i Sunnansjö och är gift med Gustav Lundkvist.

Det var märkligt att inget av Magnus' och Marias 10 barn kom att ta över föräldrahemmet. År 1880 bildade Carl-Johan Hellsing familj och flyttade till Säfsen. 1886 gifte sig Augusta Vilhelmina (Mina) med "Liss" Karl Jansson f 25/1 1852, de bosatte sig i en liten stuga ganska nära hennes föräldrahem i kanten av Bringsjöbergs "mana". (Mana är en gammal svedjeås, som sedan länge är uppodlad åker). Där föddes deras dotter Hulda, som blev mor till Harry Doverö f 1914, som är pensionerad finmekaniker och duktig urmakare. Han bor i Stockholm men har fritidshus i Sunnansjö. Karl och Mina köpte 1899 en gård i Skattlösberg. Emelie hade alltså redan en syster i Skattlösberg när hon flyttade dit 1904. Karls och Minas gård, "Karl-Jans", övertogs senare av sonen Gottfrid, gift med Torborg. Deras son Jan, gift med Els-Marie, bor fortfarande vid "Karl-Jans" och de har två söner som är födda under 1970-talet.

Per-Johan Hellsing emigrerade till USA 1887. Magnus-Adolf blev arrendator vid Gällsåsen, ett torp mellan Grängesberg och Saxdalen. Hilma Lydia gifte sig med Gruvfalls Jakob från Skattlösbergs-trakten. De fick 12 barn. Deras dotter Hilma blev också gift med en Jakob. De arbetade i jordbruket vid "Kaplågården" i Grangärde. De kom att köpa sitt "tjänsteboställe" där. Huset blev senare rivet. Deras barn skänkte efter flera år det rivna timmerhuset till Skattlösbergs Finngammelgård, där det nu är uppbyggt till arkiv och kallas "Ottos minne" efter hembygdsforskaren Otto Blixt. Några av Hellsing-ättlingarna sökte sig till andra orter. De som omtalats är tvillingarna Claes och Ferdinand som kom att etablera sig som bryggare. De startade först Grängesbergs Bryggeri. Ferdinand flyttade senare till Tumba och startade Tumba Bryggeri, som efter många år köptes upp av KF:s Bryggerirörelse. Då ingick även Ferdinand i köpet och blev chef för ett KF-bryggeri. Claes hoppade av bryggeribranchen och blev affärsman i Ludvikatrakten. Åtskilliga av deras nutida ättlingar kan man finna i utredningen om släkten Hellsing.

Ludvigs levnad

Ludvig fick uppleva stora samhällsförändringar. Han var född i ett finnpörte eller en rökstuga, utan skorsten. Röken från eldhärden fick leta sig ut genom en öppning i taket. Han berättade att ett starkt minne från barndomen var rinnande och svidande ögon beroende på den täta röken. De små barnen bars ofta av någon vuxen och hamnade då med huvudet nära taket där röken var tät. När han var 4 år flyttade familjen från rökstugan till en svenskstuga med skorstensstock, vilket han med lättnad kom ihåg. En rökstuga från Frösaråsen finns för övrigt bevarad vid hembygdsgården i Fredriksberg.

Ludvig har själv beskrivit hur man i Frösaråsen först under hans barndom på 1870-talet började använda fotogenlampor till belysning under mörka kvällar. Man hade tidigare fått nöja sig med torrvedsstickor eller ljuset från brasan. Att fotogenlampor introducerades i Frösaråsen kan man tacka den händige skolläraren Lars Lövgren för. Han började tillverka lampor av glasflaskor, som han försåg med ett rör med en veke i. Han gjorde hål för röret genom korken. Utanpå vekröret provade han in en skjutbar holk med vilken man kunde reglera lågan. Rördelarna rullade han till själv av tunnplåt och lödde samman. På så sätt fick Frösaråsen fotogenbelysning.

Under början av 1870-talet bestod Eriks och Majas familj av sju eller åtta personer. Vid sju års ålder började Ludvig skolan i Frösaråsen, vilken pågick under några vintermånader. Under sommarhalvåret skulle ju barnen hjälpa till hemma. I skolan lärde sig barnen skriva med en pinne i en sandbädd som de hade i sina bänkar. Även sångträning förekom med stöd av psalmodikon (ett ensträngat instrument).

Bland Ludvigs tidiga minnen från Frösaråsen är det brännvinssupande som ibland förekom hos karlarna i Frösaråsen. I byn, som ligger utmed vägen mellan Fredriksberg och Nås, stannade ofta hästforor som sålde brännvin för 75 öre kannan. Då vidtog ett oavbrutet supande och skrånande ända till brännvinet var urdruckat. Dessa fylleslag upplevde Ludvig som så otrevliga att han under hela sitt liv förblev sträng nykterist.

När han som tioåring kom till Skattlösberg fick han fortsätta några år i skolan där med Dan Anderssons far, Adolf Andersson, som nyutbildad lärare. Adolf var sträng men mycket kunnig, framför allt i bibelstudier. Han ville att eleverna skulle förstå innehållet och tolka texterna själva. Ludvig ansåg att denna skolning gjorde att han senare i livet kom att ifrågasätta mycket som han tog del av. Ludvig behöll en nära kontakt med Adolf Andersson och hans familj så länge de levde.

En kunskapstörstande småbrukare

Som vuxen deltog Ludvig i olika föreningar där man bedrev självstudier. Inom nykterhetsrörelsen samlades de som ville leva livet sunt och meningsfullt. Ludvig lärde sig engelska hjälpligt genom självstudier. Han var med och byggde upp ett ambulering bibliotek så att folket i finnbyarna skulle få tillgång till god litteratur. Man hade föreläsningförening och läste och diskuterade filosofiska verk av t ex Kant, Voltaire och Rousseau. Detta under 1880-talet i Skattlösberg. Ludvig var en sökande person och han var ung i en brytningstid när gamla dogmer ifrågasattes. Framför allt var det kyrkan och prästerskapets maktställning som kritiserades av yngre intellektuella och radikala personer.

1880-talet var liberalismens glansperiod. Det vimlade av "ismer" och läror. Ett kulturellt klimat som stimulerade unga medvetna personer. Charles Darwins verk "Om arternas uppkomst" hade 1871 översatts till svenska och därmed levererat vetenskapligt material som kullkastade kristendomens skapelseberättelse. Karl Marx' skrifter var tillgängliga och August Palm reste runt i landet och agiterade för socialism och klasskamp. Vetenskapen hade påvisat nya sanningar och radikala författare, som Georg Brandes, blev de frisinnades idol i Norden. August Strindberg kritiserade det vrånga och konservativa klassamhället. Det kulturella klimatet var tropiskt, idéer frodades och spreds. Allmänheten var läskunnig och stora grupper kände att de deltog i uppbyggnaden av ett nytt samhälle. Den allmänna rösträtten fanns inom räckhåll. Ekot från Pariskommunen 1871 spreds över Sverige, demokratin var plötsligt genomförbar! (Vi som upplevt 1968 års optimism om en bättre värld kan möjligen känna den fläkt av framtidsentusiasm som bar fram 1880-talets unga samhällsbyggare.)

Den "utilistiska" läran vann gehör i 1880-talets intellektuella kretsar. Den kan kallas för nyttomoral, dvs mänskliga handlingar bör värderas utifrån den nytta och välfärd de medförde för den enskilde eller för allmänheten. Den främste representanten för den åsiktsriktningen i Sverige var Viktor Lennstrand. Han fick givetvis sin inspiration från andra religionskritiker t ex Johan Most, som hävdade att "ju mera en människa är behärskad av religionen, desto mera tror hon - ju mera hon tror, desto mindre vet hon - ju mindre hon vet desto dummare är hon - ju dummare hon är desto lättare låter hon sig regeras av andra". Det var alltså sökandet efter kunskap och sanning som var vägen till befrielse. Många unga fick då erfara att samhällets makthavare och kyrkans företrädare stod i vägen i detta sanningssökande. Därför blev dessa samhällsbevarande grupper också måltavlor i den ideologiska och kulturella kamp som utspelades under 1880- och 90-talen. Allt större skaror

av förtryckta började ana möjligheterna till bättre levnadsvillkor. "Det är människans tänkande och dess längtande själ som är framåtskridandets motor". Tron på människan var vägledande för anarkisterna. Fria människor i ett fritt samhälle. Förmynderiet skulle ersättas med självregering under självansvar. För Viktor Lennstrand var kulturkampen viktigare än klasskampen. Han pläderade för en andlig befrielsestrid och en bildningskampanj som skulle sprida de utilistiska sanningarna. I den upplysningskampen var givetvis de tusenåriga kyrkliga dogmerna ett första hinder. Lennstrand dundrade på om att kristendomens bibelgud inte var varken bättre eller sämre än de gamla hednagudarna eller de grekiska och romerska gudalärorna, som numera ansågs föråldrade. Gudstro var inget annat än sagor och vidskepelse som prästerna använde för att behålla sin makt över folket. Lennstrand gav ut tidningen "Fritänkaren" under slutet av 1880-talet, vilket bidrog till spridningen av hans idéer. Han var mycket hyllad och populär även hos den snabbt växande arbetarklassen och han skrev och talade så att alla förstod. Han sade att folkets frälsning måste vara deras eget verk. Människorna måste själva avsätta kyrkans gud och i stället följa vetenskapens sanningar och frihetens krav och själva genom förnuftiga handlingar skapa ett nytt samhälle där ingen förtrycker och utsuger den andre. Lennstrand blev följdriktigt kallad för "avkristningen apostel i Norden". De samhällsbevarande krafterna förföljde honom och förbjöd hans möten. Det var endast i Gävle, Södertälje och Göteborg som myndigheterna tillät honom att hålla föredrag. Han åtalades massor av gånger för hädelse av gud, men för det mesta frikändes han i rätten. Några gånger blev han dock fälld och dömd till 3 månades fängelse vid varje tillfälle. Han var alltså fängslad långa perioder i slutet av 1880-talet. Men när han frigavs fortsatte han omedelbart sin agitation och sitt sanningsökande. Han var ingen profet som visste alla svar utan han var själv frågande inför livets och naturens hemligheter. Men han menade att den värld som vi lever i, vet vi ändå en del om och den kunskapen ska vi ta vara på och fortsätta att söka efter sanningen. Han bemötte därför de kristna som krävde att man skulle hylla deras gud, världsaltets skapare och ledare. Han såg som sin uppgift här på jorden att öppna ögonen och bana väg för kommande generationer "så att de ej skola få våra bojar i arv". Lennstrand såg hoppfullt fram emot en upplyst framtid där människorna skulle blicka tillbaka på hans samtid med samma synsätt som man nu betraktar forntiden och dess gudalära. Han dog också i den förhoppningen, 1895 endast 34 år gammal.

Viktor Lennstrands budskap nådde även Skattlösberg och Ludvig Eriksson, som förvisso tog till sig delar av tankegångarna. Han blev inte någon gudsförnekare, utan snarare en "panteist" som ser gud i naturen och i allt levande. Han var i hela livet en from person som trodde

på det rätta och som hade ett gott förhållande till sin frälsare. Han handlade alltid ansvarsfullt och ärligt. Det var främst i synen på prästerskapet som han var enig med Lennstrand. Ludvig kritiserade prästernas dubbelmoral och hamnade då och då i dispyt med prosten Magnevill i Grangärde. Ofta gällde det anklagelser om att Skattlösbergsfolket alltför sällan besökte kyrkan. Det var Ludvig som förde bybornas talan och han förklarade att de hade viktigare saker att uträtta än att åka den 2.5 mil långa vägen till Grangärde och kontakten med gud kunde man sköta utan att åka till kyrkan. Vilde prosten träffa byborna så fick han väl hålla gudstjänst i Skattlösberg. Som exempel på Ludvigs hjälpsamhet och orädda handlande gentemot prosten Magnevill, som av många ansågs alltför fördömande, ställde Ludvig välvilligt upp och skjutsade, mitt i vintern, med häst ett ungt par (där kvinnan var gravid) den 5½ mil långa vägen till Smedjebacken, för att låta paret vigas av Norrbärkes mindre fördömande präst.

Ludvig betraktades som fritänkare och som litterär gestalt förekommer han i Dan Anderssons novell "Bönemötet på Kavelås" som fritänkaren och Lennstrandianen Lars Eriksson. Ludvig Erikssons trosuppfattning framgår även av hans dikt "Min kyrka".

Ludvig var alltså god vän med Dan Andersson och kan ha inspirerat honom till den uppgörelse med den stränga Lutheranska läran som Dan Andersson gjorde i sin diktning.

Tillsammans förde Ludvig och den unge Dan religionskritiska samtal och Dan kunde få läsa Ludvigs böcker, t ex Koranen och Bhagavadgita, litteratur som inte fanns i Dans lutheranska hem. Eftersom Dan och Ludvig hade samma intressen och trivdes tillsammans, trots en ålderskillnad på 22 år, kan man kanske tro att de inte enbart var kulturellt besläktade. Det fanns också flera släktsamband, om än avlägsna, men det kände de knappast själva till. I åttonde led på Dans morfars sida återfanns Sigfrid Ersson, Djuprämmen, som i femte led också var Ludvigs anfader (se antavla A2). I åttonde led på Dans mormors sida återfinns samme Sigfrid Ersson, Djuprämmen. Även på Dans farfars sida finns samband. Dels med finnelänsmannen i Håen Lars Hansson och hans hustru Maria Christoffersdotter, som var anfader i åttonde led till Dan. De var ju också svärföräldrar till Jan Sigfridsson i hans första gifte med Justina (se antavla A2). Dessutom var ju Maria Christoffersdotter (se antavla 00) sondotter till Lång-Christoffer i Sundsjön, som därmed blev anfader i tionde led till Dan och i sjunde led till Ludvig i direkt nedstigande led (se antavlorna A1, A2, A3). Ett annat och närmare släktsamband, också på Dans farfars sida, leder till nämndemannen Erik Mattsson, Skattlösberg, som i sjätte led var anfader till Dan. Erik Mattsson var även anfader i femte led till Ludvig (se antavlorna B1, B2).

Ytterligare ett par nyupptäckta släktsamband, som jag tar upp här av praktiska skäl, trots de inte berör Ludvig Eriksson, gäller mina egna rötter dels på min farfars sida, dels på min farmors. På min farfars sida leder rötterna också till nämnde Erik Mattsson, där han alltså var min anfader i sjunde led (se antavlor A1, K1, B2). Även på min farmors sida har ett släktsamband med Dan Andersson framkommit. På Dans farfars sida fanns i femte led skraddaren Snuv-Erik Johansson, Sunnansjö. Denne Snuv-Erik blev i sitt andra gifte även anfader till min farmors släkt och till mig i sjätte led (se antavlor A1, L1) och var troligen den första av Snuv-släkten som bosatte sig på Botberget. Den något överraskande slutsatsen av den senast infogade utredningen av släktrationen till Dan Andersson blev att det föreligger ett betydligt närmare släktsamband på min fädernesida än på mödernesidan, trots min morfars finnmarksursprung och fysiska närhet till Dan Anderssons person och miljö.

Under hela sitt liv behöll Ludvig en stor läslust och var en allsidig och flitig tidningsläsare. Han läste tidningar som Vårt Land, Fria ord, Folkbladet och Trons segrar. Det berättas att när han körde längre sträckor med häst hade han alltid några tidningar med sig, som han läste i under färden. Hästen - Flink eller Sicka - hittade ju vägen utan några anvisningar från körkarlen.

Ludvig var också duktig fiolspelman. Han och Viktor Carlsson (förebilden till Jungman Jansson) spelade ofta vid möten och fester. Ludvig lärde sig noter på egen hand och på äldre dar nedtecknade han åtskilliga låtar och vallvisor som tidigare förts vidare genom muntlig tradition. Flera av dessa låtar hade Ludvig fått med modersmjölken från sin mor Maja, som ständigt nynnade och sjöng gamla låtar. Vissa av Ludvigs traditionella visor var så frispråkigt fräcka att jag förvånas över att han ville sätta dem på pränt. Troligen samarbetade Ludvig och Otto Blixt, som bodde i Vännebo strax intill Skattlösberg. De båda upptecknade mängder av visor och folkdiktning, som de lämnade till Uppsala landsmålsarkiv (ULMA). Flera av deras visor återfinns i "Fula visboken" av Bengt Anderberg, Bengt af Klintberg och Christina Mattsson.

Under flera år var Ludvig även lokalskribent för tidningen Falukuriren, där han skrev om aktuella frågor och händelser i bygden. Han var också under många år ledamot av Grangärde sockens pensionsnämnd. Liksom sin far blev han utsedd till nämndeman, i Ludvigs fall vid Ludvika tingsrätt. De dagar som tinget pågick fick nämndemännen från de avlägsna byarna bo i ett övernattningsrum ovanpå i tingshuset.

1900-talets generationer

Ludvig och Emelie födde upp fyra egna barn och en fosterson. Emelie dog 3/6 1941. Ludvig dog den 12/11 1949 på det tämligen nybyggda ålderdomshemmet Tallmogården i Sunnansjö där han bodde under sitt sista levnadsår.

Deras äldsta dotter Nanna föddes 30/12 1905 och dog 1/6 1985. Hon var gift med en man från Skattlösberg, Hugo Nilsson f 1895. Han var för övrigt ättling i sjätte led till Matts Göransson 1684-1741, Skattlösberg (se antavla B2) samt kapitlet "Sista generationen vid Frösaråsen". Förutom Hugos två barn från tidigare äktenskap, Uno och Inga, fick Nanna och Hugo döttrarna Maj född 14/11 1930 och Sonja född 26/7 1936. De är båda döda. Maj (gift Thorné) hade tre barn: Yngve född 14/2 1961, gift med Anette och lantbrukare vid Edsvalla i Värmland, Örjan född 14/6 1962, gift med Åsa och räddningschef vid räddningstjänsten i Karlskoga och Pia född 11/9 1967, sjuksköterska i Falun och gift med Hasse Pernils i Grycksbo. Majs tre barn är 11:e generationen ägare, sedan 1648, till Per-Danielsgården i Skattlösberg som beskrivits under kapitlet "Sista generationen vid Frösaråsen".

Dottern Lilli, född 31/5 1908, gifte sig med Seved Svensson från Ulriksberg. De övertog gården efter Ludvig och Emelie. Deras son Robert, född 1942, bor i Ludvika och är vaktmästare på Lasarettet, men har Tattarfallet kvar i sin ägo. Lilli dog 8/9 1996.

Sonen Erik, f 1915, var posttjänsteman. Han började sin bana vid posten i Skattlösberg. Han tjänstgjorde sedan vid flera poststationer i trakten, de sista åren fram till pensioneringen vid posten i Grangärde. Han var barnlös och dog 1985.

Fostersonen Hildor Hellsing, f 1915, lever fortfarande 1996 och bor i Telningberget, väster om Skattlösberg. Hildor var dotterson till Emelies syster Amanda Maria Hellsing. Hans mor Alma dog när han var 4 år och han fick växa upp hos sin mors mosters familj. Han var jämnårig med Erik.

Avslutning

Släktkrönikan har nu glidit in i sent 1900-tal och någon påtaglig anknytning till de finska rötterna finns inte längre kvar. Men om man å andra sidan betraktar vår kultur i ett 4000-årigt perspektiv - man anser ju att de gamla grekerna inte var så värst olika oss 1900-talsmänniskor - så framstår ju de 400 år som här behandlats om en relativt näraliggande period.

I det perspektivet får vi plötsligt en betydligt starkare koppling till släkterna Havuinen, Nikarainen, Honkainen, Puuroinen (Bure), Kaupoinen

(Capo), Muhoinen, Sormuinen, Ronkainen, Nurinen och Vaapuinen, samt alla de i krönikan ingående, framför allt kvinnorna, som inte fått sin finska släktanknytning redovisad.

Ett exempel på hur finnmarkstraditioner sprids och blandas med gängse svensk småbrukarkultur kan avslutningsvis representeras av min mor, yngsta dottern från Tattarfallet, Nelly f 1911. Hon kom omkring 1930 till Botberget i Sunnansjö som hembitråde åt Gottfrid Mattsson (1898-1971) och hans far och två bröder. 1935 gifte hon sig med Gottfrid och blev husmor vid torpet på Botberget. (Som tidigare nämnts i kapitlet "Sista generationen vid Frösaråsen" hade mina föräldrar släktanknytning i sjunde led via Vaapuinen-släkten i Skattlösberg, se antavlorna A1, K1, B1, B2, ett förhållande som med all sannolikhet var okänt för dem eftersom jag aldrig hört talas om det).

Nellys tillvaro på Botberget var inte särskilt olik livet vid ett finntorp. Hon hade ju sedan barndomen erfarenhet av småbrukarliv och boskapskötsel. På Botberget fanns dock ingen häst för tyngre arbeten, utan allt fick göras med handkraft. Nelly hade som barn vallat kor på skogarna omkring Skattlösberg. Hon hade deltagit i myrslåtter och repat löv från skogens träd till vinterfoder åt djuren på svedjefinskt manér. Detta att repa löv, eller att med lien slå av de yttersta grenarna på lövträd, fortsatte hon gärna med även på Botberget. Här på Botberget var det hon som ansvarade för torpet och boskapskötseln, om än bara med en enda ko, fram till 1958. Gottfrid var gruvarbetare i Grängesberg.

Nelly var, liksom sin far Ludvig, musikalisk och genom sin sång förde hon vidare många av de vallåtar från Säfsen som han upptecknat. Nelly dog 20/12 1993.

Undertecknad, Olof Mattsson f 1938, är ende son till Nelly och Gottfrid. Jag är sedan 1994, tillsammans med min hustru Susann, bosatt vid föräldrahemmet på Botberget i Sunnansjö.

Botberget i november 1996

Olof Mattsson

>>>>KÄLLFÖRTECKNING

- Utredning om Lång-Christoffer och hans släkt: Arne Östman
 Utredning om Christoffer Christofferssons släkt: Rolf Christoffersson
 Utredning om "Djup-Rämmen-grenen" och Höksläkten: Ingvar Hök
 Svenskar och finnar i Värmland
 (artikel i Värmländsk historia 5): Richard Broberg
 Strömsdal - Torp och torpare: Strömsdals hembygdsvänner
 Hellsingboken - Släkten Hellsing under 400 år: Hellsings släktförening
 Finnarne i mellersta Sverige: Petrus Nordman
 Finnarnas historia i Sverige: Kari Tarkiainen
 Finnmarkerna i Dalarna och Bergslagen 1774: Prosten Jakob Boetius
 Med Dalälven från källorna till havet - Nås-delen: Karl-Erik Forslund
 Finnskog: Hans Lidman
 Finnmarksräfsten i Norge år 1686: Isidor Sundberg
 Finnmarkens spelman: Gunde Johansson
 Finntorparna i Mången: Per Jonsson
 Finnmarken Förr och Nu
 (Nr 2 -88, 1- 89, 1 -91, 2 -95): Lars-Olof Herou/Nils Holmdahl
 Finsk kolonisation av Bergslagen: Albert Palmqvist
 Rämsbergsgruvan och Näsrämshyttan: Albert Palmqvist
 Från Rämmen och Äppelboskogen: Albert Palmqvist
 Dagbok öfver dess resor
 på Finnskogarna år 1817 - Dalarna: Carl Axel Gottlund
 Dagbok öfver dess resor
 på Finnskogarna år 1821 - Värmland: Carl Axel Gottlund
 En fritänkares levnadssaga (om V Lennstrand): C-J Björklund
 Gravendal och Fredriksberg: Sigvard Montelius
 Säfsnäsbrukens arbetskraft och försörjning: Sigvard Montelius
 Säfsfinnarnas bygd i 1700-talets början: Erik Falk
 Svensk historia: Alf Henriksson
 Sveriges finnmarker: Helmer Linderholm
 Dan Anderssons härstamning: Erik Hellerström
 Grangärde församlings minnesbok: Prosten A Magnevill
 Förteckning över personer
 i Säfsnäs församling före 1725: Matts Eriksson
 Förteckning över innevånare i Nås: Gabriel Jonsson
 Säfsnäs församlings kyrkoböcker
 Nås församlings kyrkoböcker
 Grangärde församlings kyrkoböcker
 Kungl. Krigsarkivet: Generalmönstringsrullor över Dalregementet
 Skattlösberg Förr och Nu
 - Släktutredningar: Studiecirkelrapporter från byforskarna
 Efterlämnade anteckningar och publicerat material av Ludvig Eriksson
 Muntliga uppgifter av Nelly Mattsson, Lilli Svensson och Harry Doverö

Tillägg

Efter att texten blivit utskriven har jag av Sonja Olsson, släkt- och hembygdsforskare från Strömsdal, fått uppgifter om anfäder från Hällefors-, Silken- och Kopparbergstrakten. Uppgifterna gäller min mormorsmors farmors härstamning, alltså Stina Thomasd:r f 3/6 1767 (e antavla D1). Hennes far Thomas Ersson f 1734 kom från Lilla Uvberget i Hällefors socken. Han gifte sig med Lisa Hindriksd:r f 1737-38, även hon kom från Hällefors socken, från Stensjöhöjden. De bosatte sig i Skifsen i Säfsen. Där föddes dottern Stina. När hon var fyra år dog fadern, 4/4 1772, i "håll och stygn" (lunginflammation), han karaktäriserades av prästen som en "stilla och saktmodig man". Redan året därpå gifte Lisa Hindriksd:r om sig med Sigfrid Jansson. Hon hade därefter tydligen bott på annan ort i några år eftersom det 1776 uppgavs att de båda flyttat till Skifsen. Där dog också Lisa 13/3 1792 i "vattusot". Lisas far var Hindrik Ersson f 1/8 1707 i Gränsjön vid Silken. Han gifte sig 29/9 1730 med Lisa Nilsd:r f 28/1 1712 vid Silken. Hon var dotter till Nils Mårtensson. Hindrik och Lisa bodde vid Stensjöhöjden där dottern Lisa föddes och där även modern Lisa dog 1/4 1753, 41 år gammal. Hindrik gifte därefter om sig med Lisa Persd:r från Yxsjön i Ljusnarsbergs socken. Han dog vid Stensjöhöjden 1/6 1770 i "håll och stygn". Hindriks far var Erik Nilsson, Gränsjön.

Åter till den "saktmodige" Thomas Ersson och hans föräldrar. Fadern, Erik Ersson, var född 1693 vid Havsjön i Hjulsjö socken, och hans far hette Erik Jansson. Thomas mor var Anna Olsd:r f 1704 vid Stora Smedsberget i Kopparberg i Ljusnarsbergs socken (se antavla D3). Hennes far var Olof Olsson från Kopparberg, han var troligen bergsman. Annas mor hette Kerstin Matsd:r, också från Kopparberg.

I den s k Odelstjärnas bok finns ytterligare uppgifter om Olof Olsson. Även i den s k "Silksboken" finns fler uppgifter om forna tiders förhållanden omkring sjön Silken.

Om detta blad utgör fortsättningsantavla återfinns nedanstående proband på blad A2.....

FÄDERNE

Erik Christoffersson
Havuinen
f omkr 1622
Sundsjön
Hemmansägare
Bergsman
Djuprämnen
d 1667

Christoffer Jönsson
Havuinen
"Lång-Christoffer"
f 1593
Kopparberg
Sundsjön
Bergsman
Hemmansägare
g II 3/2 1641
d 1663
Sundsjön

Jöns Andersson Havuinen
Rantasalmi
Björksunda
Kopparberg
Ljusnarsberg

Anders Havuinen
Rantasalmi, Savolax
Finland

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

PROBAND

Sigfrid Ersson
f 1649
Djuprämnen
Hemmansägare

Hustru I? *Margareta*
d 1640

g II 3/2 1641
m Marit Persd:r
änka efter

Sigfrid Clementsson
Tappen, Kopparberg
(se nedan)

Sigfrid Clementsson
Tappen
Ljusnarsberg
d 1639

MÖDERNE

Malin Sigfridsd:r Kropp
1) *Malin Sigfridsd:r Kropp*
Malin Sigfridsd:r
g före 1653
d 1667

Marit el Maria Persd:r
f 1595
Tappen
d 1671
omgift m
Lång-Christoffer
(se ovan)

Peder Henriksson Nurinen
född i Finland
Rällen
Kopparberg

Henrik Nurinen

Ev hustru I
Christin Olsd:r Kropp

Anteckningar (källhänvisningar, anföruster etc)

1) Sannolikt var Malin mor till Sigfrid Ersson och hans bröder, dokumentation saknas dock.

Om detta blad utgör fortsättningsantavla återfinns nedanstående proband på blad A1.....

FÄDERNE		
Erik Ersson f 16/8 1795 Tjädertjärn Hemmansägare Håen g 1819 d 4/1 1867 Frösaråsen	Erik Andersson f 4/3 1764 Tjädertjärn g 1787 d 1834	
	Anders Jonsson 3) f 1734 Tjädertjärn g I 1757 g II 1793	
	I Anna Ersd:r Grangärde (Skattlösberg) 1732-1793 g 1757	
	II Sara Mattsd:r Grangärde f mars 1736 g 1793 d 1800	
Maja Ersd:r f 30/10 1760 g 1787 d 1836		
PROBAND		
"Tjäder-Maja" Maja Ersd:r f 15/5 1825 Håen 1) g 1857 d 18/12 1889 Skattlösberg		
Jonas Carlsson f 10/3 1761 L:a Älgberget g I 4/7 1786 g II 7/10 1787 g III 10/8 1791 g IV 8/10 1819	Carl Carlsson f 10/3 1729 Torskbäcken g 27/9 1752 d 19/6 1786 L:a Älgberget	
MÖDERNE		
Maja Jonsd:r f 11/5 1796 L:a Älgberget g 1819 d 26/1 1876 Frösaråsen	2) Anna Andersd:r Holm f 25/3 1732 Älvsbacka Nyed g 27/9 1752 d 26/9 1808 L:a Älgberget	
	Maja Jonsd:r Tysk f 11/4 1769 Långmossen Filipstad g 10/8 1791 d 9/4 1819 Frösaråsen	Jon Persson Tysk f 1727 Långmossen Filipstad g 14/6 1752 d 11/6 1788 Långmossen Landbonde, kyrkvård, nämnde- man
	Agneta Hansd:r f 1729 Älvsjöhöjden g 14/6 1752 d 21/9 1800 Långmossen	Hans Jonsson f 1696 L:a Smedberget Ljusnarsberg g 1723 d 1771 Lövsjöhöjden
	Anders Jönsson Holm f 1694 Bjurbäcksbruk Lungsund Värmland g 22/4 1717 d /12 1734 Gravendal	
	Gundela Jonsd:r f 1694 Torskbäckshyttan Färnebo g 1720 d 1778 L:a Älgberget	
	Malin Halvarsd:r f 13/2 1688 Galtskär Lungsund Värmland g 22/4 1717 d 5/6 1754 Sörberget	
	Per Jonsson Tysk f 1688 Dammyttan Filipstad g 1716 d 20/10 1749 Långmossen	
	Elin Jakobsd:r f 1684 Wraket Hällefors Örebro län g 1716 d 18/1 1755 Långmossen	
	Karin Olsd:r f 1702 Nya Kopparberg g 1723 d 1779 Lövsjöhöjden	
2) Enligt Gottlunds dagbok sid 366 fanns nämndemannen Jonas Carlsson Rautiainen i Älgberget.	Anteckningar (källhänvisningar, anföruster etc) 1) Enligt hörsågen kom Maja från Tjädertjärn. Enligt husförhörslängder kom hon från Håen dit familjen flyttade 1831. Anknytningen till Tjädertjärn måste vara genom fadern som var uppväxt där. 3) Anders Jonssons biologiska fader var troligen Jonas Pålsson f 1705 i Karlskoga, byggmästare vid Ulriksbergs hytta, vilken bodde vid och byggde Tjädertjärn 1737. (Se "Säfsen - brukstorp" sid 43).	

Om detta blad utgör fortsättningsantavla återfinns nedanstående proband på blad A1.....

FÄDERNE

Olof Hellsing
f 25/9 1782
Gravendal
Mästersmed
g 10/6 1810
vid Gustavs-
strömsbruk
d 17/7 1853

Olof Hellsing
f 12/12 1750
Gravendal
Mästersmed
g 21/8 1774
d 9/10 1830
Säfsen

"Päder" Per Hellsing
f 13/10 1723
Hällefors
Mästersmed
g 12/6 1748
d 13/6 1818
Gravendal

Nils Eriksson Hellsing
f 1676 g II 21/4 1723
d 1/4 1741

Nässjön, Hällefors
Katarina Samuelsd:r
f 14/3 1680
g 21/4 1723
d 5/5 1757

Forts se blad

Forts se blad

Sara Olsd:r Bock
f 1718
g 12/6 1748
d 22/2 1806 Säfsen

Olof Bock
Mästersmed

Forts se blad

Anna Jönsd:r

Forts se blad

Catarina Hübbert
f 12/10 1754
Säfsen
g 21/8 1774
d 17/9 1837

Gustav Jansson Hübbert
f 1718
Säfsen
Mästersmed
g 21/10 1753
d 27/4 1778
Säfsen

Johan Johansson Hübbert
f 1682
Mästersmed
d 12/3 1743 Fredriksberg

Forts se blad

Kjerstin Nilsd:r
f 1678
d 28/12 1754
Säfsen

Forts se blad

PROBAND

Magnus Hellsing
f 5/10 1827
Gustavsström
Gåsborn
Halvmästare
g 21/10 1855
Hemmansägare
Bringsjöberg
Grangärde
d 30/5 1906

Margareta Persd:r
f 21/7 1728
Aborrtjärn, Ljusnarsberg
g 21/10 1753
d 8/7 1781
Fredriksberg

Per Mårtensson
f 30/12 1699
Säfsen
d 29/4 1764

Forts se blad

Susanna Adamsd:r
f 18/6 1700

Forts se blad

Jan Pettersson
f 5/9 1762
Torpare/Gruvfogde
Hedtjärn
Gåsborn

Petter Jonsson
Gåsborn

Forts se blad

Forts se blad

MÖDERNE

Brita Jansd:r
f 29/11 1788
Gåsborn
g 10/6 1810
d 21/6 1836

Annika Jönsd:r

Forts se blad

Forts se blad

Maria Persd:r
f 7/1 1761
Laggarsundet
Gåsborn

Per Olsson
Gåsborn

Forts se blad

Forts se blad

Margita Andersd:r

Forts se blad

Forts se blad

Anteckningar (källhänvisningar, anföruster etc)

Om detta blad utgör fortsättningsantavla återfinns nedanstående proband på blad ...D1.....

FÄDERNEBergsman
Olof Olsson
Kopparberg,
Ljusnarsberg
(se vidare i
Odelstjärnas bok)

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

PROBANDAnna Olsd:r
f 1704
Stora Smedsberget,
Kopparberg,
Ljusnarsberg

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

MÖDERNEKerstin Mattsd:r
Kopparberg,
Ljusnarsberg

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Anteckningar (källhänvisningar, anföruster etc)

Om detta blad utgör fortsättningsantavla återfinns nedanstående proband på blad ...D1.....

FÄDERNEErik Nilsson
Gränsjön

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

PROBANDHindrik Ersson
f 1/8 1707
g I 29/9 1730
g II m Lisa Persd:r,
Yxsjön
d 1/6 1770 i "håll och
stygn"
Stensjöhöjden

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Anteckningar (källhänvisningar, anföruster etc)

Om detta blad utgör fortsättningsantavla återfinns nedanstående proband på blad A2.....

FÄDERNE

Hans Nilsson
Honkainen
f 1620
Flaten 1650-51
till Håen 1662
Finnelänsman
d 1679 ¹⁾

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

PROBAND

Lars Hansson
Honkainen
f 1637
Håen
Finnelänsman
1680-1717
och nämndeman
d 1733

Forts se blad

Forts se blad

(Dotter Justina
Larsd:r
f 1701)

Forts se blad

Forts se blad

MÖDERNE

Marit Mattsd:r

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Anteckningar (källhänvisningar, anföruster etc)

¹⁾ Vissa uppgifter pekar på att Hans Nilsson hade släktanknytning till Nils Nikarainen, som var förste svedjare i Håen, men som återflyttade till Finland.

Om detta blad utgör fortsättningsantavla återfinns nedanstående proband på blad A2.....

FÄDERNE

Christoffer
Christoffersson
Havuinen
Sundsjön
Rämnen ¹⁾Christoffer Jönsson
Havuinen
Sundsjön
f i Rantasalmi
d 1665

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

PROBAND

Maria Christoffersd:r
Havuinen
f 1655
g 1677

MÖDERNE

Chirstin

Anteckningar (källhänvisningar, anföruster etc)

¹⁾ AnförlostChristoffer var alltså broder och kompanjon med Erik Christoffersson, se A3,
samt bergsman vid Närsrämmshyttan dit han flyttade omkring 1659.

Om detta blad utgör fortsättningsantavla återfinns nedanstående proband på blad A2.....

FÄDERNE

Uppsyningsman
Erik Johansson
Kaupoinen (Capo)
f 1684
g 1708
d 1737
Flaten
Närsen
Kvarnberget
Digerliden
Håen
Fähusberget

Johan Ersson
Kaupoinen
f 1645
d 1700
Flaten

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Karin Göransd:r
f 1646

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

PROBAND

Marit Ersd:r
f 1/6 1719
Fähusberget
gII 1747

Olof Olofsson
Ronkainen
f 1650
Kölaråsen
d 1696

Olof Olofsson
Ronkainen
f 1625
d 1709
Kölaråsen

Forts se blad

Forts se blad

MÖDERNE

Anna Olsd:r
Ronkainen
f 1672
Kölaråsen
d 1758

Karin
f 1615

Forts se blad

Forts se blad

Karin Johansd:r
f 1650

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Forts se blad

Anteckningar (källhänvisningar, anföruster etc)

Släktforskare/släktarkiv		Olof Mattsson		<i>Antavla</i>		Blad J1	
Om detta blad utgör fortsättningsantavla återfinns nedanstående proband på blad A1.....							
FÄDERNE							
Matts Persson f 29/2 1784 Lågnäset Bergsman g 28/11 1817	Per Mattsson f 1756 Lågnäset Bergsman g 1779	Matts Larsson Grytänget Sunnansjö	Forts se blad				
			Forts se blad				
		Brita-Stina Persd:r	Forts se blad				
	Catharina Ersd:r g 1779	Forts se blad					
		Forts se blad					
		Forts se blad					
PROBAND							
Daniel Mattsson (Daniel Matts) f 21/11 1834 Lågnäset, Sunnansjö Hemmansägare g 26/10 1862 d 6/1 1909	Klack-Petter Ersson f 7/3 1769 Sandviken d 1835	Klack-Erik Hansson f 1747 Sandviken	Forts se blad				
			Forts se blad				
		Forts se blad					
MÖDERNE							
Stina Persd:r f 9/7 1794 Sandviken g 28/11 1817	Maria-Christina Vidiksd:r f 6/5 1770 Grangärde kyrkby d 1816	Vidik Andersson f 26/9 1730 Grangärde kyrkby g 10/3 1753	Forts se blad				
			Forts se blad				
	Christina Carlsd:r f 18/3 1734	Carl Hedberg f 1705 i Karbenning Urmakare Sunnansjö 1740 d 1781	Forts se blad				
Anteckningar (källhänvisningar, anförkluster etc)							
Forts se blad							

Släktforskare/släktarkiv		Olof Mattsson	<i>Antavla</i>	Blad K1	
Om detta blad utgör fortsättningsantavla återfinns nedanstående proband på bladA1.....					
FÄDERNE					
Erik Ersson (Blom) f 1/1 1804 Lågnäset, Sunnansjö g 7/12 1839 d 1/9 1873	Erik Persson f 21/8 1774 Skattlösberg g 25/10 1799 d 1836 Sunnansjö	Petter Ersson 3/3 1741 Skattlösberg g 2/1 1765 d 1810 Skattlösberg		Forts se blad B2, b	
				Forts se blad	
		Anna Larsd:r f 27/7 1736 Torsberg g 2/1 1765 d 7/4 1810 Skattlösberg		Forts se blad	
				Forts se blad	
	Lisa Ersd:r f 7/10 1774 g 25/10 1799 d 1834 (slaganfall) 1)	Erik Larsson Blomme f 1741 Hjärphöjden (Soldat) d 1791			Forts se blad
					Forts se blad
PROBAND					
Stina Ersd:r f 6/7 1840 Lågnäset g 1862 d 14/9 1889 Lågnäset, Sunnansjö	Catherin Larsd:r f 3/5 1732 Lågnäset, Sunnansjö Andra giftet			Forts se blad	
				Forts se blad	
				Forts se blad	
Anders Mattsson f 25/10 1784 Forstäppan g 1808 d 1834	Matts Persson f 19/9 1747 Skattlösberg g 1775			Forts se blad	
				Forts se blad	
				Forts se blad	
MÖDERNE					
Stina Andersd:r f 27/5 1815 Forstäppan, Sunnansjö g 7/12 1839	Catrina Nilsd:r f 28/7 1754 Forstäppan g 1775			Forts se blad	
				Forts se blad	
	Carina Persd:r f 15/2 1787 Lågnäset g 1808	Pehr Larsson Resares Lågnäset			Forts se blad
					Forts se blad
	Catherina Mattsd:r Lågnäset			Forts se blad	
				Forts se blad	
Anteckningar (källhänvisningar, anföriluster etc) 1) Soldaten Blommés dotter					

Om detta blad utgör fortsättningsantavla återfinns nedanstående proband på bladA1.....

FÄDERNE	"Snuv" Erik Ersson d ä f 22/11 1771 Sunnansjö g 1795 d 13/4 1834	"Snuv" Erik Jansson f 19/11 1739 Västansjö Skräddare 1) g I 1761 g II 1770 g III 1793 d 23/10 1809 Sunnansjö	"Snuv" Johan Andersson f 28/7 1711 Västansjö g 1738 d 3/1 1769 Forts se blad L2
"Snuv" Erik Ersson dy f 12/12 1811 Botberget g 22/9 1833 d 8/12 1851		Cathrina Persd:r f 3/4 1731 g 1770 d 1793	Carin Ersd:r (Hyttsved) f 11/11 1715 Västansjö g 1738 d 19/1 1789 Forts se blad
			Forts se blad
PROBAND	Christina Olsd:r f 26/11 1767 Grangärde kyrkby g 1795 d 4/8 1847		Forts se blad
			Forts se blad
"Snuv" Jan Ersson f 4/3 1834 Botberget, Sunnansjö g 22/5 1863 d 5/9 1906			Forts se blad
			Forts se blad
MÖDERNE	Maja Andersd:r f 22/9 1813 g 22/9 1833		Forts se blad
			Forts se blad
			Forts se blad
			Forts se blad
			Forts se blad
			Forts se blad
		Anteckningar (källhänvisningar, anföruster etc)	
		1) "Snuv" Erik Jansson f 1739 var i sitt första gifte anfader till författaren Dan Andersson i 5:e generationen, på dennes fädernesida	

Släktforskare/släktarkiv		Olof Mattsson		<i>Antavla</i>		Ingår ej i släktutredningen		Blad 00	
Om detta blad utgör fortsättningsantavla återfinns nedanstående proband på blad						Illustration av sammangiften			
FÄDERNE		Matts Zackrisson Bure "Rik Matts" f 1679 Skifsen Nämndeman g 1697 d 1752		Zackris Mattsson Bure f 1646 Skifsen Nämndeman d 1693		Matts Mattsson Puuroinen (Bure) f 1615 Skifsen (Djupsjön) d 1644			
Son II: Matts Mattsson Bure f 1713 d 1760 g A) nedan Drafsen (Se antavla H1)						Forts se blad			
Son I: Zackarias Mattsson f 1700 d 1779 Skifsen				Maria Mattsd:r f 1654 d 1697		Forts se blad			
		Karin Mattsd:r f 1678 g 1697 d 1748				Forts se blad			
						Forts se blad			
PROBAND						Forts se blad			
(Endast fäderne) Karin Zackrisd:r f 5/12 1733 g 1754 B) (Se antavla A2)						Forts se blad			
		Son II Larsson g C) nedan		Karin Hansd:r f 1660 Håen g E) nedan		Hans Nilsson Honkainen f 1620 d 1679 Håen Finnelänsman			
		Dotter: Justina Larsd:r f 1701 g D) nedan		Lars Hansson f 1637 Håen g 1677 d 1733 Finnelänsman		Marit Mattsd:r			
						Forts se blad			
MÖDERNE		Son I: Lars Larsson f 1692 Håen d 1749		Maria Christoffersd:r Havuinen f 1655 Rämnen g 1677		Christoffer Christoffersson Havuinen Rämnen x)			
Maria Larsd:r f 1715 d 1787 g A)						Forts se blad			
		Maria Sigfridsd:r f 1696 Djuprämnen d 1762		Sigfrid Ersson f 1649 Djuprämnen		Erik Crisoffersson Havuinen Djuprämnen d 1667 x)			
		D:r II Sigfridsd:r g C)		Johan Ersson Djuprämnen g II:a gången med Karin Hansd:r E)		Forts se blad			
		Son I: Jan Sigfridsson f 1699 Djuprämnen d 1775 Frösaråsen g D)		Kerstin Ersd:r (g med Sigfrid Ersson)		Forts se blad			
						Forts se blad			
Sigfrid Jansson f 25/5 1729 Frösaråsen g 1754 B) (Se antavla A2)						Forts se blad			
I sista generationen ges exempel på hur Buresläkten i två fall förenas med den tidigare sammangifta Havuinen-Honkainen-släkten.						Anteckningar (källhänvisningar, anföruster etc) x) Christoffer och Erik var bröder och söner till Lång-Christoffer Jönsson Havuinen i Sundsjön			